



Ministerstwo
Spraw Zagranicznych
Departament Ameryki

Polacy dla Brazylii Poloneses para o Brasil



Ministerstwo Spraw Zagranicznych
Rzeczypospolitej Polskiej

Ministério das Relações Exteriores
da República da Polônia

Polacy dla Brazylii

Poloneses para o Brasil

Marek Makowski
Jerzy Mazurek

Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP/
Ministério das Relações Exteriores da República da Polónia

Departament Ameryki/Departamento das Américas
Warszawa, luty 2022/Varsóvia, fevereiro de 2022

Autorzy/Autores:

Marek Makowski, Jerzy Mazurek

Polacy dla Brazylii/Poloneses para o Brasil

Tłumaczenie /Tradução:

Eduardo Nadalin

Zdjęcie na okładce/Foto da capa:

Obraz "Marina" Brunona Lechowskiego ze zbiorów rodziny Lechowskich/
Marinha de Bruno Lechowski (acervo da família Lechowski)

Copyright © by Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, Warszawa 2022

ISBN 978-83-66213-66-1

Skład i łamanie/Redação técnica e diagramação:

OMIKRON Sp. z o.o.

www.omikron.net.pl

Druk/Impressão:

Drukarnia Legra

ul. Albatrosów 10C

30-716 Kraków

Wstęp/Introdução	5
Społeczeństwo/Sociedade	15
Nauka/Ciência	51
Kultura/Cultura	71
Od autorów/Palavras finais.....	97



Podświetlenie pomnika Chrystusa Odkupiciela z okazji stulecia niepodległości Polski, Rio de Janeiro, 2018 r. (zdjęcie z archiwum Ambasady RP w Brasílii).

Iluminação do monumento do Cristo Redentor em homenagem aos 100 anos da independência da Polônia, Rio de Janeiro, 2018 (foto de arquivo da Embaixada da República da Polónia em Brasília).

Wstęp/Introdução

Celem niniejszej publikacji jest ukazanie wkładu Polski i Polaków w rozwój Brazylii. W ramach trzech rozdziałów poświęconych brazylijskiemu społeczeństwu, nauce oraz kulturze, zaprezentujemy osoby, bardziej lub mniej znane, które znacząco pomogły w budowie nowoczesnego państwa brazylijskiego.

Aby ukazać specyfikę polskiej obecności w Brazylii, trzeba ją widzieć w szerszej perspektywie, na tle europejskim. Należy mieć świadomość, że wychodźstwo z ziem polskich do Brazylii (podobnie do Argentyny) było elementem większego procesu migracyjnego. W procesie tym uczestniczyli oczywiście Polacy, ale – trzeba to jasno powiedzieć – nie byli tego procesu najważniejszym elementem. Emigranci z ziem polskich ustępują tutaj liczebnie emigracji z Włoch, Portugalii, Hiszpanii, Niemiec, Japonii, czy też innych zakątków świata. Tym niemniej motyw emigracji były podobne we wszystkich państwach: bieda, przeludnienie wsi, słaby rozwój przemysłu. W przypadku Polski wpływ na emigrację miała jeszcze dodatkowo powikłana i tragiczna historia. Rozbiory, które wymazały Polskę z kart Europy na 123 lata, kolejne powstania, represje ze strony zaborców, kolejne wojny światowe.

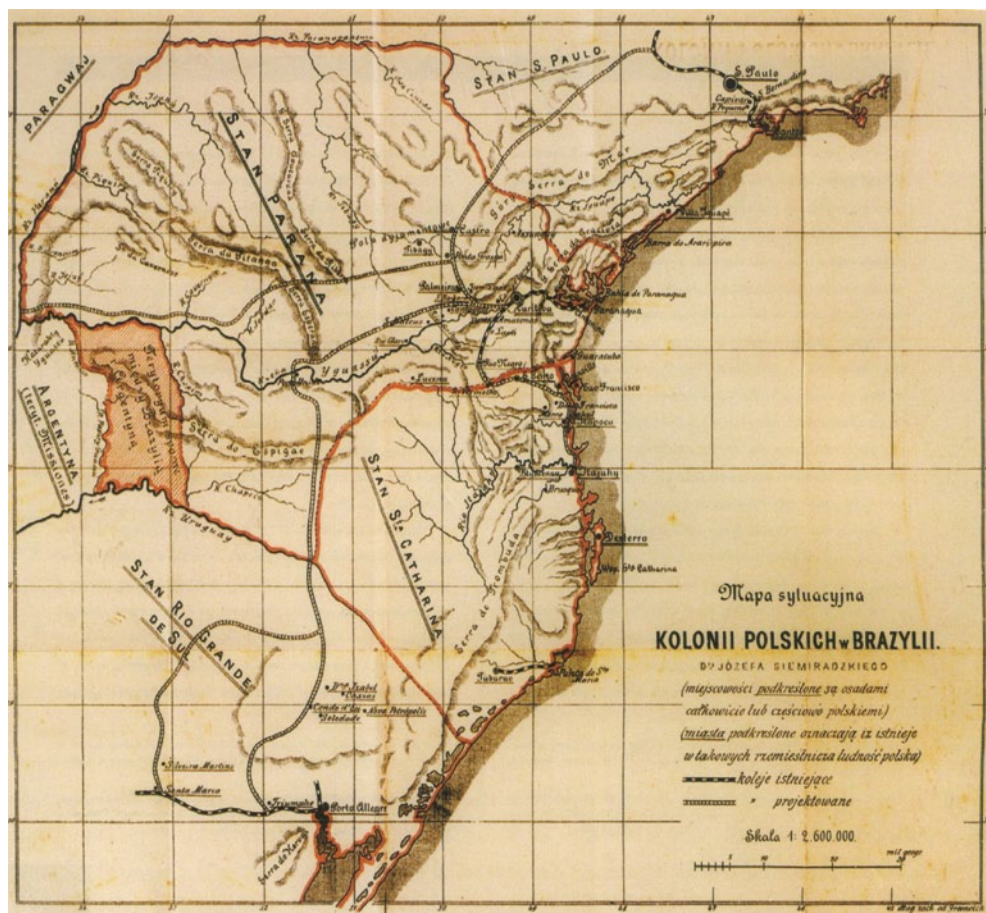
Esta publicação tem como objetivo mostrar a contribuição da Polônia e dos poloneses para o desenvolvimento do Brasil. Em três capítulos dedicados à sociedade, à ciência e à cultura brasileiras, vamos apresentar pessoas, mais ou menos conhecidas, que ajudaram significativamente a construir o Brasil moderno.

Mostrar a especificidade da presença polonesa no Brasil exige vê-la numa perspectiva mais ampla, considerando o contexto europeu. É importante perceber que a imigração de terras polonesas para o Brasil (e à semelhança do que ocorreu na Argentina) fez parte de um processo migratório mais amplo. É evidente que os poloneses participaram desse processo, mas – é preciso deixar claro – eles não foram o elemento mais importante. Os imigrantes de terras polonesas são menos numerosos que os da Itália, de Portugal, da Espanha, da Alemanha, do Japão e de outras partes do mundo. No entanto, os motivos da imigração foram semelhantes em todos os países: pobreza, superpopulação rural e fraco desenvolvimento industrial. No caso da Polônia, a imigração foi ainda influenciada pela história complicada e trágica do país: as partilhas, que apagaram a Polônia do mapa da Europa por 123 anos, as revoltas que se seguiram, as repressões das potências invasoras e as guerras mundiais subsequentes.

Wstęp/Introdução

Z ziemią brazylijską stykali się Polacy już w okresie kolonialnym. Wielu wojskowych, inżynierów, lekarzy czy artystów odegrało znaczącą rolę w różnych dziedzinach brazylijskiego życia. Jednakże poszczególni emigranci szybko wtapiali się w miejscowe środowiska, nie tworząc zwartych skupisk, które miałyby późniejszą kontynuację. Początek zbiorowości, która okazała się trwała, dali dopiero polscy chłopci, których pierwsza grupa (16 rodzin) z Górnego Śląska dotarła do Brazylii w 1869 roku. Zapoczątkowali oni

Os poloneses tiveram contato com terras brasileiras já no período colonial. Muitos militares, engenheiros, médicos e artistas desempenharam um papel significativo em várias áreas da vida brasileira. Contudo, esses imigrantes individuais misturaram-se rapidamente às comunidades locais, sem formar densos aglomerados que teriam uma continuidade. A origem de uma comunidade que demonstrou ser duradoura só teve início com os camponeses poloneses, cujo primeiro grupo (16 famílias) da Alta Silésia chegou ao Brasil em 1869. Esses camponeses desen-



Mapa sytuacyjna kolonii polskich J. Siemiradzkiego.
Mapa das colônias polonesas de J. Siemiradzki.

masową emigrację osadniczą z ziem polskich do Brazylii, trwającą nieprzerwanie praktycznie do wybuchu II wojny światowej. Jak się szacuje, w tym czasie do kraju pod Krzyżem Południa przybyło około 200 tys. polskich emigrantów. Polacy, którzy udawali się do Brazylii, byli zainteresowani przede wszystkim otrzymaniem ziemi, dlatego też w przeważającej mierze trafiali na tereny stanów Paraná, Santa Catarina i Rio Grande do Sul.

Emigracja do Brazylii z Polski niepodległej, a więc w latach 1918-1939, była spowodowana prawie takimi samymi przyczynami, jak w okresie poprzednim. Nadal istniało ogromne przeludnienie, w dużej części odziedziczone po epoce sprzed 1914 roku. Przemysł ówczesny nie był w stanie wchłonąć nadwyżki wolnych rąk do pracy, pomimo takich przedsięwzięć, jak budowa Gdyni czy Centralnego Okręgu Przemysłowego. Dlatego polskie czynniki rządowe wspierały osadnictwo w Brazylii. Służył temu m.in. *Układ w sprawie imigracji* zawarty 19 lutego 1927 roku pomiędzy Urzędem Emigracyjnym w Warszawie a Departamentem Pracy stanu São Paulo. Łącznie, w okresie 1919–1939, do Brazylii wyjechało z Polski ponad 41 tys. osób. Z bardziej szczegółowych danych wynika, że wśród emigrantów zdecydowaną większość stanowili przedstawiciele mniejszości narodowych, około 70%. Byli to głównie Żydzi i Ukraińcy. Emigrantów przewoziła m.in. powstała w 1934 r. polsko-duńska spółka akcyjna Gdynia–Ameryka Linie Żeglugowe (GAL), która posiadała swoje przedstawicielstwo także w Rio de Janeiro.

cadearam uma imigração em massa de terras polonesas para o Brasil, que continuou quase ininterruptamente até ao início da Segunda Guerra Mundial. Estima-se que cerca de 200 000 imigrantes poloneses chegaram ao país sob o Cruzeiro do Sul nesse período. Os poloneses que vieram para o Brasil estavam principalmente interessados em obter terras, razão pela qual destinaram-se, em sua maioria, aos estados do Paraná, Santa Catarina e Rio Grande do Sul.

A imigração da Polônia independente para o Brasil, isto é, entre 1918 e 1939, foi causada por quase as mesmas razões que a do período anterior. Havia ainda uma enorme superpopulação, herdada em grande medida da era pré-1914. A indústria da época não era capaz de absorver o excedente de mão-de-obra desocupada, apesar de projetos como a construção de Gdynia ou do Distrito Industrial Central. Por isso agentes no governo polonês apoiaram o estabelecimento de colônias no Brasil. Este era o objetivo do Acordo para Imigração, celebrado em 19 de fevereiro de 1927 entre o Gabinete da Emigração em Varsóvia e a Secretaria de Trabalho do Estado de São Paulo. No total, entre 1919 e 1939, mais de 41 000 pessoas deixaram a Polónia em direção ao Brasil. Dados mais detalhados mostram que a maioria dos imigrantes eram representantes de minorias nacionais, cerca de 70%. Eram principalmente judeus e ucranianos. Os imigrantes eram conduzidos pela sociedade anônima polono-dinamarquesa Linhas Marítimas Gdynia-América (GAL), estabelecida em 1934, que também tinha um escritório de representação no Rio de Janeiro.

Istnienie licznej społeczności polskiej w Brazylii było dla polskich naukowców, podróżników i pisarzy inspiracją do podejmowania tematyki brazylijskiej. Jej owocem jest ogromna masa prac naukowych, reportaży, pamiętników, opowiadań i powieści, opisujących nie tylko warunki życia polskich osadników, ale także egzotykę, piękno i bogactwo przyrody kraju, który ich przyciągnął. Brazylia zmagająca się w tym czasie z poważnymi problemami gospodarczymi, politycznymi i społecznymi. Zarówno w Polsce, jak w Brazylii wojsko było rozczarowane rozwojem państwa – z czego w Polsce wyniknął zamach stanu w 1926 r., w Brazylii zaś powstania *tenentes*, ukoronowane rewolucją 1930 r. Przywódcy tych zamachów, zarówno Getúlio Vargas (1882-1954), jak i Józef Piłsudski (1867-1935), odcisnęli swe piętno w każdej dziedzinie

A existência de uma grande comunidade polonesa em território brasileiro inspirou cientistas, viajantes e escritores poloneses a abordarem o tema do Brasil. Resultado disso é um enorme número de trabalhos científicos, reportagens, memórias, contos e romances, descrevendo não só as condições de vida dos colonos poloneses, como também o exotismo, a beleza e a riqueza natural do país que os acolheu. Nessa altura, o Brasil enfrentava graves problemas econômicos, políticos e sociais. Tanto na Polônia como no Brasil, os militares estavam desiludidos com a situação política e socioeconômica – o que na Polónia resultou no golpe de Estado de 1926 e, no Brasil, nas revoltas dos tenentes, culminadas com a revolução de 1930. Os líderes ligados a esses movimentos, Getúlio Vargas (1882-1954) e Józef Piłsudski (1867-1935), deixaram a sua marca em todas as áreas



Uroczystość powitania pierwszego konsula RP K. Głuchowskiego na południu Brazylii, styczeń 1920. Cerimônia de boas-vindas ao primeiro Cônsul da República da Polónia K. Głuchowski no Sul do Brasil, janeiro de 1920.

życia społecznego, gospodarczego i politycznego swoich krajów. Widoczne jest to również w ustawodawstwie. Uchwalona 10 listopada 1937 r. konstytucja Brazylii nazywana jest często konstytucją „polską”, ponieważ została zainspirowana polskim modelem – konstytucją kwietniową z 1935 r.

Po klęsce wrześniowej 1939 r. – w dniu 5 października – Brazylia bezzwłocznie uznała rząd polski w Paryżu i skierowała tam swojego przedstawiciela do kontynuowania misji dyplomatycznej. Brazylia przyjęła również wielu polskich uchodźców wojennych, których szacunkowe liczby oscylują w przedziale od 2 do 3 tysięcy. W grupie tej spotykamy przedstawicieli wojska, arystokracji, dawnych sfer rządowych czy też przedsiębiorców. Wśród uchodźców, którzy w dniu 5 sierpnia 1940 r. przybyli na pokładzie statku „Angola” do Rio de Janeiro, były także wielkie postacie polskiej kultury: poeci Julian Tuwim i Jan Lechoń, czy aktorka Irena Eichlerówna. Spotkali tu, przybyłych wcześniej, swoich dawnych przyjaciół i wybitnych polskich artystów, m.in. Jana Kiepurę, Witolda Małcużyńskiego czy Augusta Zamoyskiego. W późniejszym czasie przez krótki moment w Rio przebywali grafik-karykaturzysta – Zdzisław Czermański i poeta Kazimierz Wierzyński. Emigranci grupowali się wokół poselstwa bądź pozostawali w kręgu Stefanii Płaskowieckiej-Nodari, wielkiej polskiej filantropki, która do dyspozycji polskich uchodźców oddała swój dom w Niterói. Stolica Brazylii stała się tymczasowym centrum kultury polskiej. Dla niektórych

da vida social, econômica e política de seus países. Também se observam analogias na legislação. A Constituição brasileira, adotada a 10 de novembro de 1937, é frequentemente apelidada de “polaca”, pois foi inspirada no modelo polonês – a Constituição de abril de 1935.

Logo após a invasão da Polônia pela Alemanha em setembro de 1939, o Brasil, já em 5 de outubro, reconheceu o governo polonês em Paris e enviou para lá um representante para continuar a sua missão diplomática. O Brasil também acolheu muitos refugiados de guerra poloneses, cujo número é estimado entre 2000 e 3000. Nesse grupo, encontramos representantes de militares, da aristocracia, dos antigos círculos governamentais ou empresários. Entre os refugiados, que a 5 de agosto de 1940 chegaram a bordo do navio “Angola” ao Rio de Janeiro, havia também grandes figuras da cultura polonesa: os poetas Julian Tuwim e Jan Lechoń, ou a atriz Irena Eichlerówna. Aqui encontraram velhos amigos, vindos anteriormente para o país, e eminentes artistas poloneses, incluindo Jan Kiepura, Witold Małcużyński e August Zamoyski. Posteriormente, por um curto período, estiveram no Rio de Janeiro o cartunista Zdzisław Czermański e o poeta Kazimierz Wierzyński. Os imigrantes reuniram-se em torno da missão diplomática ou permaneceram no círculo de Stefania Płaskowiecka-Nodari, uma grande filantropa polonesa, que pôs a sua casa em Niterói à disposição dos refugiados poloneses. A capital brasileira tornou-se um centro temporário de cultura polonesa. Para alguns, a estada no Brasil foi um episódio, ou

CINCOENTA BAIXAS! BERLIM, 1 (U.P.) — Forças irregulares polonezas e alemãs romperam as hostilidades na madrugada de hoje em vários pontos da fronteira, anunciando-se até o momento cinquenta baixas, inclusive dez mortos. A Agência DNB anuncia que centenas de polonezes armados de metralhadoras estiveram empenhados em combates.

VARSOVIA BOMBARDEADA!

A aviação alemã ataca seis cidades ao mesmo tempo, enquanto a infantaria invade a Polónia

EDIÇÃO EXTRA

VARSOVIA, 1 (U.P.) — URGENTE — ESTA CAPITAL ESTÁ SENDO BOMBARDEADA PELA AVIAÇÃO ALEMÃ, DESDE 9 HORAS

SEIS CIDADES BOMBARDEADAS

PARIS, 1 (H.) — Confirma-se que a Alemanha abriu as hostilidades ao longo de toda a fronteira com a Polónia. Seis cidades polonezas foram bombardeadas esta manhã pela aviação do Reich: Cracovia, Putsk, Rialapowaska, Zukw, Gdno e Vilno.

A HORA do bombardeio alemão

VARSOVIA, 1 (U.P.) — Não eram grandes as Urgente — Fontes sul-esquadrilhas de aviões rizados informam que o primeiro bombardeio se verificou às 4.30 da manhã em diferentes pontos da Polónia.

QUATRO CIDADES BOMBARDEADAS

VARSOVIA, 1 (A.P.) — aviões alemães às primeiras horas da manhã choveram notícias que Gracow, Ktowiec, Czesko de hoje. Tacs neileias chova e Tczew foram ainda cercados de bombardeadas pelos firmão oficial.

A cerração defende Varsovia

VARSOVIA, 1 (A.P.) — A se que estariam servindo como uma cortina e as tropas alemãs que proteção momentânea contra os ataques aéreos da Alemanha.



Vila de guerra em linha "frente" avançada

ESPERADO EM BERLIM um ataque aéreo

BERLIM, 1 (A.P.) — O governo usou de advertir pelo rádio às populações alemãs da região este contra um possível ataque da aviação polonesa.

VARSOVIA, 1 (A.P.) — Foi notado que as tropas alemãs avançaram a Polónia, perto de Mlawa que fica na parte sul da fronteira com a Prússia Oriental.

LEIAM (Linha de Frente) O GLOBO JORNAL

ANNO XV — N. 4082

Sexte-feira, 1 de setembro de 1939

O GLOBO

FUNDAÇÃO DE DRINEL MARINHO
Diretor-Geral: REUBEN RUIZ, Diretor-Administrativo: ROBERTO BARROSO, Diretor-Editor: A. BRAS DA COSTA



Tudo o horror da brutalidade da guerra, não tem o tempo de criar a antipatia. E, após um período de calma, os alemães voltaram a atacar a cidade de Varsóvia, com o objetivo de destruir a infraestrutura da cidade. A aviação alemã ataca seis cidades ao mesmo tempo, enquanto a infantaria invade a Polónia.

O desenvolvimento da crise nas últimas horas de paz

Se as condições de paz não fossem mantidas, a guerra poderia começar a qualquer momento. A aviação alemã ataca seis cidades ao mesmo tempo, enquanto a infantaria invade a Polónia.

Como resultado da situação, os alemães esperam que o governo polonês se desmantele. A aviação alemã ataca seis cidades ao mesmo tempo, enquanto a infantaria invade a Polónia.

Em Berlim, a situação é tensa. Os alemães esperam que o governo polonês se desmantele. A aviação alemã ataca seis cidades ao mesmo tempo, enquanto a infantaria invade a Polónia.

Em Berlim, a situação é tensa. Os alemães esperam que o governo polonês se desmantele. A aviação alemã ataca seis cidades ao mesmo tempo, enquanto a infantaria invade a Polónia.

Em Berlim, a situação é tensa. Os alemães esperam que o governo polonês se desmantele. A aviação alemã ataca seis cidades ao mesmo tempo, enquanto a infantaria invade a Polónia.

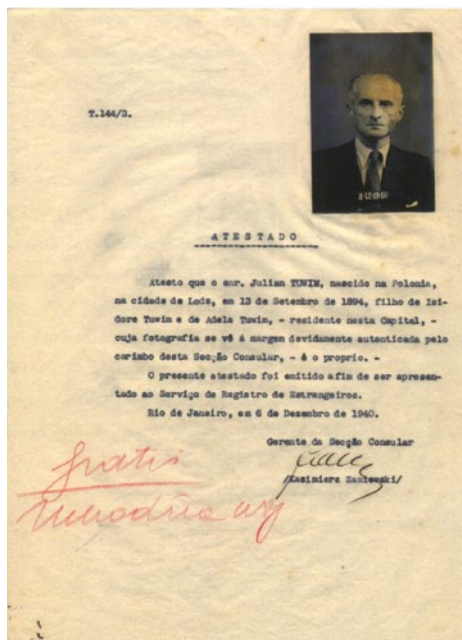
Em Berlim, a situação é tensa. Os alemães esperam que o governo polonês se desmantele. A aviação alemã ataca seis cidades ao mesmo tempo, enquanto a infantaria invade a Polónia.

Em Berlim, a situação é tensa. Os alemães esperam que o governo polonês se desmantele. A aviação alemã ataca seis cidades ao mesmo tempo, enquanto a infantaria invade a Polónia.

Atacadas todas as cidades do corredor polonês

LONDRES, 1 (A.P.) — declararam um ataque contra o rádio de Varsóvia, assim como todas as cidades do corredor polonês.

Relação z napaści Niemiec na Polskę na pierwszych stronach brazylijskich gazet — "O Globo", 1939. Notícias sobre a invasão alemã à Polónia — "O Globo", 1939.



Dokumentacja konsularna Juliana Tuwima i Jana Lechoń (zdjęcie z archiwum MSZ RP).
A documentação consular de Julian Tuwim e de Jan Lechoń (foto de arquivo do MRE da Polônia).

pobyt w Brazylii był epizodem, a raczej przejściowym, pełnym tęsknoty za Polską etapem w podróży – i oczekiwaniem na wizę do USA bądź Kanady. Większość jednak wojennych tułaczy związało się z Brazylią na stałe.

W latach 1944–1989 Polska znalazła się w radzieckiej strefie wpływów, a więc była państwem o ograniczonej suwerenności. Stąd w latach 1945–1949 do Brazylii przybyła nowa fala emigracyjna. Szacuje się, że mogło wówczas przyjechać około 10 tys. Polaków. Imigranci – w większości pochodzenia inteligenckiego – osiedlili się w miastach, w tym w Rio de Janeiro oraz São Paulo. W tej grupie wychodźców znajdowała się duża liczba oficerów, inżynierów, prawników.

melhor, uma escala numa viagem cheia de saudades da Polônia, à espera de um visto para os EUA ou Canadá. A maioria dos que vagavam por aqui durante a guerra, no entanto, vinculou-se permanentemente ao Brasil.

Entre 1944 e 1989, a Polônia encontrava-se sob influência soviética, sendo, portanto, um país de soberania limitada. Por essa razão, entre 1945 e 1949, uma nova onda migratória chegou ao Brasil. Estima-se que cerca de 10 000 poloneses teriam chegado ao país nesse período. Os imigrantes – na sua maioria oriundos da *intelligentsia* – instalaram-se em cidades, como o Rio de Janeiro e São Paulo. Esse grupo de refugiados incluía um grande número de oficiais, engenheiros e advogados.

Praktycznie wraz z falą emigracji powojennej zamknął się proces dopływu Polaków do Brazylii. Pod koniec lat czterdziestych XX w. Brazylia przestała być atrakcyjna dla nowych przybyszów. Osiągnęła wysoki przyrost naturalny, wstrzymała ułatwienia dla imigrantów, przestała również być konkurencyjna płacowo dla pracowników z zagranicy.

Pomostem w stosunkach polsko-brazylijskich od zawsze byli Brazylijczycy polskiego pochodzenia. Przez dziesięciolecia sądziło się powszechnie, że ze względu na chłopski rodowód i społeczny charakter imigracji polskiej w Brazylii wywodzącej się z „nizin” społecznych, będzie ona dysponowała niewielkim potencjałem twórczym i intelektualnym. Dorobek ten jednak, wprowadzie rozproszony po znacznych obszarach Brazylii, a także szeroko rozłożony w czasie, jest całkiem spory, zarówno pod względem jakościowym, jak i ilościowym. Oczywiście, analizując proces asymilacji polskich chłopów w Brazylii, należy pamiętać, iż odbywał się on nie bez problemów. Z czasem jednak Polonia brazylijska uległa dużym przeobrażeniom wewnętrznym, zmieniło się jej miejsce w wieloetnicznym i wielokulturowym społeczeństwie brazylijskim, a jej przedstawiciele pełnią dziś wiele szacowanych funkcji i urzędów. W skupiskach Brazylijczyków polskiego pochodzenia prowadzona jest bogata działalność kulturalno-społeczna. Na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Federalnego Parany (UFPR) w Kurytybie od 2009 r. funkcjonuje filologia polska. Jest to ważne miejsce kształcenia przyszłych nauczycieli (kierunek ofe-

Com a onda migratória do pós-guerra, praticamente se encerrou o fluxo de poloneses para o Brasil. No final da década de 1940, o país deixou de ser atrativo para os recém-chegados. Atingiu uma elevada taxa de natalidade, parou de facilitar a imigração e deixou de ser competitivo em termos de salário para trabalhadores estrangeiros.

Os brasileiros de origem polonesa sempre foram uma ponte nas relações polono-brasileiras. Durante décadas, acreditou-se de modo geral que, devido à origem camponesa e ao caráter social da imigração polonesa para o Brasil, que teve origem nas “baixas camadas” sociais, ela teria pouco potencial criativo e intelectual. No entanto, o legado dessa imigração, embora espalhado por grandes áreas do território brasileiro e amplamente distribuído no tempo, é notável, tanto em termos de significado como de dimensão. Claro que, ao analisar o processo de assimilação dos camponeses poloneses no Brasil, é preciso lembrar que este não se desenrolou sem problemas. Contudo, com o tempo, a comunidade polonesa brasileira passou por transformações internas significativas, o seu lugar na sociedade brasileira multiétnica e multicultural mudou, e os seus representantes ocupam agora várias funções importantes. Existe uma rica atividade cultural e social nas comunidades de origem polonesa. Desde 2009, no Setor de Ciências Humanas da Universidade Federal do Paraná (UFPR), em Curitiba, existe um curso de Letras Polônês. Trata-se de um espaço importante para a formação de futuros professores, para o trabalho cienti-

ruje specjalizację pedagogiczną), pracy naukowej i promocji języka oraz kultury polskiej w Brazylii.

Współcześnie procesy migracyjne między Polską i Brazylią nie osiągają dużej skali. Nastąpiło odwrócenie trendu migracyjnego. Jeśli aktualnie, sporadycznie, Polacy osiedlają się jeszcze w Brazylii, to czynią tak z powodu małżeństw, pracy w spółkach międzynarodowych lub na brazylijskich uczelniach. Coraz częściej natomiast to Brazylijczycy myślą i podejmują decyzję o emigracji do Polski. Stanowią już zauważalny odsetek

pracowników zagranicznych w polskim sektorze IT, ale podejmują również pracę w innych dziedzinach. Wielu brazylijskich piłkarzy gra w polskich klubach. Rośnie również liczba brazylijskich studentów na polskich uczelniach. Niektórzy, po uzyskaniu dyplomu, podejmują decyzję o pozostaniu w Polsce. Zamieszkujący w Polsce Brazylijczycy również aktywnie włączają się w budowę dobrych polsko – brazylijskich relacji.

Gdy w dalszej części tego opracowania, będziemy prezentować cytowanych z imienia i nazwiska polskich bohaterów, którzy w poszczególnych dziedzinach zasłużyli się dla Brazylii, nie należy zapominać o setkach anonimowych, życzliwych osób stanowiących filary mostu polsko – brazylijskiej współpracy, wspierających

fico e para a promoção da língua e da cultura polonesas no Brasil.

Atualmente, os processos migratórios entre a Polônia e o Brasil não atingem uma grande escala. A tendência migratória inverteu-se. Se, ocasionalmente, poloneses ainda se estabelecem no Brasil, é por causa de seus casamentos, trabalho em empresas internacionais ou em universidades brasileiras. Cada vez com mais frequência são os brasileiros que pensam e decidem emigrar para a Polônia. Já constituem uma porcentagem notável de trabalhadores estrangeiros no setor das TI polonês, mas

também ocupam postos de trabalho em outras áreas. Muitos jogadores de futebol brasileiros jogam em clubes poloneses. O número de estudantes brasileiros em universidades polonesas também está

aumentando. Alguns, depois de se formarem, decidem permanecer na Polônia. Os brasileiros que vivem na Polônia também estão ativamente envolvidos na construção de boas relações entre os dois países.

Quando, nas demais partes deste texto, apresentarmos com nome e sobrenome personagens poloneses que deram contribuições importantes para o Brasil em áreas específicas, não devemos esquecer as centenas de anônimos, que são os pilares da cooperação polono-brasileira, apoiando tendências e processos positivos nas relações bilaterais. Um papel impor-



Plakat z wydarzenia z okazji 10-lecia Polonistyki na UFPR.

Cartaz do evento em homenagem aos 10 anos de Letras-Polones na UFPR.

Wstęp/Introdução

pozytywne trendy i procesy w relacjach dwustronnych. W tym gronie ważną rolę odgrywają przychylnie nastawieni do współpracy Polski z Brazylią politycy, w tym posłowie i senatorowie oraz dyplomaci i urzędnicy.

tante nesse grupo é desempenhado por políticos que apoiam a cooperação entre a Polônia e o Brasil, incluindo deputados e senadores, bem como diplomatas e funcionários públicos.



Znaczek z okazji 100-lecia stosunków dyplomatycznych Polski i Brazylii (źródło: www.poczta-polska.pl).
Selo do centenário das relações diplomáticas entre a Polônia e o Brasil (fonte: www.poczta-polska.pl).

Spółeczeństwo/Sociedade

Współpraca dwustronna bywa utrudniona, gdy między państwami nie ma sprzyjającego klimatu politycznego, gospodarczego i kulturalnego oraz gdy istnieją wieloletnie antagonizmy polityczne i ekonomiczne, spory terytorialne, historie wojen i wyrządzonych krzywd. Między Polską i Brazylią nigdy poważnych antagonizmów nie było, a klimat sprzyjał. Już w 1864 roku, znany brazylijski poeta Machado de Assis opublikował poemat pt. „Polonia” będący wyrazem solidarności z polskim narodem walczącym z zaborcami. Na przełomie XIX i XX wieku Brazylia przyjęła znaczącą liczbę polskich emigrantów za chlebem, W 1887 roku cesarz Piotr II został członkiem emigracyjnego „Polskiego Stowarzyszenia Narodowego i Przyjaciół Polski”, w 1907 r. na II Międzynarodowej Konferencji Pokojowej w Hadze Ruy Barbosa opowiedział się za polską niepodległością, a w 1918 r. Brazylia była pierwszym państwem w Ameryce Łacińskiej, które tę niepodległość uznało. Nastąpiło to, w zasadzie, już w sierpniu 1918 r, a więc zanim Polska faktycznie stała się niepodległą.

Te ważne, przyjazne brazylijskie decyzje polityczne spowodowały, że wielu Polaków również odegrało i odgrywa pozytywną, znaczącą rolę w historii i te-

Acooperação bilateral é por vezes difícil quando não existe um clima político, econômico e cultural favorável entre os países, ou quando existem antagonismos políticos e econômicos de longa data, disputas territoriais, histórias de guerras e injustiças sofridas. Nunca houve antagonismos sérios entre a Polônia e o Brasil, e o clima tem sido favorável. Já em 1864, Machado de Assis publicou o poema intitulado *Polônia*, uma expressão de solidariedade para com a nação polonesa que lutava contra os invasores. Na virada do século XX, o Brasil acolheu um número significativo de poloneses que imigravam em busca de melhores condições de vida. Em 1887, o Imperador Dom Pedro II tornou-se membro da *Associação Nacional dos emigrantes e dos Amigos da Polônia*, na Segunda Conferência Internacional de Paz em Haia, em 1907, Ruy Barbosa advogou a favor da independência polonesa e, em 1918, o Brasil foi o primeiro país da América Latina a reconhecer essa independência. Isso aconteceu, na verdade, já em agosto de 1918, portanto antes de a Polônia ter se tornado de fato independente.

Essas decisões políticas brasileiras, importantes e amigáveis, fizeram com que muitos poloneses também tenham desempenhado e continuem a desempenhar um



MINISTERIO DAS RELAÇÕES EXTERIORES
RIO DE JANEIRO, 16 de abril de 1919.

DIRECTORIA GERAL
DOS NEGOCIOS DIPLOMATICOS
CONSULARES E ECONOMICOS

2ª SECÇÃO

Senhor Presidente,

Tenho a honra de accusar o recebimento da Nota nº 58, de 24 do mez passado, em que Vossa Excellencia, seguindo instrucções recebidas, me comunica ter sido procedida a eleição, pelo Governo Provisorio, dos representantes da Nação Polaca á Diéta que se reúne em Varsovia, cujo primeiro acto foi proclamar a constituição do Estado Polaco em forma de Republica Parlamentar e manter no poder o Presidente da Republica, General Joseph Pilsudski e o Gabinete ministerial presidido pelo Senhor Ignacio Paderewski. Communica-me ainda Vossa Excellencia que o Comité Nacional Polaco em Paris foi designado, pelo Governo da Polonia, para continuar a represental-o perante as Potencias Alliadas e Associadas e solicita, emfim, que o Governo Brasileiro reconheça o Estado independente e soberano da Polonia.

Agradecendo a Vossa Excellencia a bondade da sua communicação, de estar definitiva e regularmente constitu-

A Sua Excellencia o Senhor CASIMIR WARCHALOWSKI,
Presidente do Comité Central Polaco no Brasil.

Nota brazylijskiego MSZ do Przewodniczącego Polskiego Komitetu Centralnego, Kazimierza Warchałowskiego, informująca o decyzji brazylijskiego rządu o uznaniu „niepodległego i suwerennego Państwa Polskiego” (źródło: archiwum MSZ RP).

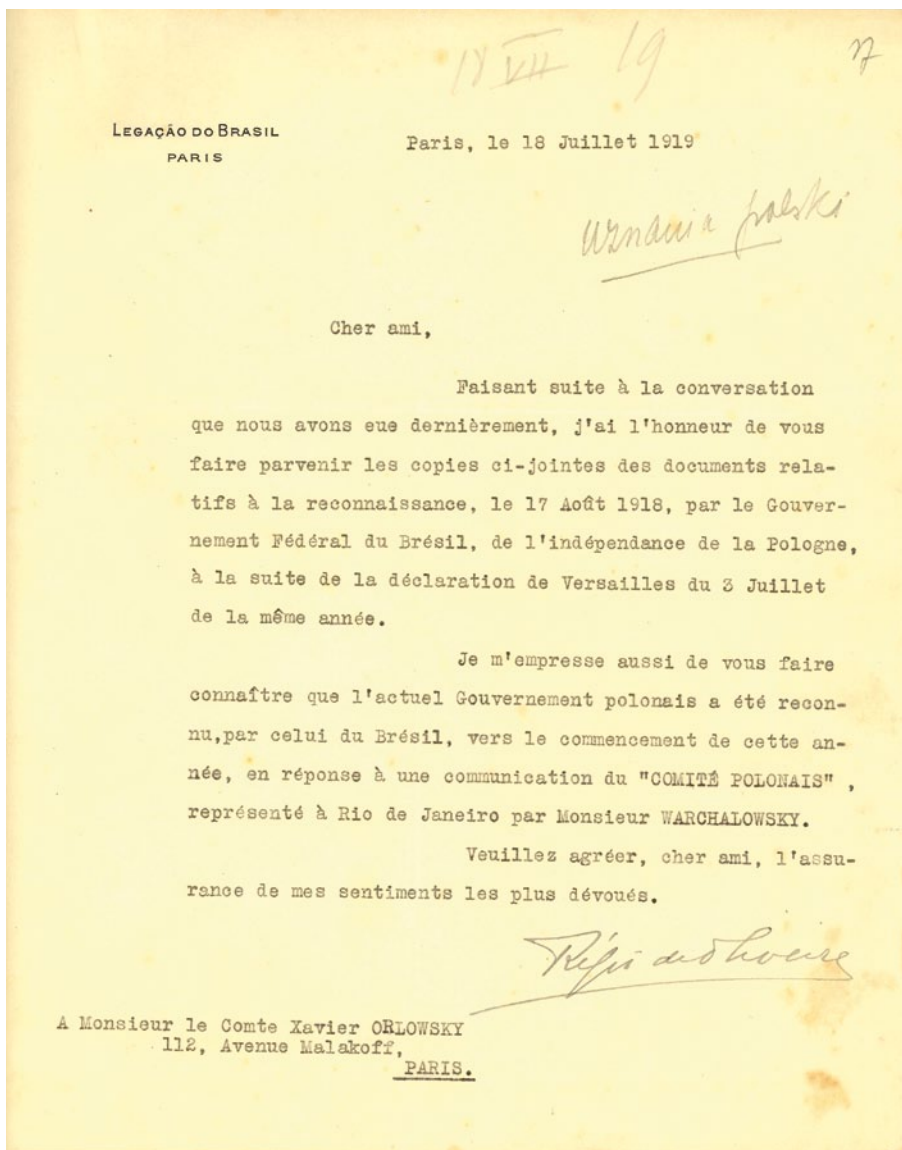
Nota do Ministério das Relações Exteriores do Brasil dirigida ao Presidente do Comité Central Polaco no Brasil, Casimir Warchałowski, comunicando a decisão do Governo Brasileiro de reconhecer „o Estado independente e soberano da Polónia” (fonte: arquivo do MRE da Polónia).

ido o Governo da Republica da Polonia, estou certo de interpretar os sentimentos do Povo e Governo Brasileiros apresentando a Vossa Excellencia as mais calorosas felicitações pela entrada definitiva do seu paiz no concerto das nações livres e democraticas do mundo, corõando, dessa forma, os esforços que os patriotas polacos vêm despendendo ha tempos, em prol da reparação da justiça e da liberdade.

O Governo Brasileiro, tendo adherido á Declaração assignada em Versailles, a 3 de junho do anno passado, pelos representantes da França, da Grã Bretanha e da Italia, e apoiada pelos Estados Unidos da America, sobre o reconhecimento da nacionalidade polaca, não tem duvida em completar esse seu acto de justiça reconhecendo, como reconhece, a existencia do Estado independente e soberano da Polonia e eu tenho o maior prazer de levar ao conhecimento de Vossa Excellencia essa decisão do Governo Federal.

Aproveito o ensejo para reiterar a Vossa Excellencia os protestos da minha alta consideração.

Domício da Silva



Nota Poselstwa Brazylii w Paryżu potwierdzająca uznanie rządu polskiego przez rząd brazylijski (źródło: archiwum MSZ RP).

Nota da Legação do Brasil em Paris confirmando o reconhecimento do governo polonês pelo governo brasileiro (fonte: arquivo do MRE da Polônia).



Wizyta Św. Jana Pawła II w Kurytybie (1980).

Visita de S. João Paulo II a Curitiba (1980).

rażniejszości Brazylii. W tym gronie wyjątkowe miejsce zajmuje Karol Wojtyła. Gdy był papieżem, w Brazylii popularne było powiedzenie: „Papież jest Polakiem, ale Bóg jest Brazylijczykiem”. Troska Ojca Świętego o Brazylię datuje się od czasów jego pierwszej wizyty, w czerwcu 1980 r. Św. Jan Paweł II był pierwszym w historii papieżem, który odwiedził Brazylię. Dokonywały się tam wówczas, podobnie jak w Polsce przemiany społeczne i polityczne. Doprowadziły one do demokratyzacji Brazylii pod koniec dekady lat 80-tych. Analogie z Polską są wyraźne. Wiemy, jak wielki wpływ miał papież Wojtyła na pokojową transformację w Polsce. Jego wizyta, autorytet oraz humanitarne i moralne przesłanie miały również, w odczuciu wielu osób, wpływ na przemiany brazylijskie.

papel positivo e significativo no passado e no presente do Brasil. Karol Wojtyła ocupa um lugar especial nesse grupo. Durante seu pontificado, dizia-se popularmente no Brasil que “o Papa é polonês, mas Deus é brasileiro”. A preocupação do Santo Padre com o Brasil remonta à sua primeira visita, em junho de 1980. São João Paulo II foi o primeiro papa a visitar o Brasil. Àquela altura, o país estava passando por mudanças sociais e políticas, como era também o caso da Polônia. Essas mudanças levaram à democratização do Brasil no final dos anos 80. As analogias com a Polônia são claras. Sabemos a grande influência que o papa Wojtyła teve na transformação pacífica da Polônia. A sua visita, a sua autoridade e a sua mensagem humanitária e moral também tiveram, muitas pessoas assim o entendem, impacto na transição brasileira.

W procesie przemian lat 80-tych, w obu krajach, ważną rolę odegrały ruchy związkowe. Przywódcy polskich i brazylijskich ruchów związkowych spotykali się i prowadzili ze sobą korespondencję. Choć w Polsce walczono z dyktaturą lewicową, a w Brazylii z prawicową, nicią porozumienia była walka o demokrację i poprawę warunków życia. Gdy po wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Solidarność został zdelegalizowany, związkowcy brazylijscy apelowali o uwolnienie więźniów politycznych w Polsce solidaryzując się z polskimi kolegami. Ostatecznie polskie i brazylijskie związki zawodowe, jako ważna część masowych ruchów społecznych, doprowadziły do wyczekiwanych zmian systemowych w swoich krajach.

Wkrótce transformacja polityczna oraz postęp technologiczny jeszcze bardziej przybliżyły do siebie społeczeństwa. Zniesiono obowiązek wizowy dla turystów. Mieszkańcy Polski i Brazylii, dzięki rozwojowi połączeń lotniczych, mogą się łatwiej odwiedzać i korzystać z atrakcyjnej oferty turystycznej po obu stronach. Powszechny dostęp do internetu ułatwia kontakty międzyludzkie i dotarcie z ofertą kulturalną. Ważnym beneficjentem tych ułatwień jest młodzież.

Gospodarka, przedsiębiorcy i menedżerowie

Nie sposób w krótkim opracowaniu wymienić wszystkich przedsiębiorców polskich, którzy przyczynili się do budowy brazylijskiej gospodarki. Już w XIX w. przy-

No processo de transformação dos anos 80, os movimentos sindicais desempenharam um papel importante em ambos os países. Os líderes dos movimentos sindicais poloneses e brasileiros reuniam-se e mantinham correspondência entre si. Embora a Polônia lutasse contra uma ditadura de esquerda, e o Brasil contra uma de direita, o fio condutor comum era a luta pela democracia e pela melhoria das condições de vida. Quando o Sindicato Autônomo Independente "Solidariedade" foi proscrito na Polônia, após a imposição da lei marcial, os sindicalistas brasileiros apelaram pela libertação dos presos políticos na Polônia, expressando solidariedade para com os seus colegas poloneses. Em última análise, os sindicatos poloneses e brasileiros, como parte importante dos movimentos sociais de massa, levaram a mudanças sistêmicas há muito esperadas nos seus respectivos países.

Em breve, a transformação política e o progresso tecnológico aproximariam ainda mais as duas sociedades. Os requisitos de visto para turistas foram abolidos. Graças ao regime sem visto e à maior rede das conexões aéreas, poloneses e brasileiros podem visitar-se mais facilmente e se beneficiar da atrativa oferta turística de ambos os lados. O acesso geral à internet facilita os contatos interpessoais e o acesso a ofertas culturais. Os jovens estão entre os principais beneficiados por essas facilitações.

Economia, empresários e gestores

É impossível enumerar num pequeno texto todos os empresários poloneses que contribuíram para a economia brasileira. Já no século XIX, imigrantes da Polônia,

bywający z Polski imigranci, wykorzystując know-how nabyte głównie w łódzkich fabrykach włókienniczych, wnieśli znaczący wkład w rozwój przemysłu włókienniczego w stanie Santa Catarina. Fabryka „Carlos Renaux”, do której powstania i rozwoju przyczynili się Polacy, została założona już w 1892 r. Niewiele później silną pozycję zdobyła rodzina Walendowskich, przyspieszając industrializację regionu. Współcześnie, założona przez Ivana Walendowskiego Fundacja José Walendowsky, stała się ważnym sponsorem wydarzeń kulturalnych i społecznych. Inny przedstawiciel tej rodziny, Valdir Rubens Walendowsky, pełniąc przez wiele lat funkcję prezesa instytutu Turystyki *Santur*, przyczynił się do wypromowania w Brazylii i za granicą atrakcji turystycznych Santa Catarina oraz powstania, dzięki temu, wielu nowych miejsc pracy w branży turystycznej.

Również w stanie Santa Catarina, rozwój brazylijskiego przemysłu płytek ceramicznych, zdynamizowała rodzina Gajdzińskich, z miejscowości Criciúma (fabryka Eliane). Na rozwój rybołówstwa i przetwórstwa rybnego wpływ wywarła rodzina Kowalskich z Itajaí (*Comércio e Indústria de Pescados Kowalsky*).

W Paranie, w 1936 r. Polacy stanowili około 10 % mieszkańców. Była tu największa, w skali Brazylii, koncentracja osób posiadających polskich przodków. Jest tak zresztą do dzisiaj. To właśnie tutaj wpływ biznesmenów polskiego pochodzenia na rozwój regionu był najbardziej widoczny. Nie sposób wymienić wszystkich. Ograniczmy się do wybranych spośród tych najbardziej zasłużonych.

utilizando o *know-how* adquirido principalmente nas fábricas têxteis de Łódź, deram uma contribuição significativa para o desenvolvimento da indústria têxtil em Santa Catarina. A fábrica de tecidos “Carlos Renaux”, cuja criação e desenvolvimento contaram com a colaboração dos poloneses, foi fundada já em 1892. Não muito mais tarde, a família Walendowsky conquistou uma posição importante em Brusque, acelerando a industrialização da região. Atualmente, a Fundação José Walendowsky, criada por Ivan Walendowsky, é um importante patrocinador de eventos culturais e sociais. Outro membro da família, Valdir Rubens Walendowsky, contribuiu, como presidente do Instituto de Turismo Santur, para a promoção, tanto no Brasil como no exterior, das atrações turísticas de Santa Catarina, gerando muitos novos empregos na área do turismo.

Ainda em Santa Catarina, a família Gajdziński de Criciúma (fábrica Eliane) impulsionou o desenvolvimento da indústria de cerâmica brasileira, enquanto a família Kowalsky de Itajaí (Comércio e Indústria de Pescados Kowalsky) influenciou no desenvolvimento da pesca e no processamento de pescado.

No Paraná, em 1936, os poloneses representavam cerca de 10% da população. O estado tinha a maior concentração de pessoas com antepassados poloneses no Brasil. Esse ainda é o caso hoje em dia. É aí que a influência dos homens de negócios de origem polonesa no desenvolvimento da região foi mais visível. É impossível mencioná-los a todos. Vamos nos limitar aos que mais se destacaram.

Jedną z pierwszych osób, która podjęła inicjatywę produkcji paliwa z łąpków był Roberto Oscar Angewitz (Agniewicz), który założył w latach 30-tych XX w. przedsiębiorstwo w São Mateus do Sul. Rządowa rafineria Petrobrás otwarta w latach 50-tych w tym mieście, uhonorowała go pośmiertnie pomnikiem za wkład w rozwój brazylijskiego sektora naftowego. Złóża łąpków w São Mateus do Sul należą do największych na świecie. Również w latach 30-tych firmą, która zdobyła najwyższe uznanie na rynku cukierniczym w Kurytybie, stała się fabryka Franciszka Lachowskiego *A Vencedora*. W latach późniejszych pozycję jednego z liderów przemysłu piekarniczego Parany wypracowała firma Zdzisława Pisarskiego (*All Bread*), a w gastronomii sieć restauracji Madero, utworzona przez rodzinę Durskich. W branży handlowej dużą sieć sklepów meblowych w wybranych dzielnicach Kurytyby utworzyli bracia Dudek, a w zakresie wyrobów optycznych Dionisio Wosniak (*Visorama*). W handlu zagranicznym, w branży papierniczej, wyróżniało się przedsiębiorstwo MDD Comércio e Representações de Papéis Ltda, należąca do Marcosa Domakoskiego, a jednym z największych importerów obrabiarek do Brazylii była firma Jorge Krzyżanowskiego. W przemyśle ciężkim oraz produkcji AGD wśród liderów znalazły się przedsiębiorstwa rodziny Petrykoskich z Pato Branco – Fogões Petrykoski oraz Atlas. Wyjątkową pozycję w brazylijskiej gospodarce zdobył Miguel Gellert Krigsner, właściciel firmy perfumeryjnej Boticário. Został jednym z najbogatszych mieszkańców Brazylii. Jego ojciec urodził się w Polsce.

Uma das primeiras pessoas a tomar a iniciativa de produzir combustível a partir do xisto foi Roberto Oscar Angewitz (Agniewicz), que fundou uma empresa em São Mateus do Sul na década de 1930. A refinaria estatal Petrobrás, aberta nos anos 50 nessa cidade, homenageou-o postumamente com um monumento pela sua contribuição para o desenvolvimento do setor petrolífero do Brasil. Os depósitos de xisto em São Mateus do Sul estão entre os maiores do mundo. Também na década de 1930, a empresa A Vencedora, de Francisco Lachowski, conquistou grande reconhecimento no mercado confeitiro em Curitiba. Mais tarde, tornaram-se líderes, na indústria paranaense de panificação, a empresa de Zdzisław Pisarski (*All Bread*) e, na gastronomia, a cadeia de restaurantes Madero, criada pela família Durski. No setor comercial, destacam-se os irmãos Dudek, que criaram uma grande cadeia de lojas de móveis em bairros selecionados de Curitiba, e Dionísio Wosniak (*Visorama*), na área de produtos óticos. No comércio exterior, na indústria do papel, destacaram-se a empresa MDD Comércio e Representações de Papéis Ltda, de propriedade de Marcos Domakoski, e a empresa de Jorge Krzyżanowski, uma das maiores importadoras de máquinas-operatrizes para o Brasil. Na indústria pesada e no fabrico de produtos brancos (grandes eletrodomésticos), as empresas da família Petrykoski de Pato Branco – Fogões Petrykoski e Atlas – estiveram entre as líderes do mercado. Miguel Gellert Krigsner, proprietário da empresa de cosméticos e perfumes O Boticário, conquistou uma posição notável na economia

Wielu Polaków i ich potomków pełniło ważne funkcje w brazylijskich przedsiębiorstwach państwowych oraz instytucjach i stowarzyszeniach funkcjonujących w Paranie. Jorge Samek był w latach 2003–2016 dyrektorem generalnym brazylijskiej części drugiej co do wielkości hydroelektrowni na świecie – Itaipú. Claudio Petrykoski pełnił w 2018 r. funkcję prezesa Federacji Przemysłu Stanu Parana (FIEP), a Marcos Domakoski w latach 2000–2004 prezesa Stowarzyszenia Handlowego Parany (ACP). Marcos Domakoski pełnił również wysokie stanowiska w firmie dystrybucji energii elektrycznej COPEL oraz rolę przewodniczącego Ruchu Pró-Paraná, wspierającego rozwój społeczny stanu. Ważną rolę w parańskim rolniczym ruchu spółdzielczym odegrał Roberto Wypych, założyciel i pierwszy prezes Regionalnej Spółdzielni Cotriguaçu w Cascavel, która skupiała ponad 30 tys. spółdzielców. Pełnił również funkcję prezesa instytucji zrzeszających organizacje spółdzielcze w Paranie: OCEPAR oraz ASSOCEP. Duże zasługi dla rozwoju współczesnego systemu ochrony zdrowia w Brazylii, w tym wpływ na budowę nowoczesnych szpitali, ma mieszkająca w Kurytybie, Daisy Kusztra, wieloletnia prezes Światowej Organizacji Rodzin Narodów Zjednoczonych. Ważną rolę w środowisku adwokackim odgrywa Lucio Glomb (był m.in. prezesem Stowarzyszenia Adwokatów Parany). Jedną z największych atrakcji turystycznych Kurytyby, Parkiem św. Jana Pawła II, z wielkim zaangażowaniem, zarządza od momentu jego powstania w 1980 r. Danuta Lisicki de Abreu.

brasileira. Tornou-se uma das pessoas mais ricas do Brasil. O seu pai nasceu na Polônia.

Muitos poloneses e seus descendentes ocuparam posições importantes em órgãos públicos bem como em instituições e associações brasileiras que funcionam no Paraná. Jorge Samek foi Diretor-Geral da parte brasileira da segunda maior usina hidrelétrica do mundo, Itaipu, de 2003 a 2016. Cláudio Petrykoski foi Presidente da Federação das Indústrias do Estado do Paraná (FIEP) em 2018, e Marcos Domakoski foi Presidente da Associação Comercial do Paraná (ACP) de 2000 a 2004. Marcos Domakoski ocupou também altos cargos na empresa de distribuição de eletricidade COPEL e foi Presidente do Movimento Pró-Paraná, que apoia o desenvolvimento social do Estado. Um papel importante no movimento das cooperativas agrícolas do Paraná foi desempenhado por Roberto Wypych, fundador e primeiro presidente da Cooperativa Regional de Cotriguaçu em Cascavel, que tem mais de 30 000 membros. Foi também presidente das instituições que reúnem as organizações cooperativas no Paraná: OCEPAR e ASSOCEP. Moradora de Curitiba e presidente de longa data da Organização Mundial das Famílias das Nações Unidas, Daisy Kusztra tem grande mérito no desenvolvimento do atual sistema de saúde no Brasil, incluindo sua influência na construção de modernos hospitais. Lúcio Glomb (foi presidente da Ordem dos Advogados do Paraná, entre outros) desempenha um importante papel no meio jurídico. E uma das maiores atrações turísticas de Curitiba, o Parque João Paulo II, vem sendo gerido com grande

W 1962 r. współwłaścicielem najważniejszej gazety wydawanej w Kurytybie, „Gazeta do Povo”, stał się Edmundo Lemanski. Z czasem został również kluczowym udziałowcem i prezesem Parańskiej Sieci Komunikacji (RPC), retransmitującej w stanie Parana program TV Globo. Po śmierci Edmundo Lemanskiego w 2010 r. jego udziały i obowiązki przejął syn Mariano Lemanski.

Choć São Paulo nie ma porównywalnej z trzema stanami południowymi Brazylii liczby mieszkańców będących potomkami polskich emigrantów, to jako centrum brazylijskiego przemysłu i handlu zawsze było magnesem dla polskich biznesmenów i przedsiębiorców.

Jeden z pionierów brazylijskiego przemysłu samochodowego, Alfred Jurzykowski, miał w 1956 r., duży udział w otwarciu, w pobliżu São Paulo, fabryki autobusów i ciężarówek Mercedes Benz do Brasil. W 1960 r. powołał w Nowym Jorku fundację wspierającą m.in. naukowców i artystów z Brazylii. W latach 1954-1969 funkcję dyrektora generalnego IBM do Brasil – Indústria, Máquinas e Serviços Ltda pełnił absolwent Uniwersytetu Warszawskiego – Janusz Zaporski. W 1967 r. kierowane przez niego przedsiębiorstwo było największym w Brazylii eksporterem produktów przemysłowych.

Niezwykle barwną postacią, właścicielem firmy Brazmedia Internacional i twórcą jednej z lepszych hodowli koni w Brazylii, był Leszek Biłyk. Ten syn ostatniego polskiego wojewody lwowskiego, kawalerzysta Wojska Polskiego i uczestnik kampanii wrześniowej podczas II wojny

empenho desde a sua criação em 1980 por Danuta Lisicki de Abreu.

Em 1962, Edmundo Lemanski tornou-se coproprietário do mais importante jornal publicado em Curitiba, a *Gazeta do Povo*. Com o tempo, foi também um dos principais acionistas e presidente da Rede Paranaense de Comunicação (RPC), que retransmite a programação da TV Globo no estado do Paraná. Após a morte de Edmundo Lemanski em 2010, o seu filho, Mariano Lemanski, assumiu as funções do pai.

Embora em termos de número de descendentes de imigrantes poloneses São Paulo não tenha uma população comparável à dos três estados do sul do Brasil, sendo o centro da indústria e do comércio brasileiros, sempre atraiu empresários e homens de negócios poloneses.

Um dos pioneiros da indústria automobilística brasileira, Alfred Jurzykowski, foi fundamental para a abertura da fábrica de ônibus e caminhões Mercedes Benz do Brasil, perto de São Paulo, em 1956. Em 1960, estabeleceu uma fundação em Nova Iorque para apoiar, entre outros, cientistas e artistas do Brasil. Nos anos 1954-1969, Janusz Zaporski, graduado na Universidade de Varsóvia, foi Diretor Geral da IBM do Brasil – Indústria, Máquinas e Serviços Ltda. Em 1967, a empresa sob a sua direção era o maior exportador de produtos industriais do Brasil.

Personagem muito original, Leszek Biłyk foi proprietário da Brazmedia Internacional e criador de uma das melhores raças de cavalos do Brasil. Filho do último voivoda polonês de Lviv, cavaleiro do exército polonês, participou da Campanha de Setembro durante a Segunda Guerra Mundial, tendo

światowej, odznaczony Krzyżem Walecznych, przybył do Brazylii w 1947 r.

Abram Szajman to wieloletni Prezes Federacji Handlowej São Paulo (Fecomércio-SP) oraz ceniony przedsiębiorca i prezes wielu instytucji zajmujących się pracowniczymi programami socjalnymi oraz przygotowaniem do zawodu (SESC, SENAC). Jego rodzice przybyli z Polski do Brazylii w latach 30-tych. Największą firmą z polskim rodowodem, działającą w handlu zagranicznym jest Comexport. Założona przez Artura Goldlusta i aktywnie, od początku swego istnienia, wspierająca wymianę handlową Brazylii z Polską, jest odpowiedzialna za znaczący jej procent. Zarządzający aktualnie firmą syn założyciela, Alan Goldlust jest również od wielu lat prezesem brazylijsko-polskiej izby handlowej z siedzibą w São Paulo.

W Manaus, w stanie Amazonas, w 1988 r. zamieszkał były Powstaniec Warszawski Zygmunt Sulistrowski. Zauroczony bogactwem amazońskiej przyrody i rozumiejący potrzebę jej ochrony, wykupił 10.000 hektarów dżungli w dorzeczu Amazonki, na której założył prywatny rezerwat przyrody Terra Verde oraz Centrum Badawczo-Ekologiczne (*Research and Preservation Center of Amazonian Ecology*).

Politycy

Pierwszym Polakiem, który włączył się w politykę brazylijską był urodzony w Tarnowie Eugeniusz Bendaszewski, który w 1886 r. zdobył mandat radnego miasta Kurytyby.

Pionierem i jak dotąd jedynym przedstawicielem brazylijskiej Polonii w Kon-

sido condecorado com a Cruz de Valor (Krzyż Walecznych). Chegou ao Brasil em 1947.

Abram Szajman é presidente de longa data da Federação Comercial de São Paulo (Fecomércio-SP) e um respeitado empresário, presidente de várias instituições voltadas para programas sociais para trabalhadores e preparação profissional (SESC, SENAC). Os seus pais vieram da Polónia para o Brasil na década de 1930. A maior empresa de linhagem polonesa a operar no comércio exterior é a Comexport. Fundada por Artur Goldlust e apoiando ativamente as relações comerciais entre o Brasil e a Polónia desde a sua criação, é responsável por uma parcela significativa desse intercâmbio. O filho do fundador, Alan Goldlust, que atualmente gere a empresa, é também presidente há muitos anos da Câmara de Comércio Brasil-Polónia com sede em São Paulo.

Insurgente no Levante de Varsóvia, Zygmunt Sulistrowski instalou-se em Manaus no estado do Amazonas em 1988. Encantado com a riqueza da natureza da região e compreendendo a necessidade de protegê-la, comprou 10 000 hectares de selva na bacia amazônica, onde estabeleceu a reserva natural privada Terra Verde e o Centro de Pesquisa e Preservação da Ecologia Amazônica (*Research and Preservation Center of Amazonian Ecology*).

Políticos

O primeiro polonês a entrar para a política brasileira foi Eugeniusz Bendaszewski, nascido em Tarnów, que teve um mandato de vereador em Curitiba em 1886.

Pioneiro, Bronisław Ostoj Roguski foi até hoje o único representante da comuni-



Uroczystość przyznania Jaime Lernerowi tytułu doktora *honoris causa* na Politechnice Krakowskiej, 1999 r. (zdj. dzięki uprzejmości Politechniki Krakowskiej).

Solenidade de concessão a Jaime Lerner do título de doutor *honoris causa* pela Universidade Tecnológica de Cracóvia, 1999 (foto – cortesia da Universidade Tecnológica de Cracóvia).

gresie Narodowym był Bronisław Ostoja Roguski. Pełnił nienagannie funkcję deputowanego przez dwie kadencje w latach 1947 – 1958. Odegrał ważną rolę przy redagowaniu Konstytucji Stanu Parana, był także wiceprezesem Federacji Stowarzyszeń Rolniczych Parany i dyrektorem Brazylijskiej Konfederacji Rolnej, aktywnie włączając się w unowocześnianie brazylijskiego rolnictwa. Jego ojcem był przybyły z Polski znany inżynier i działacz Witold Aleksander Ostoja Roguski. Ze społeczności polonijnej wywodziło się kilku senatorów, między innymi Roberto Wypych.

Niezwykle cenioną postacią w Brazylii był Jaime Lerner (gubernator Parany w latach 1995–2002). Na równi z dokonaniami politycznymi, osiągnął wiele sukcesów

dade polonesa (Polônia brasileira) no Congresso Nacional. Deputado impecável por dois mandatos nos anos 1947-1958, teve um papel importante na elaboração da Constituição do Estado do Paraná, foi Vice-Presidente da Federação da Agricultura do Estado do Paraná e Diretor da Confederação Nacional de Agricultura, envolvendo-se ativamente na modernização do campo brasileiro. O seu pai era o conhecido engenheiro e ativista polonês Witold Aleksander Ostoja Roguski. A comunidade polonesa produziu também alguns senadores, entre outros, Roberto Wypych.

Uma figura muito respeitada no Brasil foi Jaime Lerner (Governador do Paraná de 1995 a 2002). A par das suas realizações políticas, Lerner teve mui-

jako architekt – urbanista i prekursor zrównoważonego rozwoju, w szczególności gdy pełnił funkcję prefekta Kurytyby w latach 1971–1974, 1979–1983 oraz 1989–1992. Jego nowatorskie rozwiązania w dziedzinie transportu miejskiego od wielu lat dobrze funkcjonują m.in. w Kurytybie, Belém, Rio de Janeiro, Brasília, Goiânia, São Paulo oraz za granicą w Bogocie i Meksyku. Otrzymał wiele nagród międzynarodowych i wyróżnień, w tym tytuł doktora *honoris causa* Politechniki Krakowskiej w 1999 r. Rodzice J. Lerner pochodzili spod Lwowa przybyli do Brazylii przed II Wojną Światową.

Wielu potomków polskich emigrantów pełniło funkcję deputowanych sejmików stanowych (*assembleias legislativas*), w szczególności w Paranie. W tym gronie na wyróżnienie zasługują m.in. Edmund Sebastian Woś Saporski, Nicefor Modesto Falarz, Roberto Wypych, Edwino Donato Tempski, Ladislau Lachowski, Tadeu Sobocinski, Luiz Carlos Stanislawczuk, Estanislau Romanowski (w stanie Santa Catarina) oraz Iradir Pietroski (w Rio Grande do Sul).

Trudno określić liczbę prefektów i radnych municypalnych polskiego pochodzenia. W stanach południowych Brazylii pracowało i pracuje ich bardzo wielu. Niejednokrotnie mają duże zasługi dla lokalnych społeczności. Rizio Wachowicz, wieloletni prezes Braspol – najważniejszej polonijnej organizacji w Brazylii, był trzykrotnie prefektem Araucarii. Spośród radnych Kurytyby, znaczący wpływ na inicjatywy wspierające rozwój miasta, dbałość o jego kulturę, dziedzictwo oraz przyjazne mieszkańcom oblicze, mieli m.in. Edwino Donato Tempski, Antonio Domakoski, Jorge Samek, José Gorski i Tito Zeglin.

to sucesso como arquiteto e urbanista e foi pioneiro do desenvolvimento sustentável, em particular quando foi Prefeito de Curitiba de 1971 a 1974, 1979 a 1983 e 1989 a 1992. As suas soluções inovadoras na área do transporte urbano há muitos anos funcionam bem em Curitiba, Belém, Rio de Janeiro, Brasília, Goiânia, São Paulo e, no exterior, em Bogotá e México, entre outros. Recebeu prêmios e distinções internacionais, incluindo o título de doutor *honoris causa* pela Universidade Tecnológica de Cracóvia em 1999. Os pais de Lerner vieram da região de Lviv e chegaram ao Brasil antes da Segunda Guerra Mundial.

Muitos descendentes de imigrantes poloneses desempenharam a função de deputados estaduais, particularmente no Paraná. Entre eles destacam-se Edmund Sebastian Woś Saporski, Nicefor Modesto Falarz, Roberto Wypych, Edwino Donato Tempski, Ladislau Lachowski, Tadeu Sobocinski, Luiz Carlos Stanislawczuk, Estanislau Romanowski (em Santa Catarina) e Iradir Pietroski (no Rio Grande do Sul).

É difícil determinar o número de prefeitos e vereadores de origem polonesa. Muitos deles trabalharam e ainda trabalham nos estados do sul do Brasil. Prestaram por mais de uma vez grandes serviços às comunidades locais. Rizio Wachowicz, presidente de longa data da Braspol, a mais importante organização polônica do Brasil, foi três vezes prefeito de Araucária. Entre os vereadores de Curitiba, Edwino Donato Tempski, Antonio Domakoski, Jorge Samek, José Gorski e Tito Zeglin tiveram um impacto significativo nas iniciativas de



Sekretarz stanu ds. dwustronnych z państwami Bliskiego Wschodu, Europy i Afryki, ambasador Kenneth Haczyński da Nóbrega (po prawej) podczas konsultacji politycznych w Warszawie z wiceministrem spraw zagranicznych Maciejem Langiem (sierpień 2019 r.). Zdjęcie z archiwum MSZ RP.

Secretário de Negociações Bilaterais no Oriente Médio, Europa e África, Embaixador Kenneth Haczyński da Nóbrega (à direita) durante as consultas políticas em Varsóvia com Vice-Ministro das Relações Exteriores Maciej Lang (agosto de 2019). Foto: MRE da Polônia.

Polscy potomkowie są obecni również w brazylijskich urzędach centralnych. W 2019 r. ambasador Kenneth Haczyński da Nóbrega objął funkcję sekretarza ds. dwustronnych z państwami Bliskiego Wschodu, Europy i Afryki w brazylijskim Itamaraty. To najwyższe stanowisko w resorcie spraw zagranicznych piastowane obecnie przez Brazylijczyka polskiego pochodzenia. Warto dodać, że kultywuje on tym samym tradycje rodzinne – dziadek ze strony matki, polski dyplomata i dziennikarz Feliks Tadeusz Haczyński przyłynął do Brazylii wraz z rodziną na pokładzie statku „Serpa Pinto” w 1940 roku.

apoio ao desenvolvimento da cidade, de cuidado com a sua cultura e patrimônio, bem como uma postura amigável para com os municípios.

Os descendentes poloneses estão presentes na administração federal. Em 2019 o embaixador Kenneth Félix Haczyński da Nóbrega foi nomeado Secretário de Negociações Bilaterais no Oriente Médio, Europa e África no Itamaraty. É a função mais alta ocupada por um brasileiro de origem polonesa. Vale a pena acrescentar que o embaixador cultiva a tradição da família - o seu avô Feliks Tadeusz Haczynski chegou ao Brasil junto com a sua família a bordo do navio “Serpa Pinto” em 1940.

Wojskowi

W historii kształtowania się brazylijskiej państwowości, w procesie budowy brazylijskich sił zbrojnych, podczas wewnętrznych i zewnętrznych konfliktów militarnych, pojawiają się polskie nazwiska. Pierwszym polskim wojskowym, który pojawił się w Brazylii był Krzysztof Arciszewski. Wspólnie z dwoma innymi Polakami: kpt. Władysławem Wituskim i Zygmunt Szkopem, uczestniczył w holenderskich wyprawach, w latach 1629–1639, które zmierzały do zajęcia portugalskiej kolonii. Zdolności dowódcze Arciszewskiego oraz budowane przez niego fortyfikacje i umocnienia w Pernambuco odegrały znaczącą rolę w trakcie tego konfliktu.

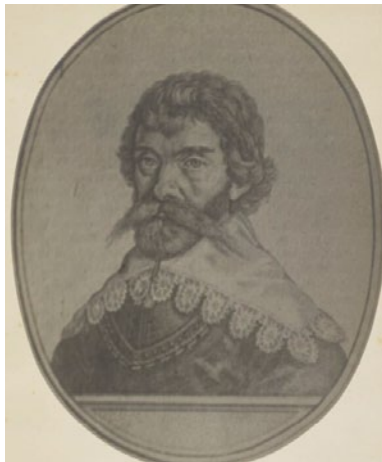
Pierwszym polskim wojskowym, który zastąpił się dla armii brazylijskiej był Stanisław Przewodowski syn Andrzeja Przewodowskiego, wybitnego inżyniera. Wstąpił do brazylijskiej marynarki wojennej w 1858 r. Cztery lata później uczestniczył w konfrontacji z marynarzami peruwiańskimi na rzece Amazonka. Podczas wojny z Paragwajem (1864-1870) dowodził brazylijskimi korwetami rzecznyymi atakując umocnienia paragwajskie oraz transportując brazylijskich żołnierzy. Za odwagę został odznaczony przez cesarza Piotra II. Broniąc terytorium Brazylii w przygranicznych sporach i potyczkach wywołanych przez żoł-

Militares

Nomes poloneses aparecem também história da formação do Estado brasileiro, no processo de construção das forças armadas do país e em conflitos militares internos e externos. O primeiro oficial militar polonês a chegar ao Brasil foi Krzysztof Arciszewski que, juntamente com dois outros poloneses, o Capitão Władysław Wituski e Zygmunt Szkop, participou das expedições holandesas, entre 1629 e 1639, que tinham como objetivo ocupar a colônia portuguesa. As capacidades de comando de Arciszewski e as fortificações que ele construiu em Pernambuco tiveram um papel significativo durante esse conflito.

O primeiro soldado polonês a prestar serviço nas forças armadas brasileiras foi Stanisław Przewodowski, filho de Andrzej Przewodowski, um grande engenheiro. Entrou para a Marinha do Brasil em 1858. Qua-

tro anos mais tarde, participou de um confronto com marinheiros peruanos no rio Amazonas. Durante a Guerra do Paraguai (1864-1870), comandou corvetas fluviais brasileiras atacando as fortificações paraguaianas e transportando soldados brasileiros. Foi condecorado pelo Imperador Dom Pedro II. Conquistou respeito geral ao defender o território brasileiro em disputas fronteiriças e escaramuças causadas por soldados



Krzysztof z Arciszewa Arciszewski, admirał floty holenderskiej, obrońca Lwowa, sztych z r. 1637 (źródło: www.polona.pl).
Almirante Krzysztof z Arciszewa Arciszewski, defensor de Lviv, gravura de 1637 (fonte: www.polona.pl).



Na zdjęciu po lewej E. Woś Saporski i A. Bodziak.

Na foto à esquerda E. Woś Saporski e A. Bodziak.



Tablica na grobie porucznika Jana Sowińskiego w Lapie.
Placa no túmulo do Tenente João Sowinski, Lapa.

nierzy argentyńskich zdobył powszechny szacunek. W mieście Itaqui na jego cześć nazwano w 1883 r. pierwszy zbudowany tam teatr „Teatro Przewodowski”.

Patronem brazylijskiego szkolnictwa wojskowego został marszałek Roberto Leitão de Almeida Trompowski, syn José Leitão de Almeida i Anny Elżbiety Trompowskiej, córki polskiego emigranta spod Krakowa. Ukończył studia w Szkole Wojskowej w Rio de Janeiro w 1874 r. Już 20 lat później został jej komendantem. Uważany był za wybitnego matematyka. Wykładał również balistykę. Przez kilka lat pełnił funkcję dowódcy w jednostkach wojskowych w Rio Grande do Sul. O jego dokonaniach niech świadczy fakt, że jedno z najważniejszych brazylijskich odznaczeń wojskowych nosi jego imię. Zastugi dla armii brazylijskiej ma również jego syn, Armando Figueira de Almeida Trompowski, zawodowy wojskowy, który w latach 1945-51 pełnił funkcję ministra lotnictwa a w 1959 r. został marszałkiem brazylijskich sił powietrznych.

argentinos. O primeiro teatro construído na cidade de Itaqui em 1883, o “Teatro Przewodowski”, recebeu esse nome em sua homenagem.

O Marechal Roberto Leitão de Almeida Trompowski, filho de José Leitão de Almeida e Anna Elżbieta Trompowska, filha de um imigrante polonês de Cracóvia, é o Patrono do Magistério do Exército. Roberto Trompowski formou-se na Escola Militar do Rio de Janeiro em 1874 e, 20 anos mais tarde, tornou-se o seu comandante. Foi considerado um matemático excepcional. Também ensinou balística. Durante vários anos serviu como comandante em unidades militares no Rio Grande do Sul. O fato de uma das mais importantes condecorações militares brasileiras ostentar o seu nome é uma prova da importância de suas realizações. O seu filho, Armando Figueira de Almeida Trompowski, um militar profissional que serviu como Ministro da Aviação de 1945 a 1951 e se tornou Marechal da Força Aérea Brasileira em 1959, também tem seus méritos nas forças armadas do Brasil.

W historii brazylijskiej wojskowości barwną postacią jest pułkownik Antoni Bodziak. Uczestnik rewolucji federalistycznej 1893 – 1895. W reakcji na ucisk i urzędniczą korupcję tamtych czasów, przyłączył się z tzw. *polskim batalionem* do walk po stronie rewolucjonistów. Warto zaznaczyć, że niektórzy polscy koloniści walczyli również po stronie wojsk rządowych (m.in. bohaterem słynnej obrony miasta Lapa, która opóźniła marsz rewolucjonistów na północ i pozwoliła na przegrupowanie wojsk rządowych, został porucznik Jan Sowinski), a nestor polskiej emigracji do Brazylii, Edmund Sebastian Woś Saporski sprzeciwiał się zbrojnemu uczestnictwu Polaków w tym konflikcie. Choć wojska rewolucyjne zostały rozbite, to Bodziak dał się poznać jako odważny i sprawny dowódca. Po

O Coronel Antonio Bodziak é uma figura singular na história do exército brasileiro. Participante da Revolução Federalista de 1893-1895, em reação à opressão e corrupção da época, juntou-se à luta do lado dos revolucionários com o chamado Batalhão Polonês. Vale a pena mencionar que alguns colonos poloneses também lutaram do lado das tropas do governo (por exemplo, o Tenente Jan Sowinski foi um dos heróis da famosa defesa da cidade da Lapa, que atrasou a marcha dos revolucionários para o norte e permitiu o reagrupamento das tropas do governo). Já o pai da imigração polonesa no Brasil, Edmund Sebastian Woś Saporski, opôs-se à participação armada dos poloneses nesse conflito. Embora as forças revolucionárias tenham sido esmagadas, Bodziak ficou conhecido por ser



Spotkanie polskich ochotników z II wojny światowej w Towarzystwie Polonia w Porto Alegre, 25 grudnia 1946 r. (zdjęcie dzięki uprzejmości Towarzystwa Polonia w Porto Alegre).

Encontro natalino dos voluntários poloneses da II Guerra Mundial na sede da Sociedade Polonia em Porto Alegre, 25 de dezembro de 1946 (foto por cortesia da Sociedade Polonia em Porto Alegre).

upadku rewolucji rząd prezydenta Prudente de Moraes pozwolił mu zachować, zdobyty w czasie wojny, stopień pułkownika.

W czasie II wojny światowej kilkuset Polaków osiadłych w Brazylii wzięło udział w walkach na zachodzie Europy w szeregach Polskich Sił Zbrojnych. Rekrutacja na terenie Brazylii została rozpoczęta w lipcu 1940 roku. Do Wielkiej Brytanii przetransportowano do końca 1943 roku łącznie 371 ochotników. 22 sierpnia 1942 roku Brazylia wypowiedziała Niemcom i Włochom wojnę i jako jedyny kraj Ameryki Łacińskiej, wysłała swoje wojska do Europy. W Brazylijskim Korpusie Ekspedycyjnym, który liczył 25 tys. żołnierzy i uczestniczył w kampanii w północnych Włoszech, znaczący odsetek stanowili Brazylijczycy polskiego pochodzenia. W Muzeum Ekspedycyjnym w Kurytybie, na ścianie z nazwiskami poległych podczas włoskiej kampanii żołnierzy brazylijskich, ponad 30 % to nazwiska polskie. Korpus brazylijski wywiązał się z powierzonych przez aliantów zadań, czego zwieńczeniem było, bohaterskie zdobycie w lutym 1945 r. Monte Castello, ważnego punktu obrony niemieckiej na Półwyspie Apenińskim.

Budowniczo i inżynierowie

W XIX w. przybyli do Brazylii pierwsi polscy budowniczowie i inżynierowie. Pionierem był Andrzej Przewodowski – zmuszony do emigracji po upadku Powstania Listopadowego w 1831 r., w którym czynnie uczestniczył. Zrealizował szereg projektów unowocześniających brazylijską infrastrukturę, w tym 360-metrowy most cesarza Piotra II nad rzeką Paraguaçu, port w mieście Salvador oraz kanał Ilheus. Był

um командante corajoso e eficiente. Após a queda da revolução, o governo do Presidente Prudente de Moraes permitiu-lhe manter a patente de coronel, que tinha conquistado durante a guerra.

Durante a Segunda Guerra Mundial, várias centenas de poloneses estabelecidos no Brasil participaram das batalhas na Europa Ocidental, nas fileiras das Forças Armadas Polonesas. O recrutamento no Brasil começou em julho de 1940. Um total de 371 voluntários foram deslocados para a Grã-Bretanha no final de 1943. Em 22 de agosto de 1942, o Brasil declarou guerra à Alemanha e à Itália e foi o único país latino-americano a enviar tropas para a Europa. No Corpo Expedicionário Brasileiro, que contava com 25 000 soldados e participou da campanha no norte de Itália, uma parcela significativa era de brasileiros de origem polonesa. No Museu Expedicionário de Curitiba, na parede com os nomes dos soldados brasileiros que morreram durante a campanha italiana, mais de 30% são poloneses. A tropa brasileira cumpriu as tarefas que os aliados lhe confiaram, o que culminou, em fevereiro de 1945, com a heroica tomada de Monte Castello, um ponto importante da defesa alemã na Península dos Apeninos.

Construtores e engenheiros

Os primeiros construtores e engenheiros poloneses chegaram ao Brasil no século XIX. O pioneiro foi Andrzej Przewodowski, que foi obrigado a emigrar após a derrota da Insurreição de Novembro de 1831, da qual participou ativamente. Realizou vários projetos de modernização da infraestrutura



Próba wytrzymałości mostu na trasie kolei Parana – Santa Catarina (zdjęcie z archiwum T. Wierzbowskiego udostępnione dzięki uprzejmości J. Łuka).

Ensaio de carga da ponte ferroviária no trecho Paraná – Santa Catarina (foto de arquivo de T. Wierzbowski por cortesia de J. Łuka).

odpowiedzialny za pionierskie prace geologiczne w stanie Bahia i odkrycie złóż naftowych na obszarze Recôncavo Baiano.

W 1851 r. do Brazylii przybył inżynier Florestan (Florian) Rozwadowski. Zdobył zatrudnienie w armii brazylijskiej. Zajmował się pomiarami topograficznymi Ama-

ra brasileira, incluindo a ponte Dom Pedro II de 360 metros sobre o Rio Paraguaçu, o Porto de Salvador e o Canal de Ilhéus. Foi responsável pelo trabalho geológico pioneiro no estado da Bahia e pela descoberta de campos petrolíferos na região do Recôncavo Baiano.



Mapa nadmorskiej części stanu Parana, sporządzona w 1921 r. przez T. Wierzbowskiego (zdjęcie udostępnione dzięki uprzejmości J. Łuki).
O mapa do litoral do Paraná de T. Wierzbowski, 1921 (foto por cortesia de J. Łuka).

zonki i jej dopływów. Stworzył pierwsze mapy wnętrza kraju, zyskując sobie miano „ojca brazylijskiej topografii”. Był również jednym z pomysłodawców masowej kolonizacji rolniczej Brazylii przez europejskich imigrantów. W roku 1857 wydał książkę „O governo e a colonização, ou, considerações sobre o Brazil e o engajamento de estrangeiros” (Rząd i kolonizacja, czyli rozważania o Brazylii i sprowadzaniu cudzoziemców), w której przekonywał cesarza Piotra II o korzyściach dla gospodarki brazylijskiej z zagranicznej migracji.

Inżynier Florian Żurowski prowadził prace przy regulacji rzek w stanie Rio Grande do Sul, był też dyrektorem ds. osadnictwa w regionach Santo Angelo i Santa Cruz. Prawdopodobnie jako pierw-

Em 1851, chegou ao Brasil o engenheiro Florestan (Florian) Rozwadowski. Conseguiu um posto no exército brasileiro e esteve envolvido nas medições topográficas do Amazonas e dos seus afluentes. Criou os primeiros mapas do interior do país, vindo a receber o título de “pai da topografia brasileira”. Foi também um dos precursores da colonização rural em massa do Brasil por imigrantes europeus. Em 1857, publicou o livro *O governo e a colonização ou considerações sobre o Brasil e o engajamento de estrangeiros*, em que convenceu o Imperador Dom Pedro II dos benefícios da imigração estrangeira para a economia brasileira.

O engenheiro Florian Żurowski trabalhou na regulação fluvial no estado do Rio Grande do Sul, e foi também diretor res-

szy Polak uzyskał w 1857 r. obywatelstwo brazylijskie. Z kolei inżynier Feliks Kwakowski był w 1890 r. głównym budowniczym przedsiębiorstwa kanalizacyjnego w Rio de Janeiro. Przybyły do Brazylii w 1881 r. inżynier Stanisław Kruszyński zmodernizował brazylijską księgowość. W uznaniu jego zasług władze miasta São Carlos, w stanie São Paulo, postawiły na jego cześć pomnik i przyznają doroczną nagrodę „Księgowy roku im. Stanisława Kruszyńskiego”.

Wynalazcą i pionierem w dziedzinie konstrukcji helikopterów był urodzony w Paranie Stanisław Jan Wojciechowski. Współpracował m.in. z Alberto Santos-Dumontem. Jego prototyp Orthopteru, wykonał swój pierwszy lot w 1908 r. w Marly, we Francji.

Na przełomie XIX i XX wieku Polacy odegrali znaczącą rolę w budowie brazylijskiego kolejnictwa. Inżynier Bronisław Rymkiewicz (przybył do Brazylii w 1888 r.) kierował budową linii kolejowej z São Paulo do Santos oraz był głównym inżynierem budowy linii kolejowej z Rio de Janeiro do São Paulo. Aleksander Brodowski budował kolej Mogiana, przechodzącą przez pasmo górskie Serra de Caldas. Był również profesorem i wykładowcą. Na jego cześć, w stanie São Paulo, nazwane zostało miasto Brodowski, które rozwinęło się dzięki wybudowanej przez niego linii kolejowej. Rymkiewicz i Brodowski byli również twórcami koncepcji i budowniczymi portu handlowego w Manaus. Za budowę linii kolejowej z São Paulo do Sorocaba odpowiedzialny był Ludwik Malajski (Majlaski), którego zasługi sprawiły, że

ponsável pelo povoamento nas regiões de Santo Ângelo e Santa Cruz. Foi provavelmente o primeiro polonês a obter a cidadania brasileira em 1857. Por sua vez, o engenheiro Feliks Kwakowski foi, em 1890, o principal construtor da companhia de esgotos do Rio de Janeiro. Tendo chegado ao Brasil em 1881, o engenheiro Stanisław Kruszyński modernizou o sistema contábilístico brasileiro. Em reconhecimento por suas contribuições, as autoridades da cidade de São Carlos, no estado de São Paulo, erigiram um monumento em sua homenagem e concedem anualmente o prêmio de contabilista do ano, que leva o seu nome.

Inventor e pioneiro na construção de helicópteros, Stanisław Jan Wojciechowski, nascido no Paraná, trabalhou com Alberto Santos-Dumont, entre outros. O seu protótipo, o Orthopter, fez o seu primeiro voo em 1908 em Marly, na França.

Os poloneses tiveram um papel significativo na construção das ferrovias brasileiras na virada do século XX. O engenheiro Bronisław Rymkiewicz (que chegou ao Brasil em 1888) liderou a construção da estrada de ferro de São Paulo a Santos e foi o engenheiro chefe da estrada de ferro que liga o Rio de Janeiro a São Paulo. Aleksander Brodowski construiu a ferrovia da Mogiana, passando pela serra de Caldas. Foi também professor e conferencista. A cidade paulista de Brodowski, que se desenvolveu graças à ferrovia que ele construiu, recebeu esse nome em sua homenagem. Rymkiewicz e Brodowski foram também os idealizadores e construtores do porto comercial de Manaus. A construção da estrada de ferro de São Paulo a Sorocaba foi responsabilidade de Ludwik Malajski (Majlaski),

cesarz Piotr II uhonorował go tytułem barona. Jednym z głównych budowniczych trasy kolejowej z São Paulo do Rio Grande do Sul, na odcinku z União da Vitória do Marcelino Ramos, był wykształcony w Warszawie inżynier Witold Aleksander Ostoj Roguski. Ceniony za życia za dokonania inżynieryjne i gotowość niesienia pomocy innym, bohaterstwo zginął w 1921 r. dowodząc cywilną obroną miejscowości Catanduvas przed zbrojną bandą tzw. jagunços, maruderów Wojny Contestado. Uczestnikiem budowy tras kolejowych w São Paulo, Paranie, Santa Catarina i Rio Grande do Sul oraz wysokiej klasy specjalistą przy doskonaleniu wagonów kolejowych był Bolesław Nowicki.

W budowie kolei w Paranie uczestniczyli m.in. Edmund Sebastian Woś Saporiski jako mierniczy skomplikowanej pod względem technicznym trasy z Kurytyby do Paranaguá (w trakcie prac omal nie stracił życia po ukąszeniu przez jadowitego węża) oraz Teofil Witold Wierzbowski, zaangażowany w projekt i budowę linii kolejowej łączącej stan Parana ze stanem Santa Catarina (prowadzącej przez niezwykle trudny górzysty teren). Inżynier Wierzbowski zebrał przy tym bogatą dokumentację fotograficzną. Warto wspomnieć, że był on również autorem cenionych map Parany oraz dyrektorem technicznym urzędu miasta Antonina, odpowiedzialnym za szybką modernizację infrastruktury tej miejscowości.

W połowie XX w. cenionym inżynierem i architektem był Edmund Gardoliński. Zaprojektował i wybudował wiele budynków i całych osiedli głównie w Porto Ale-

cujos méritos levaram o Imperador Dom Pedro II a agraciá-lo com o título de Barão. Um dos principais construtores da estrada de ferro de São Paulo ao Rio Grande do Sul, no trecho entre União da Vitória e Marcelino Ramos, foi o engenheiro de Varsóvia Witold Aleksander Ostoj Roguski. Respeitado pelos seus feitos de engenharia e vontade de ajudar os outros, morreu heroicamente em 1921 comandando a defesa civil da localidade de Catanduvas contra um bando armado de saqueadores da Guerra do Contestado. Bolesław Nowicki, especialista de alta classe na melhoria de vagões, participou da construção de ferrovias em São Paulo, Paraná, Santa Catarina e Rio Grande do Sul.

No Paraná, Edmund Sebastian Woś Saporiski, entre outros, participou, na qualidade de agrimensor, da construção da estrada de ferro do trecho tecnicamente complicado entre Curitiba e Paranaguá (durante a obra quase perdeu a vida depois de ter sido mordido por uma cobra venenosa). Já Teofil Witold Wierzbowski envolveu-se no projeto e na construção da ferrovia que liga o estado do Paraná ao estado de Santa Catarina (que passa por um terreno montanhoso extremamente difícil). O engenheiro Wierzbowski compilou uma rica documentação fotográfica. Vale a pena mencionar que ele foi também autor de preciosos mapas do Paraná e diretor técnico na prefeitura municipal de Antonina, tendo sido responsável pela rápida modernização da infraestrutura dessa cidade.

Em meados do século XX, Edmund Gardoliński era um respeitado engenheiro e arquiteto. Concebeu e construiu edifícios e conjuntos habitacionais, principalmente

gre, ale również na terenie stanów Parana i Santa Catarina. Zostawił po sobie cenne zbiory zdjęć i materiałów dokumentujących obecność Polaków w Brazylii.

Twórcą oznakowań i znaków drogowych wprowadzonych w stanie São Paulo, był urodzony w Itaiópolis i wykształcony w Kurytybie inżynier Pedro Flenik. Był też autorem podręcznika o sygnalizacji miejskiej (*Manual de sinalização urbana*). W tym samym czasie jednym z budowniczych najwyższych wieżowców São Paulo był przybyły do Brazylii po wojnie inżynier Wojciech Mieczysław Jezierski.

Istotną rolę w modernizacji i zrównoważonym rozwoju wielu miejscowości Parany odegrali inżynier Lubomir Ficiński Dunin, stanowy minister ds. rozwoju miast za rządów gubernatora Jaime Lerner, oraz współpracujący z nim wykształcony w Polsce inżynier Sergiusz Sikorski, odpowiedzialny za wdrażanie systemów informacji urbanistycznej.

Sądownictwo i adwokatura

Znaczący jest wkład Brazylijczyków polskiego pochodzenia w brazylijskie sądownictwo i adwokaturę. Życiorysy wielu potomków polskich emigrantów, którzy osiągnęli wysoką pozycję w tej dziedzinie są również dobrym przykładem wykorzystanych szans na awans społeczny, które oferowało państwo brazylijskie. Od połowy XX w. coraz liczniejsi Polacy i ich potomkowie zaczęli zdobywać wykształcenie prawnicze i pozycję w brazylijskim systemie sprawiedliwości.

Pierwsze osiągnięcia miała w tym zakresie rodzina Gradowskich, która po przybyciu

em Porto Alegre, mas também nos estados do Paraná e de Santa Catarina. Deixou uma valiosa coleção de fotografias e materiais documentando a presença de poloneses no Brasil.

O engenheiro Pedro Flenik foi o criador da sinalização e das placas de trânsito introduzidas no estado de São Paulo. Nascido em Itaiópolis e formado em Curitiba, é autor do *Manual de sinalização urbana*. No mesmo período, o engenheiro Wojciech Mieczysław Jezierski, que veio para o Brasil depois da guerra, figura entre os construtores dos mais altos arranha-céus de São Paulo.

O engenheiro Lubomir Ficiński Dunin, secretário de estado de desenvolvimento urbano do governador Jaime Lerner e o engenheiro polonês Sergiusz Sikorski, que colaborou com Dunin e foi responsável pela implementação de sistemas de informação urbana, tiveram um papel importante na modernização e no desenvolvimento sustentável de muitas localidades do Paraná.

Poder Judiciário e advocacia

A contribuição dos brasileiros de origem polonesa para o sistema judiciário e a advocacia do Brasil é significativa. Os currículos de muitos descendentes de imigrantes poloneses que alcançaram altas posições nessa área são também bons exemplos das oportunidades de progresso social oferecidas pelo estado brasileiro. Desde meados do século XX, cada vez mais poloneses e seus descendentes começaram a adquirir formação jurídica e posição no sistema de justiça brasileiro.

As primeiras conquistas nessa área devem-se à família Gradowski que, depois



„Wieczór w Itaiópolis”, obraz olejny polsko-brazylijskiej malarki Everly Giller, 2015.

„Uma tarde em Itaiópolis”, óleo sobre tela de Everly Giller, pintora polono-brasileira, 2015.

do Brazylii osiadła pod Kurytybą w rolniczej kolonii Thomas Coelho. Urodzony w 1897 r. Segismundo Gradowski był pierwszym brazylijskim sędzią polskiego pochodzenia który pełnił funkcję prezesa Trybunału Sprawiedliwości Parany (1967 r.). Jego syn, Eros Gradowski, w 1979 r., dostał zaszczytu zasiadania w tym gremium, a drugi syn, Ivan Gradowski, pełnił funkcję dyrektora generalnego Parańskiego Trybunału Wyborczego w latach 1978–2012.

Wielki szacunek na południu Brazylii, jako sędziego prowadzący sprawy najgroźniejszych przestępców, zdobył w drugiej połowie XX w. João Kopytowski, urodzony w 1941 r. w rolniczej miejscowości Itaiópolis w stanie Santa Catarina. Zasiadł on w elitarnym gronie sędziów Trybunału Sprawiedliwości Parany w 2004 r. Z Ita-

de chegar ao Brasil, estabeleceu-se perto de Curitiba, na colônia agrícola de Tomás Coelho. Nascido em 1897, Segismundo Gradowski foi o primeiro juiz brasileiro de origem polonesa a servir como Presidente do Tribunal de Justiça do Paraná (1967). O seu filho, Eros Gradowski, teve a honra de entrar para esse colegiado em 1979, e o seu segundo filho, Ivan Gradowski, serviu como Diretor-Geral do Tribunal Regional Eleitoral do Paraná de 1978 a 2012.

João Kopytowski, nascido em 1941 na cidade agrícola de Itaiópolis, em Santa Catarina, conquistou grande respeito no sul do Brasil na segunda metade do século XX como juiz em casos de criminosos dos mais perigosos. Foi juiz do Tribunal de Justiça do Paraná em 2004. Também de Itaiópolis vem Wilson Carlos Rodycz, que foi eleito

iópolis pochodzi również Wilson Carlos Rodycz, zasłużony sędzia, który w 1998 r. wybrany został do Trybunału Sprawiedliwości Rio Grande do Sul w Porto Alegre.

Polskim pionierem w brazylijskiej adwokaturze był urodzony w Warszawie, a przybyły do Brazylii w 1892 r. Michał Chmielewski. Przez wiele lat pracował jako urzędnik władz stanowych Rio Grande do Sul. Był członkiem Partii Republikańskiej, stronnikiem Getulio Vargasa, rządowym negocjatorem i przedstawicielem prawa wygaszającym konflikty lokalne. Przez wiele lat pracował jako ceniony adwokat w Kurytybie i w Porto Alegre. Zwoleńnikiem prezydenta Vargasa był również João Grabski, który w latach 1932 – 1957 pełnił m.in. funkcję Audytora Sprawiedliwości Stanu Parana. W Rio de Janeiro, znanym adwokatem, sędzią, pracownikiem uniwersyteckim, a także posłem stanowego, sejmiku konstytucyjnego, rozwiązanego po przewrocie prezydenta Vargasa, był Oscar Przewodowski.

Współcześnie jednym z najwybitniejszych parańskich adwokatów jest Lucio Glomb. Urodził się w Porto União, w stanie Santa Catarina, a wykształcenie zdobył na Uniwersytecie Federalnym Parany w Kurytybie. W trakcie kariery adwokackiej wyspecjalizował się w kwestiach związanych z prawem pracy. W uznaniu osiągnięć wybrany na prezesa Stowarzyszenia Adwokatów Parany w latach 2010 – 2012, pełnił tę funkcję również w 2015 r. Od 2016 r. jest członkiem Rady Federalnego Stowarzyszenia Adwokatów Brazylii.

W latach 2013 – 2016 funkcję Zastępcy Prokuratora Generalnego Republiki pełniła urodzona w Kurytybie Ela Wiecko Volkmer Castilho, zajmując się przede wszystkim

em 1998 para o Tribunal de Justiça do Rio Grande do Sul, em Porto Alegre.

Pioneiro na advocacia brasileira, Michał Chmielewski nasceu em Varsóvia e veio para o Brasil em 1892. Trabalhou durante muitos anos como funcionário do Governo do Estado do Rio Grande do Sul. Era membro do Partido Republicano, apoiador de Getúlio Vargas, negociador do governo e representante legal que resolvia conflitos locais. Durante muitos anos foi um respeitado advogado em Curitiba e em Porto Alegre. Outro apoiador do Presidente Vargas foi João Grabski que, entre 1932 e 1957, serviu como auditor de justiça do Estado do Paraná. No Rio de Janeiro, Oscar Przewodowski foi um conhecido advogado, juiz, funcionário da universidade e membro da Assembleia Constituinte do Estado, que foi dissolvida após o golpe de estado do Presidente Vargas.

Atualmente, Lucio Glomb é um dos advogados mais proeminentes do Paraná. Nasceu em Porto União, Santa Catarina, e diplomou-se na Universidade Federal do Paraná, em Curitiba. Durante a sua carreira jurídica, especializou-se em direito do trabalho. Em reconhecimento por suas realizações, foi eleito Presidente da Ordem dos Advogados do Paraná de 2010 a 2012, cargo que também ocupou em 2015. Desde 2016, é membro do Conselho Federal da Ordem dos Advogados do Brasil.

De 2013 a 2016, Ela Wiecko Volkmer Castilho, nascida em Curitiba, serviu como Vice-Procuradora Geral da República. Trabalhou principalmente na defesa dos direitos humanos e do cidadão, incluindo os direitos

kwestią ochrony praw człowieka, w tym praw Indian, czy walki z pracą niewolniczą. Od 2003 r. wykładała prawo karne i prawa człowieka na Uniwersytecie w Brasílii.

Szczególne miejsce w brazylijskim sądownictwie zdobył, Teori Zavascki. Urodzony w 1948 r. w Faxinal dos Guedes w Stanie Santa Catarina w rodzinie polskich rolników, zdobył wykształcenie prawnicze na uniwersytecie federalnym w Porto Alegre. Z czasem, po obronie pracy doktorskiej, został wykładowcą rodzimej uczelni. W latach 1989 – 2003 był sędzią Federalnego Trybunału Regionalnego z właściwością w stanach Parana, Santa Catarina i Rio Grande do Sul. W 2002 roku wybrany ministrem Wyższego Trybunału Sprawiedliwości, a w 2012 roku ministrem Najwyższego Sądu Federalnego Brazylii. Od objęcia tej funkcji mocno zaangażował się w walkę przeciw korupcji, nadzorując m.in. szeroko zakrojoną operację Policji Federalnej zwaną *lava jato*. Zginął w wypadku samolotowym w 2017 r.

Ricardo Lewandowski, jest jednym z najbardziej rozpoznawalnych brazylijskich sędziów. Urodził się w Rio de Janeiro. Jego ojciec, Wacław Marian Lewandowski pochodził z Sosnowca. Ricardo Lewandowski ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie w São Paulo, którego z czasem został profesorem i wykładowcą. Jest autorem licznych publikacji z dziedziny prawa. W latach 1997 – 2006 był sędzią Trybunału Sprawiedliwości stanu São Paulo. W 2006 r. wybrany został Ministrem Najwyższego Sądu Federalnego Brazylii. W latach 2014 – 2016 pełnił funkcję prezesa tego gremium. W 2016 r. przewodniczył w brazylijskim senacie procesowi impeachmentu prezydent Dilmy Rousseff.

dos índios, e na luta contra o trabalho escravo. Desde 2003, ensina direito penal e direitos humanos na Universidade de Brasília.

Teori Zavascki ganhou um lugar especial no poder judiciário brasileiro. Nascido em 1948 em Faxinal dos Guedes, Santa Catarina, numa família de agricultores poloneses, obteve a sua formação jurídica na Universidade Federal do Rio Grande do Sul. Depois de defender a sua tese de doutorado, tornou-se professor nessa universidade. De 1989 a 2003, foi juiz do Tribunal Regional Federal com jurisdição sobre os estados do Paraná, Santa Catarina e Rio Grande do Sul. Em 2002, foi eleito ministro do Supremo Tribunal de Justiça e, em 2012, ministro do Supremo Tribunal Federal do Brasil. Desde que assumiu esse cargo, esteve fortemente envolvido na luta contra a corrupção, supervisionando, entre outros, uma operação de grande escala da Polícia Federal, a Lava Jato. Morreu num acidente de avião em 2017.

Ricardo Lewandowski é um dos juízes mais reconhecidos do Brasil. Nasceu no Rio de Janeiro. O seu pai, Wacław Marian Lewandowski, veio de Sosnowiec. Ricardo Lewandowski formou-se em Direito pela Universidade de São Paulo, onde mais tarde se tornou professor e conferencista. É autor de publicações na área do direito. De 1997 a 2006, foi juiz do Tribunal de Justiça do Estado de São Paulo. Em 2006, foi indicado ao cargo de ministro do Supremo Tribunal Federal do Brasil. De 2014 a 2016, foi Presidente desse órgão. Em 2016, presidiu ao julgamento do *impeachment* da então Presidente Dilma Rousseff no Senado Federal brasileiro.

Szkolnictwo

Polscy osadnicy mieli w trzech stanach południowych Brazylii, znaczący wpływ na rozwój szkolnictwa. Pod koniec XIX w. w Brazylii, w regionach wiejskich, funkcjonowało niewiele szkół utrzymywanych przez władze. Brakowało nauczycieli, budynków szkolnych i pieniędzy, jak również uświadomionej potrzeby edukacji wśród mieszkającej poza ośrodkami miejskimi części społeczeństwa. Przekładało się to na częsty brak dostatecznej liczby uczniów w powstających szkołach. Przybysze z Polski, choć większość z nich była analfabetami, rozumieli potrzebę eduko-

Educação

Os colonos poloneses tiveram um impacto significativo no desenvolvimento da educação nos três estados do sul do Brasil. No final do século XIX, existiam poucas escolas mantidas pelo governo nas regiões rurais do Brasil. Havia falta de professores, de edifícios escolares e de dinheiro, bem como de conscientização quanto à necessidade de educação entre a população que vivia fora dos centros urbanos. Isso traduzia-se numa frequente falta de alunos nas escolas emergentes. Os recém-chegados da Polônia, embora em sua maioria fossem analfabetos, compreendiam a necessidade



Budynek dawnego gimnazjum im. M. Kopernika w Marechal Mallet, lata 30-te.

Edifício do antigo Ginásio Nicolau Copérnico Marechal Mallet, anos 30 do século XX.



Szkoła polsko-brazylijska w stanie Rio Grande do Sul (bez daty).

Escola polono-brasileira no Estado do Rio Grande do Sul (sem data).

wania swoich dzieci. W Polsce, okupowanej w XIX w. przez zaborców, dostęp do edukacji na wsi był dla wielu niemożliwy. Gdy więc chłopci podejmowali trud emigracji, to robili to często z przekonaniem i postanowieniem, aby co najmniej swoim dzieciom zapewnić lepsze życie i możliwe minimum wykształcenia.

Pionierem polskiego szkolnictwa w Brazylii był przybyły z Poznania w 1851 r. Hieronim Durski. Przez wiele lat pracował jako nauczyciel w szkołach brazylijskich, a w 1893 r. wspierając inicjatywy oświatowe polskich imigrantów napisał pierwszy podręcznik dla powstającego systemu polskich szkół w języku polskim i portugalskim.

Polskie szkolnictwo, utrzymywane było, zwłaszcza na początku, przeważnie ze składek imigrantów. Jego dynamiczny rozwój na początku lat 90-tych XIX w. stał się w wielu regionach południa Brazylii impulsem dla przyspieszenia rozwoju oświaty brazylijskiej. Przykładem działania tego impulsu może być miejscowość Araucária. W 1871 r. w ramach tej jednostki administracyjnej funkcjonowała jedna szkoła, w której uczyło się 13 uczniów. W 1876 r. przybyli tutaj polscy osadnicy, którzy założyli kolonię Thomas Coelho. Już w 1880 r. informowano władze, że w regionie należy wybudować co najmniej dwie szkoły. Do roku 1887 Polacy, dzięki własnym wysiłkom, zdołali utworzyć 4 szkoły. W dalszych latach, dzięki inspiracji Polaków oraz rosnącemu zainteresowaniu pozostałych mieszkańców, wzrosło zaangażowanie władz brazylijskich i szkół zaczęło szybko przybywać.

de educar seus filhos. Na Polônia, ocupada no século XIX por invasores estrangeiros, o acesso à educação nas zonas rurais era impossível para muitos. Por conseguinte, quando os camponeses fizeram o esforço de emigrar, fizeram-no em geral com a convicção e determinação de, pelo menos, proporcionar aos seus filhos uma vida melhor e um mínimo possível de instrução formal.

O pioneiro da educação polonesa no Brasil foi Hieronim Durski, que veio de Poznań em 1851. Trabalhou como professor em escolas brasileiras durante muitos anos e, em 1893, em apoio às iniciativas educativas dos imigrantes poloneses, escreveu o primeiro livro didático em polonês e português para o emergente sistema de escolas polonesas.

A educação polonesa era mantida, especialmente no início, sobretudo através de contribuições dos imigrantes. A sua expansão dinâmica no início da década de 1890 deu impulso e acelerou o desenvolvimento da educação brasileira em muitas regiões do sul do Brasil. Um exemplo de como esse impulso funcionou é o que se viu na cidade de Araucária. Em 1871, essa unidade administrativa tinha uma escola com 13 alunos. Em 1876, os colonos poloneses chegaram à região e fundaram a colônia de Tomás Coelho. Já em 1880, as autoridades foram informadas de que pelo menos 2 escolas deveriam ser construídas na região. Em 1887, os poloneses, através dos seus próprios esforços, tinham conseguido criar 4 escolas. Nos anos seguintes, graças à inspiração dos poloneses e ao interesse crescente de outros habitantes, o empenho das autoridades brasileiras au-

W 1924 r. najwięcej polskich szkół było w Paranie. 13 z nich funkcjonowało w gminie Marechal Mallet (w tym bardzo cenione gimnazjum im. Mikołaja Kopernika). Marechal Mallet miał w tym czasie jeden z najniższych wskaźników analfabetyzmu w całej Brazylii. 13 szkół działało w Araucarii, 8 w Kurytybie (w tym gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza), 6 w São Mateus do Sul, 6 w União da Vitória oraz wiele innych wszędzie tam, gdzie istniały większe skupiska polskich osadników.

Większość szkół była dwujęzyczna – nauka odbywała się w języku polskim i portugalskim. Poziom nauczania był zróżnicowany i zależał od wiedzy i przygotowania nauczycieli, niemniej szkoły były inspekcjonowane, co gwarantowało ich rozwój i podnoszenie poziomu kształcenia. O właściwe i zgodne z brazylijskim programem nauczania, przygotowanie i szkolenie polskich nauczycieli dbał wyznaczony przez władze brazylijskie nauczyciel i inspektor oświaty, Nicefor Modesto Falarz.

W 1938 r., w szczytowym momencie rozwoju szkolnictwa polskiego w Brazylii funkcjonowało ponad 340 szkół. Po wejściu w życie dekretów nacjonalizacyjnych prezydenta Vargasa tylko nieliczne z tych szkół przekształcono w szkoły finansowane przez władze. Zdecydowaną większość szkół polskich, w tym prawie wszystkie w małych miejscowościach, zamknięto. Zastąpienie ich szkołami stanowymi lub gminnymi trwało wiele lat i w okresie przejściowym doprowadziło do spowolnienia walki z analfabetyzmem w regionach wiejskich południa Brazylii.

mentou e o número de escolas começou a crescer rapidamente.

Em 1924, era no Paraná que se encontrava o maior número de escolas polonesas. 13 delas funcionavam no município de Marechal Mallet (incluindo o conceituado Ginásio Nicolau Copérnico). Nessa altura, Marechal Mallet tinha uma das mais baixas taxas de analfabetismo em todo o Brasil. Havia 13 escolas em Araucária, 8 em Curitiba (incluindo o Ginásio Henryk Sienkiewicz), 6 em São Mateus do Sul, 6 em União da Vitória, e muitas outras onde havia maiores concentrações de colonos poloneses.

A maioria das escolas eram bilíngues – o ensino se dava em polonês e em português. O nível de ensino variava e dependia do conhecimento e da preparação dos professores, mas as escolas eram inspecionadas, o que garantiu o seu desenvolvimento e elevou o nível de ensino. Professor e inspetor de educação nomeado pelas autoridades brasileiras, Nicefor Modesto Falarz foi responsável pela correta preparação e formação dos professores poloneses, de acordo com o currículo brasileiro.

Em 1938, no auge da educação polonesa no Brasil, existiam mais de 340 escolas. Após a entrada em vigor dos decretos de nacionalização do Presidente Vargas, apenas algumas dessas escolas foram convertidas em escolas mantidas pelo governo. A grande maioria das escolas polonesas, incluindo quase todas em pequenas cidades, foram fechadas. A sua substituição por escolas estatais ou municipais levou muitos anos, o que, nesse meio tempo, retardou a luta contra o analfabetismo nas regiões rurais do sul do Brasil.

Duchowni

Pierwsi polscy księża przyjechali do Brazylii niedługo po upadku w Polsce Powstania Styczniowego. Byli to Karol Mikoszewski, Józef Juszkiewicz oraz Antoni Zieliński, który znany jest z zaangażowania, wspólnie z Edmundem Wosiem Saporskim, w organizowanie pomocy dla przybywających do Parany polskich osadników. Pierwszym, ze zgromadzeń zakonnych, w ramach którego zaczęli w sposób zorganizowany przybywać do Brazylii polscy księża, byli u schyłku XIX wieku Werbiści. Niedługo po nich pojawiły się kolejne grupy polskich duchownych ze zgromadzeń m.in. Pallotynów, Paulinów, Wincentynów, Salezjan, Marian oraz od połowy XX w. Chrystusowców. Polscy księża i siostry zakonne, rozumiejąc i wypełniając misję kościoła w Brazylii, oprócz dbałości o ewangelizację, opiekowali się

Missão pastoral

Os primeiros padres poloneses chegaram ao Brasil pouco depois da queda da Revolta de Janeiro na Polônia. Eram Karol Mikoszewski, Józef Juszkiewicz e Antoni Zieliński, este conhecido pelo seu envolvimento, juntamente com Edmund Woś Saporski, na assistência aos colonos poloneses que chegavam ao Paraná. No final do século XIX, a primeira congregação religiosa organizada a trazer padres poloneses para o Brasil foram os verbitas. Logo foram seguidos por outros grupos de religiosos poloneses, incluindo palotinos, paulinos, vicentinos, salesianos, marianos e, a partir de meados do século XX, a Congregação de Cristo. Compreendendo e cumprindo a missão da Igreja no Brasil, os padres e freiras poloneses não só se preocuparam com a evangelização do país, mas também



Wizyta duszpasterska w São Feliciano (obecnie Dom Feliciano) w stanie Rio Grande do Sul, 1939 r.
Visita pastoral a São Feliciano (hoje Dom Feliciano), Rio Grande do Sul, 1939.



Zabytkowy polski kościół drewniany w Agua Branca w prefekturze São Mateus do Sul, w Paranie.
Antiga igreja polonesa em Água Branca na prefeitura de São Mateus do Sul, Paraná.



Szkoła Colégio Santa Ana w Carlos Gomes, na zdj. Ks. Tadeusz Wyrzykowski.
Escola polono-brasileira Colégio Santa Ana em Carlos Gomes, na foto Pe. Tadeusz Wyrzykowski.

wszystkimi mieszkańcami, podejmując wiele obowiązków wśród ludzi biednych i chorych. Trzeba do tego dodać, że pełnili i do dzisiaj niejednokrotnie pełnią swoje obowiązki w trudnych, rozległych i niezamownych parafiach.

cuidaram dos habitantes, assumindo muitas obrigações junto aos pobres e aos doentes. A isso cabe acrescentar que desempenharam, e continuam a desempenhar, as suas funções em paróquias que são difíceis, extensas e empobrecidas.



Ksiądz Jan Kominek podczas pracy w Itaiópolis, lata 20-te.

Padre Jan Kominek em Itaiópolis, anos 20 do século XX.

Dobrym przykładem trudów i znaczenia pracy wykonanej przez polskich duchownych w Brazylii są dokonania, w początkach XX w., księży Jana Kominaka oraz Karola Dworaczka. Ksiądz J. Kominek, misjonarz z Krakowa, przybył do Brazylii w 1906 r. Został proboszczem miejscowości Itaiópolis. Jednym z jego pierwszych osiągnięć było porozumienie z wodzem wojowniczego i znanego z okrucieństwa plemienia Indian Botocudos, którzy na terenie parafii często napadali na domy osadników. Ksiądz Kominek pomógł w ewangelizacji Indian oraz ich edukacji. Budował kościoły i kaplice ale dbał również o szkolnictwo. Wybudował obszerną szkołę parafialną wraz z internatem i zorganizował przy niej kursy gospodarcze powierzając tę placówkę Siostrom Miłosierdzia sprowadzonym z Polski w 1921 roku.

Ksiądz Karol Dworaczek, werbista przybyły do Kolonii Murici w São José

Um bom exemplo das dificuldades e da importância do trabalho realizado pelos sacerdotes poloneses no Brasil são as missões pastorais dos padres Jan Kominek e Karol Dworaczek no início do século XX. O Padre Kominek, missionário de Cracóvia, chegou ao Brasil em 1906. Tornou-se pároco em Itaiópolis. Uma das suas primeiras realizações foi chegar a um acordo com o chefe da tribo guerreira dos índios Botocudos, que frequentemente atacavam as casas dos colonos na região da paróquia. O Padre Kominek ajudou na evangelização e educação. Construiu igrejas e capelas, mas também se ocupou da escolarização. Fundou uma grande escola paroquial com um internato e organizou aí aulas de economia, confiando posteriormente essa instituição às Irmãs da Misericórdia, vindas da Polônia em 1921.

O Padre Karol Dworaczek, verbita que veio para a Colônia Murici em São José dos Pinhais em 1900, para além do seu trabalho

dos Pinhais w 1900 r., oprócz zadań duszpasterskich dbał o rozwój kultury rolnej i założył w tym celu specjalistyczną bibliotekę. Uczył mieszkańców jak stosować nawozy, sprowadzał nowe odmiany ziarna siewnego oraz rasowe bydło, pomagał parafianom w zakupie narzędzi rolniczych i maszyn. Nadto interesował się ziołolecznictwem i udzielał porad lekarskich wszędzie tam, gdzie chorzy nie mogli sobie pozwolić na sprowadzenie lekarza z miasta. Jego parafia w początkowych latach miała blisko 100 km długości i 50 km szerokości. Obaj księża są do dzisiaj, z wdzięcznością, wspomniani w swoich miejscowościach.

Według danych Komisji Episkopatu Polski ds. Misji posługę w strukturach duszpasterskich Kościoła Brazylii w 2018 r. pełniło 246 polskich misjonarzy, w tym 7 biskupów i 57 księży diecezjalnych, 49 sióstr zakonnych, 139 zakonników oraz 1 osoba świecka.

Sportowcy

Polscy przodkowie pojawiają się w życiorysach bardzo wielu znanych i zasłużonych brazylijskich sportowców i działaczy sportowych.

Pionierem brazylijskiej siatkówki był urodzony w Marechal Mallet João Sobociński. Gdy aktualnie Brazylia jest siatkarską potęgą, warto pamiętać, że sport ten zaczęto uprawiać, po raz pierwszy w Paranie, w klubie Junak, w 1924 r. João Sobociński był również wielokrotnym mistrzem Brazylii w strzelectwie.

Znanym brazylijskim szachistą, który zdobył tytuł mistrza Brazylii w 1939 r., był urodzony w Rio de Janeiro Octávio

pastoral, cuidou do desenvolvimento da cultura agrícola e criou uma biblioteca especializada para esse fim. Ensinou os habitantes a utilizar fertilizantes, importou novas variedades de sementes e gado de raça e ajudou os paroquianos a adquirir ferramentas e maquinário agrícola. Interessou-se também por fitoterapia e prestava aconselhamento médico quando os doentes não tinham dinheiro para trazer um médico da cidade. A sua paróquia nos primeiros anos tinha quase 100 km de comprimento e 50 km de largura. Ambos os padres são até hoje lembrados com gratidão nessas localidades.

Segundo a Comissão Episcopal Polonesa para as Missões, 246 missionários poloneses serviram nas estruturas pastorais da Igreja do Brasil em 2018, incluindo 7 bispos e 57 sacerdotes diocesanos, 49 freiras, 139 frades e 1 leigo.

Desportistas

Antepassados poloneses aparecem nas biografias de vários desportistas e profissionais do esporte brasileiros.

João Sobociński, nascido em Marechal Mallet, foi pioneiro do voleibol brasileiro. Embora o Brasil seja atualmente uma potência do voleibol, vale a pena lembrar que o esporte foi jogado pela primeira vez no Paraná, no clube Junak, em 1924. João Sobociński foi também campeão brasileiro de tiro ao alvo por mais de uma vez.

Octávio Trompowsky, nascido no Rio de Janeiro, foi um reconhecido enxadrista brasileiro que ganhou o campeonato brasileiro em 1939. Notável piloto brasileiro de Fórmula 1, Emerson Fittipaldi é filho de Józefa, da família Wojciecho-



Sportowy klub polonijny „Junak” (lata 30-te).

Clube recreativo polonês *Junak*, Curitiba (anos 30 do século XX).

Trompowsky. Znakomitym brazylijskim kierowcą Formuły 1 był Emmerson Fittipaldi. Jego matka, Józefa, wywodziła się z rodziny Wojciechowskich. Równie ważnym dla Brazylii sportowcem był Gustavo Kuerten, brazylijski tenisista, trzykrotny triumfator wielkoszlemowego French Open w grze pojedynczej. Wśród jego europejskich przodków znajdują się Polacy. Niezwykłą postacią brazylijskiego alpinizmu był Waldemar Niclewicz, pierwszy brazylijski zdobywca, w latach 90-tych XX wieku, wszystkich najważniejszych szczytów na świecie.

Wyjątkowe miejsce w pantheonie znakomitych brazylijskich piłkarzy ma grający w latach 30-tych lewoskrzydłowy Rodolfo Barteczko, znany w piłkarskim świecie jako Patesko. Rozegrał 34 mecze w reprezentacji Brazylii i wystąpił w mistrzostwach świata w 1934 i 1938 roku. Grał w takich

wski. Igualmente importante no cenário esportivo do Brasil é Gustavo Kuerten, tenista brasileiro, três vezes vencedor do Grand Slam de Paris Roland Garros em jogo individual. Entre os seus antepassados europeus encontram-se poloneses. E uma figura notável no montanhismo brasileiro, Valdemar Niclewicz, foi o primeiro brasileiro a conquistar, nos anos 90, todos os mais importantes picos do mundo.

Um lugar especial no panteão dos grandes jogadores de futebol brasileiros é ocupado pelo ponta esquerda Rodolfo Barteczko, conhecido no mundo do futebol como Patesko, que jogou na década de 1930. Disputou 34 jogos pela seleção brasileira e competiu nas Copas do Mundo de 1934 e 1938. Jogou em clubes como Botafogo, Grêmio e Atlético Mineiro. Ele não foi o único.

klubach jak Botafogo, Grêmio i Atlético Mineiro. Nie był jedyny. Wielu brazylijskich piłkarzy, posiadających polskich przodków, osiągnęło znaczące sukcesy na boiskach krajowych i międzynarodowych. W tym gronie wymienić wypada Filipe Luísa Kasmirskiego, który występował m.in. w brazylijskim klubie Flamengo, a także w Atlético Madryt oraz w Chelsea oraz Thiago Cionka, który po występach w Jagiellonii Białystok, posiadając brazylijskie i polskie obywatelstwo, został powołany i grał w reprezentacji Polski.

Paulo André Jukoski da Silva, bardziej znany jako Paulão, był zawodnikiem siatkarskiej reprezentacji Brazylii i zdobył z nią, na olimpiadzie w Barcelonie w 1992 r., złoty medal. Był również uczestnikiem igrzysk olimpijskich w Atlancie w 1996 r. oraz Seulu w 1988 r. Po zakończeniu kariery włączył się w Brazylii w realizację projektów

Muitos jogadores de futebol brasileiros com antepassados poloneses obtiveram sucesso em campos no Brasil e no exterior. Deste grupo, cabe mencionar Filipe Luís Kasmirski, que jogou no clube brasileiro Flamengo, bem como no Atlético de Madrid e no Chelsea, e Thiago Cionek, que, depois de jogar no clube polonês Jagiellonia Białystok, tendo nacionalidade brasileira e polonesa, foi convocado e competiu pela seleção polonesa.

Paulo André Jukoski da Silva, mais conhecido como Paulão, foi jogador da seleção brasileira de voleibol, tendo ganhado a medalha de ouro nos Jogos Olímpicos de Barcelona de 1992. Também competiu nos Jogos Olímpicos de Atlanta em 1996 e de Seul em 1988. Após o fim de sua carreira, engajou-se em projetos educativos e esportivos de



Polonijna reprezentacja Kurytyby, z Thiago Cionkiem, 2012 r.

A seleção da comunidade polonesa em Curitiba com Thiago Cionek, 2012.

sportowych o charakterze edukacyjnym oraz służącym integracji społecznej. Podczas olimpiady w Atlancie medal olimpijski, brązowy, zdobyły brazylijskie siatkarki. W drużynie występowała Ericléia (Filó) Bodziak. Z kolei w siatkówce plażowej Ágatha Bednarczuk Rippel zdobyła dla Brazylii srebrny medal igrzysk olimpijskich w Rio de Janeiro w 2016 r. Była też mistrzynią świata, brązową medalistką uniwersjady i zwyciężczynią World Tour.

Na wyróżnienie zasługują również Allan da Silva Wolski, brazylijski lekkoatleta specjalizujący się w rzucie młotem, Angélica Cristine Kwieczynski gimnastyczka, która zdobyła wiele medali dla Brazylii na igrzyskach panamerykańskich, a w sportach walki, w tym MMA – Ariane Lipski.

Absolwenci polskich uczelni

W ostatnich kilkudziesięciu latach wielu obywateli Brazylii studiowało w Polsce i zdobyło dyplomy polskich uczelni. Większość z nich korzystała z polskich stypendiów na okres odbywania studiów. Ci spośród nich, którzy wrócili do Brazylii, zdobyłą w Polsce wiedzę, wykorzystali i wykorzystują z pożytkiem dla kraju. Wielu z nich stało się cenionymi lekarzami i inżynierami, historykami, wysokiej klasy specjalistami od gospodarki rolnej, tłumaczami literatury i fachowcami w wielu branżach brazylijskiej gospodarki. W tym gronie można wymienić m.in. André Hamerskiego, Daisy i Edwar-da Kusztrów, Janinę i Cecylio Bobrzyków, Lourivala de Araujo, Eduardo Nadalina, Marcelo Paiva de Souza, Ulisses Iarochinski oraz Teodora Pszepiurę.

inclusão social no Brasil. Nas Olimpíadas de Atlanta, o time brasileiro de voleibol feminino, do qual fazia parte Ericléia (Filó) Bodziak, ganhou uma medalha de bronze. E no voleibol de praia, Ágatha Bednarczuk Rippel ganhou uma medalha de prata para o Brasil nos Jogos Olímpicos do Rio de Janeiro 2016. Foi também campeã mundial, medalhista de bronze da Universíade e vencedora de um *World Tour*. Também merecem ser mencionados Allan da Silva Wolski, atleta brasileiro especializado no lançamento do martelo, Angélica Cristine Kwieczynski, ginasta que ganhou medalhas para o Brasil nos Jogos Pan-Americanos e, nos esportes de luta, incluindo o MMA, Ariane Lipski.

Egressos de universidades polonesas

Nas últimas décadas, muitos cidadãos brasileiros estudaram na Polônia e obtiveram diplomas de universidades polonesas. A maioria deles beneficiou-se de bolsas de estudo polonesas durante a duração dos seus estudos. Aqueles que regressaram ao Brasil utilizaram os conhecimentos adquiridos na Polónia em benefício do país. Muitos deles tornaram-se médicos e engenheiros, historiadores, especialistas agrícolas de alto nível, tradutores de literatura e profissionais em muitos ramos da economia brasileira. Desse grupo, pode-se mencionar André Hamerski, Daisy e Edward Kusztra, Janina e Cecylio Bobrzyk, Lourival de Araujo, Eduardo Nadalin, Marcelo Paiva de Souza, Ulysses Iarochinski e Teodor Pszepiura.

Nauka/Ciência

Na rozmaitych uczelniach Brazylii działało wielu polskich naukowców i wykładowców. W połowie XIX wieku w dziedzinie nauk medycznych zasłynął Piotr Czerniewicz (1812-1881), uczestnik powstania listopadowego, który po jego upadku wyemigrował do Francji, gdzie ukończył medycynę w Montpellier. W 1837 r. otrzymał stopień doktora medycyny i praktykował w szpitalu wojskowym Val-de-Grâce w Paryżu. Wszedł następnie w skład delegacji króla Francji – Ludwika Filipa, która 11 kwietnia 1840 r. przybyła na dwór cesarza Brazylii, Piotra II, w Rio de Janeiro. Wizyta zaplanowana na kilka miesięcy dla Czerniewicza przedłużyła się do 15 lat. Bardzo szybko, bo już w grudniu 1840 r. nostryfikowano jego dyplom i został przyjęty w poczet członków Imperialnej Akademii Medycyny.

W Brazylii rozgłos zyskał nie ze względu na swoje badania kliniczne, ale z powodu jego poradników medycznych, które cieszyły się ogromną popularnością. Stały się podręcznikami, które upowszechniały wiedzę i praktyki medyczne. Zawarte w nich teksty, precyzyjne opisy narządów ludzkich i informacje o ich chorobach, a także o uważanych za właściwe w tym czasie lekach, polecanych przy różnych dolegliwościach. Informacje w nich podawane nie ograniczały się tylko do głównego nurtu medycyny europejskiej,

Muitos cientistas e professores poloneses atuaram em várias universidades no Brasil. Em meados do século XIX, Piotr Czerniewicz (1812-1881) destacou-se no campo da ciência médica. Participou do Levante de Novembro e, após a derrota dos insurgentes, foi para a França, onde se formou em medicina em Montpellier. Em 1837, concluiu o doutorado em medicina e atuou no hospital militar de Val-de-Grâce em Paris. Posteriormente, fez parte de uma delegação do Rei Luís Filipe da França, que veio à corte do Imperador Dom Pedro II do Brasil, no Rio de Janeiro, a 11 de abril de 1840. A visita, prevista para durar alguns meses, estendeu-se para Czerniewicz por 15 anos. Rapidamente, já em dezembro de 1840, o seu diploma foi revalidado e ele foi aceito no rol de membro da Academia Imperial de Medicina.

Ganhou fama no Brasil não devido a seus ensaios clínicos, mas em razão de seus guias médicos, que ganharam grande popularidade. Acabaram se tornando manuais que divulgavam conhecimentos e práticas da medicina. Continham textos, descrições precisas dos órgãos humanos e informações sobre doenças, bem como medicamentos considerados apropriados na época, recomendados para várias enfermidades.

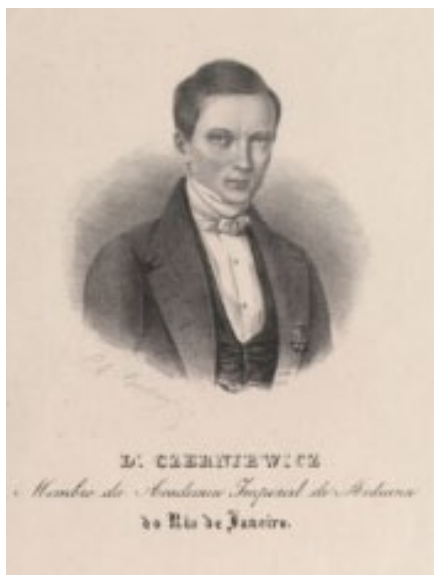
ale uwzględniały także rodzime, brazylijskie specyfiki. Dzięki temu po poradniki Czerniewicza – jak zauważył Afrânio Peixoto – sięgano „częściej niż do Biblii”. Pierwszym dziełem naszego rodaka w Brazylii, wydanym w 1841 r., był „Formulário e Guia Médico”

(Receptularz i przewodnik lekarski), który w ciągu kolejnych dziewięćdziesięciu lat miał 19 edycji. Opublikowany rok później „Dicionário de Medicina Popular” (Słownik medycyny ludowej), którego wydanie szóste i ostatnie w języku portugalskim ukazało się w 1890 roku, zawierał w dwóch tomach w sumie ponad 2500 stron. Publikacje te przyniosły autorowi sukces finansowy, a także liczne odzna-

czenia, m.in. medal Cavalheiro de Cristo oraz order Cruzeiro da Rosa. W 1855 roku wrócił do Francji i zamieszkał w Paryżu. Utrzymywał jednak kontakty z Brazylią, publikował artykuły w specjalistycznych periodykach („Revista Médica Fluminense” i „Gazeta Médica da Bahia”), a także aktualizował i nadzorował kolejne wydania swoich kompendiów medycznych. Współczesny poeta brazylijski, Carlos Drummond de Andrade (1902-1987), poświęcił mu nawet wiersz, zatytułowany „Magiczny doktor”:

A informação neles fornecida não se limitava à medicina europeia dominante, mas incluía também especificidades brasileiras. Graças a isso, os livros de Czerniewicz eram – como Afrânio Peixoto observou – “consultados com mais frequência do que a Bíblia”.

O primeiro trabalho desse polonês no Brasil, publicado em 1841, foi *Formulário e Guia Médico*, que teve 19 edições ao longo dos noventa anos seguintes. Publicado um ano mais tarde, o *Dicionário de Medicina Popular*, cuja sexta e última edição em português foi publicada em 1890, continha um total de mais de 2 500 páginas em dois volumes. Essas publicações trouxeram ao autor sucesso financeiro, bem como nu-



Dr Piotr Czerniewicz Członek Cesarskiej Akademii Medycyny Rio de Janeiro, 1843.

Dr. Piotr Czerniewicz, membro da Academia Imperial de Medicina do Rio de Janeiro, 1843.

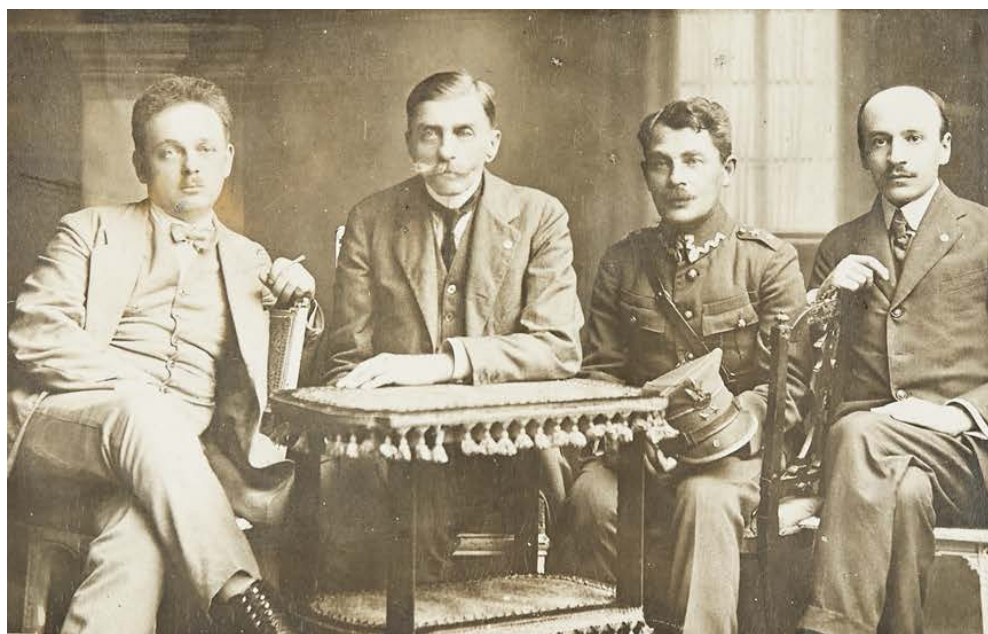
merosas honrarias, incluindo a Imperial Ordem de Cristo e a Imperial Ordem da Rosa, ambas no grau de comendador. Em 1855, regressou à França e instalou-se em Paris. No entanto, manteve contatos com o Brasil, publicou artigos em revistas especializadas (*Revista Médica Fluminense* e *Gazeta Médica da Bahia*) e atualizou e supervisionou as edições subsequentes dos seus compêndios médicos. O poeta brasileiro contemporâneo Carlos Drummond de Andrade (1902-1987) até lhe dedicou um poema, intitulado *O Doutor Mágico*:

Dr Pedro Luís Napoleão Chernoviz
 ma największą klientelę w mieście.
 Nie składa wizyt domowych,
 nie ma też gabinetu.
 Nikt nie widział jego twarzy.
 Tajemniczy doktor w czarnej pelerynie
 lub niewidzialny,
 ten, który leczy wszelkie dolegliwości
 (najlepiej te nieuleczalne)
 spieszy na pomoc topielcom,
 uduszonym
 porażonym piorunem
 nie lekceważy kataru, wietrznej ospy,
 pleśniawek, zastrzału, pótpaśca,
 ropni od pchły piaskowej, biegunki, czyraka,
 i nie bierze pieniędzy
 i nie bierze pieniędzy,
 nawet pod koniec roku?
 Wystarczy otworzyć książkę i znaleźć stronę.
(z portugalskiego przełożył Jacek Brzozowski)

Badania nad fauną południowej Brazylii prowadził Tadeusz Chrostowski (1878-1923), ornitolog i podróżnik, który odbył trzy ekspedycje naukowe do Brazylii w latach 1909/11, 1913/14 i 1922/23. W trakcie swoich wypraw – głównie w rejon zachodniej Parany – gromadził i przekazywał różnym muzeom w Europie (m.in. Muzeum Zoologicznemu w Monachium), a także w Polsce (Towarzystwu Krajoznawczemu i Muzeum Branickich w Warszawie) liczne okazy ptaków brazylijskich, często nieznanych dotąd gatunków. Pracując w Państwowym Muzeum Zoologicznym w Warszawie opracował zbiory ornitologiczne z Ameryki Południowej, przekazane wcześniej przez Konstantego Jelskiego, Jana Sztolcmana, Józefa

Dr. Pedro Luís Napoleão Chernoviz
 Tem a maior clientela da cidade.
 Não atende a domicílio
 nem tem consultório.
 Ninguém lhe vê a cara.
 Misterioso doutor de capa preta
 ou invisível,
 esse que cura todas as moléstias
 (de preferência as incuráveis)
 socorre presto os afogados
 asfixiados
 assombrados de raio
 sem desprezar defluxo, catapora,
 sapinho, paraniz, cobreiro,
 bicho-de-pé, andaço, carnegão
 e não cobra nada
 e não cobra nada,
 nem no fim do ano?
 É só abrir o livro, achar a página.

Tadeusz Chrostowski (1878-1923) fez pesquisas sobre a fauna do sul do Brasil. Ornitólogo e explorador, realizou três expedições científicas para o Brasil em 1909-1911, 1913-1914 e 1922-1923. Durante as suas expedições – principalmente à região oeste do Paraná – coletou e doou numerosos espécimes de aves brasileiras, não raro de espécies até então desconhecidas, para vários museus na Europa (entre outros, o Museu Zoológico de Munique e, na Polônia, a Sociedade Paisagista e o Museu da Família Branicki em Varsóvia). Enquanto trabalhava no Museu Zoológico em Varsóvia, organizou o acervo ornitológico da América do Sul, doado por Konstanty Jelski, Jan Sztolcman, Józef Kalinowski e Józef Siemiradzki. Durante a sua última expedição ao Paraná, em abril de 1923, Chrostowski morreu em decorrência da malária. Em



Pierwsi pracownicy Muzeum Zoologicznego Branickich w Warszawie, 1920 r., od lewej: J. Domaniewski, J. Sztolcman, T. Chrostowski, Wł. Polinski (zdjęcie: www.rcin.org.pl).

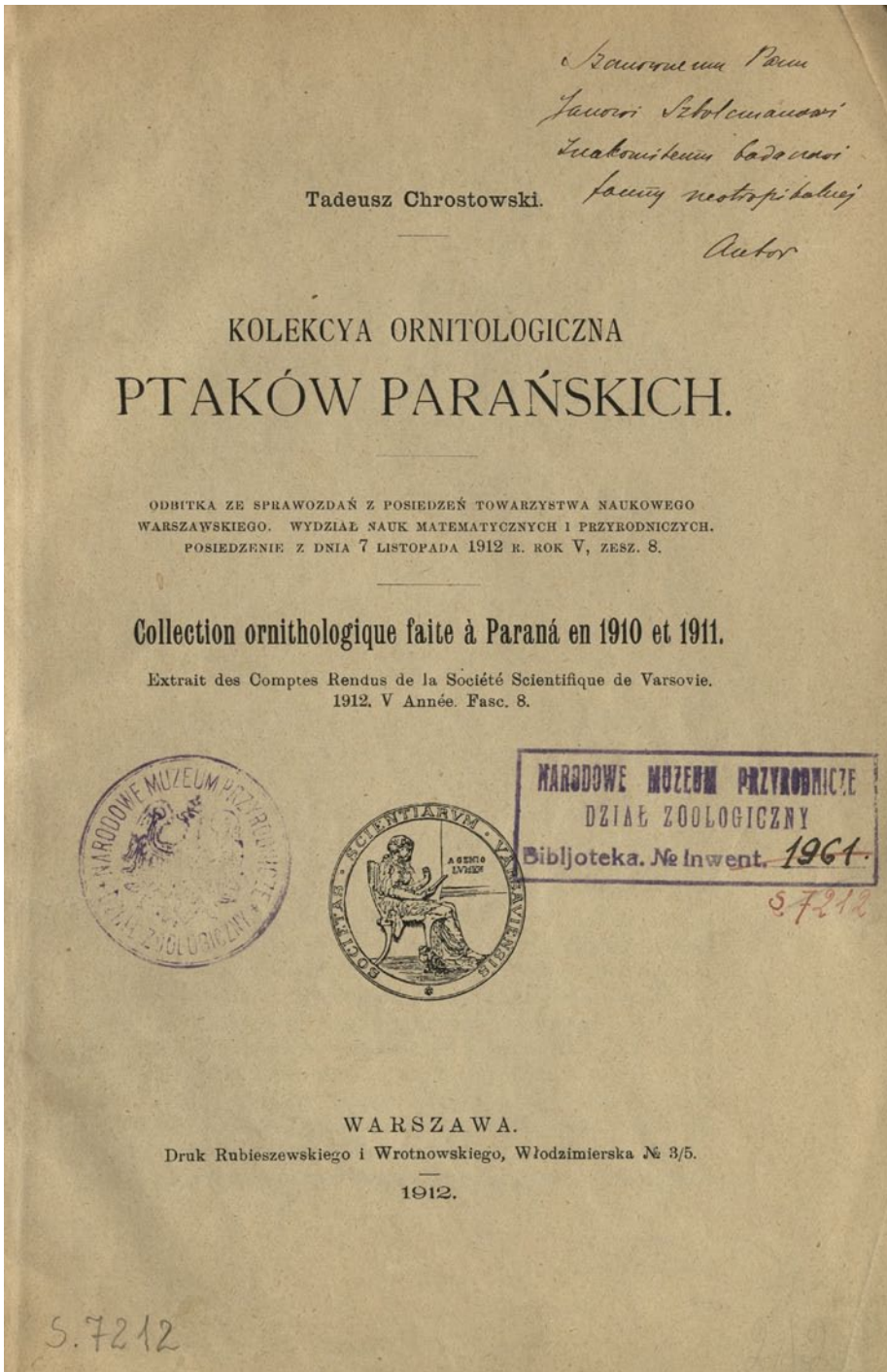
Primeiros funcionários do Museu Zoológico da Família Branicki em Varsóvia, 1920 r., da esquerda: J. Domaniewski, J. Stolcman, T. Chrostowski, Wł. Polinski (foto: www.rcin.org.pl).

Kalinowskiego i Józefa Siemiradzkiego. W trakcie ostatniej wyprawy do Parany, w kwietniu 1923 roku, Chrostowski zmarł na malarię. Centralny Związek Polski w Brazylii (CZP) w 1934 roku postawił pomnik na grobie uczonego w Pinheirinho koło Guarapuava (72 km od Foz do Iguaçu). Chrostowski był także autorem ciekawych wspomnień, wydanych w 1922 roku w Poznaniu, zatytułowanych „Parana. Wspomnienia z podróży w roku 1914”, w których opisywał nie tylko środowisko przyrodnicze Brazylii, ale także skupiska polskich osadników oraz miejscowe plemiona indiańskie.

Wielkie zasługi dla brazylijskiej okulistyki ma Julian Juliusz Szymański, absolwent studiów medycznych w Kijowie oraz stażów

1934, a União Central Polonesa no Brasil (CZP) erigiu um monumento junto à sua sepultura em Pinheirinho perto de Guarapuava (a 72 km de Foz do Iguaçu). Chrostowski foi também autor de interessantes memórias, publicadas em 1922 em Poznań, com o título *Paraná – Wspomnienia z podróży w roku 1914* (*Paraná: memórias de uma viagem em 1914*), em que descreveu não só o ambiente natural do Brasil, como também as comunidades de colonos poloneses e tribos indígenas locais.

Julian Juliusz Szymański, formado em medicina em Kiev com estágios em Viena e Paris, deu uma grande contribuição para a oftalmologia brasileira. Em 1904, foi convocado para o exército russo e, como médico da marinha, participou da



Kolekcja ornitologiczna ptaków parańskich 1910-1911 autorstwa Tadeusza Chrostowskiego (www.rcin.org.pl).

Coleção ornitológica feita no Paraná de 1910 a 1911 de Tadeusz Chrostowski (www.rcin.org.pl).



Udział Juliana Juliusza Szymańskiego (w centrum stołu prezydialnego) w inauguracyjnym posiedzeniu Polsko-Latynoamerykańskiej Izby Handlowej, Warszawa 1937 r.

Participação de Julian Juliusz Szymański (no centro da mesa) na inauguração da Câmara de Comércio Polono-Latinoamericana, Varsóvia, 1937.

w Wiedniu oraz Paryżu. W 1904 roku został powołany do armii rosyjskiej, jako lekarz marynarki wojennej uczestniczył w wojnie rosyjsko-japońskiej. Podczas rewolucji rosyjskiej 1905 roku brał udział w buncie w garnizonie w Chabarowsku. W obawie przed represjami za udział w tych wydarzeniach zbiegł przez Japonię do USA, gdzie osiedlił się w Chicago i rozpoczął intensywną karierę zawodową, jako docent w Rush Medical College. W 1912 roku Szymański wraz żoną Kazimierą Teofilą, wyjechali do Brazylii i osiedlili się w miejscowości Araucária, w stanie Parana. Wraz z innym Polakiem, znakomitym chirurgiem, Szymonem Kossobudzkim, przyczynił się do powstania w 1912 roku Uniwersytetu Parańskiego.

Guerra Russo-Japonesa. Durante a Revolução Russa de 1905, envolveu-se em um motim na guarnição de Khabarovsk. Temendo represálias pela sua participação nesse evento, fugiu via Japão para os EUA, onde se estabeleceu em Chicago e iniciou uma intensa carreira profissional como professor no Rush Medical College. Em 1912, Szymański e a sua esposa, Kazimiera Teofila, partiram para o Brasil e estabeleceram-se em Araucária, no estado do Paraná. Juntamente com outro polonês, um notável cirurgião, Szymon Kossobudzki, contribuiu para a criação da Universidade do Paraná em 1912. Organizou o Departamento de Oftalmologia dessa instituição, onde formou vários of-

Zorganizował Katedrę Okulistyki, na której wykształcił wielu doskonałych lekarzy oftalmologów. Opublikował pierwszy brazylijski podręcznik okulistyki: „Oftalmologia para estudantes”, Curitiba 1920 (wersja polska: *Okulistyka w skróceniu*, Księgarnia Polska B. Dergint & S-ka, Kurytyba 1920). Brał czynny udział w życiu Polonii brazylijskiej. Występował w obronie szkolnictwa polskiego, m.in. razem z Szymonem Kossobudzkim opublikował na łamach dziennika „Comércio do Paraná” (18 marca 1918 r.) list otwarty w tej kwestii do rządu stanowego Parany. W 1920 roku wraz z rodziną przeprowadził się do Warszawy, ale funkcję kierownika Katedry Okulistyki na Federalnym Uniwersytecie Parańskim pełnił do 1928 roku. W 1929 roku założył, działające do dziś, Towarzystwo Brazylijsko-Polskie, którego został pierwszym prezesem.

W 1922 r. osiadł w Kurytybie dr Antoni Rydygier, syn światowej sławy chirurga, profesora medycyny Uniwersytetu Jagiellońskiego i Lwowskiego, Ludwika Antoniego Rydygiera (1850–1920). Stał się on protoplastą dynastii, której czwarte już pokolenie zajmuje się chirurgią w Brazylii. Wkrótce po przyjeździe otrzymał tytuł profesora i katedrę chirurgii na uniwersytecie w Kurytybie. Przez kilka lat prowadził także, wspólnie z żoną, prywatną klinikę położniczą. Jego starsza córka, Ludwika (urodzona w 1919 roku we Lwowie) została pediatrą, młodsza – Janina (urodzona w 1920 roku w Grudziądzu) – dentystką. W Brazylii przyszli na świat jeszcze dwaj synowie Antoniego: Ludwik i Antoni junior. Antoni został inżynierem, a Ludwik (1922–2001) postanowił pójść w ślady ojca i dziadka.

talmologistas. Publicou o primeiro livro brasileiro de oftalmologia: *Oftalmologia para estudantes*, Curitiba 1920 (versão polonesa: *Okulistyka w skróceniu*. Księgarnia Polska B. Dergint & S-ka, Curitiba 1920). Participou ativamente da vida da comunidade polonesa no Brasil. Em defesa da educação polonesa, juntamente com Szymon Kossobudzki, publicou uma carta aberta ao governo do estado sobre essa questão no diário Comércio do Paraná (18 de março de 1918). Em 1920, ele e sua família mudaram-se para Varsóvia, mas continuou a ocupar a cátedra de Oftalmologia na Universidade Federal do Paraná até 1928. Em 1929, fundou a Sociedade Polono-brasileira, que ainda hoje está ativa, e tornou-se o seu primeiro presidente.

O Dr. Antoni Rydygier instalou-se em Curitiba em 1922. Era filho de Ludwik Antoni Rydygier (1850-1920), um cirurgião de renome mundial e professor de medicina na Universidade Jagiellońska e na Universidade de Lviv e iniciador de uma linhagem, cuja quarta geração continua envolvida com cirurgia no Brasil. Pouco depois de sua chegada ao país, Antoni Rydygier obteve o título de professor e a cátedra de cirurgia na Universidade Federal do Paraná. Durante vários anos, ele e sua esposa também dirigiram uma maternidade particular. A sua filha mais velha, Ludwika (nascida em 1919 em Lviv), tornou-se pediatra, e a sua filha mais nova, Janina (nascida em 1920 em Grudziądz), dentista. Outros dois filhos de Antoni Rydygier nasceram no Brasil: Ludwik e Antoni Junior. Antoni tornou-se engenheiro, enquanto Ludwik (1922-

Jako chirurg pracował przez 45 lat, między innymi w Kurytybie, w szpitalu siostr szarytek polskich. Miał troje dzieci: dwóch synów i córkę. Swoją pasję przekazał synowi Ricardo (ur. w 1956 roku), który obecnie jest profesorem chirurgii w Kurytybie. Prawnuk Ludwika Rydygiera wykonuje zawód ojca, dziadka i pradiadka.

Z innych polskich lekarzy, którzy wyjechali w okresie międzywojennym do Brazylii, należy w tym miejscu wspomnieć o małżeństwie Halinie i Wacławie Radeckich oraz wykładowcy anatomii, kierownikowi Laboratorium Anatomicznego w Federalnym Uniwersytecie Parańskim w Kurytybie, Dominiku Łukaszewicz.

Halina i Wacław Radeccy przybyli do Brazylii w 1923 roku. Po krótkim pobycie w Kurytybie przenieśli się do Rio de Janeiro, gdzie założyli Laboratorium Psychologiczne dla osób nerwowo chorych. Była to pierwsza placówka tego typu w całej Ameryce Południowej, ciesząca się dużym uznaniem. Wacław Radecki prowadził również wykłady zlecone z zakresu psychologii na miejscowych uczelniach, a także w towarzystwach naukowych. Jednocześnie publikował kolejne artykuły i książki. Wydana w 1929 roku w Rio de Janeiro książka *Tratado de Psicologia* (Rio de Janeiro: Imprensa Militar) była opracowaniem jego systemu psychologicznego określanego jako „diskryminacjonizm afektywny” (*discriminacionismo afectivo*). W 1930 roku Laboratorium Radeckich zostało przekształcone, na mocy dekretu prezydenta Brazylii, w Państwowy Instytut Psychologii, którego Radecki został pierwszym dyrektorem. Piętrzące się

2001) decidiu seguir os passos do seu pai e do seu avô e trabalhou como cirurgião durante 45 anos, inclusive em Curitiba, no hospital das Irmãs da Caridade polonesas. Teve dois filhos e uma filha. Transmitiu a sua paixão ao seu filho Ricardo (nascido em 1956), que é atualmente professor de cirurgia em Curitiba. Este bisneto de Ludwik Rydygier exerce a profissão de seu pai, avô e bisavô.

Entre outros médicos poloneses que vieram para o Brasil no período entre guerras, cabe mencionar aqui o casal Halina e Wacław Radecki, e o professor de anatomia, chefe do Laboratório de Anatomia da Universidade Federal do Paraná em Curitiba, Dominik Łukaszewicz.

Halina e Wacław Radecki chegaram ao Brasil em 1923. Após uma curta estada em Curitiba, mudaram-se para o Rio de Janeiro, onde fundaram um laboratório de psicologia para pessoas com doenças nervosas. Essa foi a primeira instituição desse tipo em toda a América do Sul, e gozou de grande reconhecimento. Wacław Radecki também ministrou conferências sobre psicologia em universidades e sociedades científicas locais. Nesse mesmo período, publicou novos artigos e livros. Publicado em 1929 no Rio de Janeiro, o livro *Tratado de Psicologia* (Rio de Janeiro: Imprensa Militar) apresenta o sistema psicológico de Wacław Radecki, definido como “discriminacionismo afetivo”. Em 1930, o Laboratório de Radecki foi transformado, por decreto do presidente do Brasil, no Instituto Nacional de Psicologia, do qual Wacław Radecki se tornou o primeiro diretor. Contu-

jednak trudności finansowe i nieporozumienia biurokratyczne spowodowały, że w roku 1933 zrezygnował z tego stanowiska i po krótkim pobycie w Buenos Aires Radeccy osiedlili się w Montevideo, gdzie mieszkali do końca życia. Przetłumaczyli z języka portugalskiego na język hiszpański większość swoich wcześniejszych prac oraz opublikowali wiele nowych artykułów i książek.

Dominik Łukaszewicz (1887–1979) osiedlił się w Brazylii na początku lat trzydziestych XX wieku. Został zatrudniony w Muzeum Anatomicznym Uniwersytetu Federalnego, które służyło studentom Szkoły Medycznej. Przeprowadził konserwację zgromadzonych tam modeli anatomicznych, tworzył nowe i montował szkielety ludzkie, sprowadzone z zagranicy. Oprócz pracy na uniwersytecie organizował własne laboratorium anatomiczne, które z czasem zostało przekształcone w Naukowy Instytut Pomocniczy. Dokonywał w nim konserwacji chemicznej organów ludzkich, a także sporządzał modele anatomiczne ludzi i zwierząt, które służyły studentom na fakultetach medycznych i weterynaryjnych w całej Brazylii.

Synem polskich emigrantów rolnych, którzy pod koniec XIX wieku przybyli z Lubelszczyzny do Brazylii, był Konstanty Mirosław Barański (1918-1983). Uczył się w Szkole Ludowej im. Marszałka Piłsudskiego, a następnie gimnazjum brazylijskim w Kurytybie. W 1940 roku ukończył Wydział Medyczny Uniwersytetu Parańskiego w Kurytybie. Początkowo pracował jako lekarz w Wydziale Zdrowia Publicznego rządu stanowego Parany, zajmując

do, crescentes dificuldades financeiras e mal-entendidos burocráticos levaram-no a demitir-se desse posto em 1933 e, após uma curta estada em Buenos Aires, os Radecki instalaram-se em Montevideu, onde permaneceram para o resto de suas vidas. Traduziram a maior parte do seu trabalho anterior do português para o espanhol e publicaram muitos artigos e novos livros.

Dominik Łukaszewicz (1887-1979) instalou-se no Brasil no início da década de 1930. Conseguiu um cargo no Museu de Anatomia da Universidade Federal destinado aos estudantes da Faculdade de Medicina. Efetuou a conservação dos modelos anatômicos aí recolhidos, criou novos modelos e montou esqueletos humanos importados do exterior. Para além do seu trabalho na universidade, organizou o seu próprio laboratório de anatomia, que mais tarde se tornou o Instituto de Apoio Científico. Aí realizou a conservação química de órgãos humanos e fez modelos anatômicos de humanos e animais, que foram utilizados por estudantes de faculdades de medicina e veterinária de todo o Brasil.

Konstanty Mirosław Barański (1918-1983) era filho de imigrantes agricultores poloneses que vieram da região de Lublin para o Brasil no final do século XIX. Estudou na Escola Popular Marechal Piłsudski e, posteriormente, fez o ginásio no Brasil, em Curitiba. Em 1940, formou-se na Faculdade de Medicina da Universidade do Paraná. Inicialmente, trabalhou como médico na Secretaria de Saúde Pública do governo do estado do Paraná, lidando em particular com a prevenção da malá-

się szczególnie profilaktyką malarii. Po odbyciu służby wojskowej w roku 1945 roku został wysłany przez rząd stanu Parana na kurs podyplomowy do Instituto Osvaldo Cruz w Rio de Janeiro. W latach 1946–1952 pracował jako lekarz-internista w interiorze stanu Parana i Santa Catarina. W 1953 roku, po złożeniu pracy „Estudo clínico da amebíase intestinal”, został zatrudniony na stanowisko profesora chorób zakaźnych i pasożytniczych Szkoły Medycznej Uniwersytetu Federalnego Parany. Na tym stanowisku pracował do 1981 roku, gdy przeszedł na emeryturę. W latach 1957–1970 był również wykładowcą Wydziału Medycznego Universidade Católica do Paraná. W tym czasie zdobył sobie pozycję jednego z najwybitniejszych znawców swojej specjalności w Brazylii. W latach 1960–1977 był redaktorem rocznika „Anais de Medicina da Universidade Federal do Paraná”. Po przejściu na emeryturę nie zaniechał aktywności zawodowej. Prowadził zajęcia i wykłady na studiach podyplomowych w Kurytybie, a także w innych ośrodkach akademickich w Brazylii. Był konsultantem międzynarodowych koncernów farmaceutycznych, a także członkiem stowarzyszeń lekarskich w Brazylii i za granicą.

Wybitnym przedstawicielem polskiej emigracji okresu międzywojennego, nie w pełni jeszcze rozpropagowanym w świecie, był Czesław Marian Bieżanko (1895-1975). Studiował rolnictwo, nauki przyrodnicze oraz chemię w Warszawie, Krakowie i Poznaniu. W roku 1929 został wysłany przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

ria. Após o serviço militar em 1945, foi enviado pelo governo do estado para uma pós-graduação no Instituto Osvaldo Cruz no Rio de Janeiro. De 1946 a 1952, trabalhou como médico internista no interior do Paraná e de Santa Catarina. Em 1953, após apresentar seu trabalho *Estudo clínico da amebíase intestinal*, foi recrutado como professor de doenças infecciosas e parasitárias na Faculdade de Medicina da Universidade Federal do Paraná. Trabalhou nesse posto até 1981, quando se aposentou. De 1957 a 1970, foi também docente na Faculdade de Medicina da Universidade Católica do Paraná. Durante esse período, estabeleceu-se como um dos mais destacados especialistas na sua área no Brasil. De 1960 a 1977, foi editor do anuário *Anais de Medicina da Universidade Federal do Paraná*. Não cessou a sua atividade profissional após a sua aposentadoria. Deu aulas e palestras em cursos de pós-graduação em Curitiba, bem como em outros centros acadêmicos no Brasil. Foi consultor de empresas farmacêuticas internacionais e membro de associações médicas no Brasil e no exterior.

Embora não muito conhecido, Czesław Marian Bieżanko (1895-1975) foi um eminente representante da imigração polonesa do período entre guerras. Estudou agronomia, ciências naturais e química em Varsóvia, Cracóvia e Poznań. Em 1929, foi enviado pelo Ministério da Religião e da Educação Pública para lecionar em escolas polonesas na França e, em 1930, para a Argentina, na mesma qualidade. No entanto, fixou-se permanentemente no Brasil, onde se dedicou ao estudo da entomofauna lo-



Profesor Czesław Bieżanko w Szkole Rolniczej Eliseu Maciel, 1957 r. (zdjęcie www.rcin.org.pl).
Professor Czesław Bieżanko na Escola de Agronomia Eliseu Maciel, 1957 (foto: www.rcin.org.pl).

jako nauczyciel szkół polskich we Francji, a w roku 1930, w tym samym charakterze, do Argentyny. Na stałe jednak osiadł w Brazylii, gdzie poświęcił się studiom nad tamtejszą entomofauną, gromadził zbiory przyrodnicze i publikował. Został docentem chemii na Uniwersytecie Parańskim w Kurytybie, a w 1936 roku profesorem chemii i nauk biologicznych na Uniwersytecie w Pelotas.

W czasie licznych podróży po Brazylii, profesor Bieżanko widział jak plantatorzy borykali się z nieokiełznaną przyrodą, warunkami klimatycznymi i chorobami tropikalnymi. Był przekonany, że z nędzy może wybawić ich soja. Pomagał, uczył, pokazywał, udzielał wskazówek. Również

cal, formou coleções de história natural e publicou. Tornou-se professor de química na Universidade Federal do Paraná em Curitiba e, em 1936, professor de química e ciências biológicas na Universidade de Pelotas.

Durante as suas muitas viagens pelo Brasil, o professor Bieżanko viu agricultores enfrentando a natureza indomável, condições climáticas difíceis e doenças tropicais. Estava convencido de que a soja podia livrá-los da pobreza. Ele então ajudou, ensinou, mostrou o que fazer e deu conselhos. Publicou artigos, também na imprensa polonesa, sobre cultivo, fertilização e controle de pragas. Com o passar dos anos, a soja tornou-se a principal fonte de renda no

w prasie polonijnej publikował artykuły na temat uprawy, nawożenia, zwalczania szkodników. Z biegiem lat soja stała się głównym źródłem dochodów brazylijskiego interioru, a dzisiaj, obok kawy, stanowi najważniejszy towar eksportowy kraju.

W roku 1965 prof. Bieżanko przeszedł na emeryturę, nie zaprzestał jednak swej pracy naukowo-badawczej. W brazylijskich, urugwajskich i argentyńskich czasopismach naukowych opublikował ponad 150 prac. Napisał też ok. 200 artykułów popularnonaukowych, drukowanych w Kurytybie między innymi przez tygodnik „Lud”. Za zasługi w upowszechnianiu soi w Brazylii oraz w zwalczaniu szarańczy otrzymał, jako pierwszy Polak, najwyższe odznaczenie tego kraju: Ordem Nacional do Cruzeiro do Sul (Narodowy Order Krzyża Południa). Miasto Pelotas nadało mu honorowe obywatelstwo, a miejscowy uniwersytet przyznał mu tytuł doktora *honoris causa*. Za całokształt działalności wśród Polonii brazylijskiej prof. Bieżanko został odznaczony Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (1966), a Akademia Rolnicza w Lublinie również nadała mu tytuł doktora *honoris causa*.

Synem emigrantów rolnych, urodzonym 16 października 1935 roku w miejscowości Cyganka koło Lublina, był Henryk Edward Szewczyk. Wykształcenie zdobył już w Brazylii, gdyż z Polski wyjechał wraz z rodzicami jako dwuletnie dziecko. Uczęszczał do szkół w Arapongas i Kurytybie, gdzie na Uniwersytecie Federalnym uzyskał tytuł magistra farmacji. W latach 1962–1963 odbył staż w laboratoriach farmaceutycznych i fabrykach kosmetyków w Polsce. Od roku

interior do Brasil e hoje, ao lado do café, é o produto de exportação mais importante do país.

O professor Bieżanko aposentou-se em 1965, mas não interrompeu o seu trabalho científico e de pesquisa. Publicou mais de 150 textos em revistas científicas brasileiras, uruguaianas e argentinas. Também escreveu cerca de 200 artigos de divulgação científica, que foram impressos em Curitiba, entre outros, pelo jornal semanal *Lud*. Por seus méritos na popularização da soja no Brasil e no controle de gafanhotos, o professor Bieżanko foi o primeiro polonês a receber a maior distinção do país: a Ordem Nacional do Cruzeiro do Sul. A cidade de Pelotas concedeu-lhe cidadania honorária e a universidade local, o título de doutor *honoris causa*. Por todas as suas atividades junto à comunidade polonesa no Brasil, o professor Bieżanko recebeu a Cruz de Oficial da Ordem da Polônia Restituta (1966), e a Academia Agrícola de Lublin lhe conferiu o título de doutor *honoris causa*.

Henryk Edward Szewczyk era o filho de imigrantes agricultores, nascido a 16 de outubro de 1935 em Cyganka, perto de Lublin. Foi educado no Brasil, uma vez que deixou a Polônia com os seus pais quando ainda tinha dois anos. Frequentou escolas em Arapongas e Curitiba, onde obteve o grau de Mestre em Farmácia na Universidade Federal do Paraná. Entre 1962 e 1963, fez um estágio em laboratórios farmacêuticos e fábricas de cosméticos na Polônia. A partir de 1966, na Universidade Federal do Paraná, lecionou farmacotécnica e conduziu pesquisas em farmacologia,

1966 na Uniwersytecie Parańskim wykładał farmakoteknię oraz prowadził badania w dziedzinie farmakologii, biochemii i dermokosmetologii. Wykładał i prowadził badania dla przemysłu farmaceutycznego. Zaangażowany w działalność polonijną był m.in. organizatorem chóru Towarzystwa União Juventus. Oprócz działalności polonijnej jego drugą pasją były pszczoły. Należał do grona założycieli Parańskiego Związku Pszczelarzy, a w latach 1984–1987 pełnił w nim funkcję prezesa.

Wspomnieliśmy wcześniej, że w okresie międzywojennym znaczny odsetek emigrantów stanowili polscy Żydzi. Przedstawicielką tej społeczności na polu nauki była m.in. Anita Waingort Novinsky (1922-2021), która co prawda urodziła się w Polsce, ale wyemigrowała wraz z rodzicami do Brazylii gdy miała zaledwie roczek. W Brazylii odebrała staranne wykształcenie – w 1956 roku ukończyła filozofię, a dwa lata później psychologię na Uniwersytecie w São Paulo. Studia z zakresu nauk społecznych kontynuowała w Paryżu, na słynnej École des hautes études en sciences sociales (EHESS), której dewizą jest interdyscyplinarność. Przedmiotem jej badań był rasizm w świecie iberyjskim. Z tej problematyki zdobyła tytuł doktora nauk społecznych na Uniwersytecie w São Paulo, a w 1983 roku habilitowała się na paryskim Université Panthéon-Sorbonne. Była założycielką i przez wiele lat kierowała Pracownią Badań nad Nietolerancją na Uniwersytecie w São Paulo, która zajmowała się badaniami nad inkwizycją, nietolerancją oraz prześladowaniami Żydów i nowych chrześcijan w Brazylii. W 2015

bioquímica e dermocometologia. Também deu palestras e fez pesquisas para a indústria farmacêutica. Envolvido em atividades comunitárias polônicas, foi, entre outras coisas, organizador do coral da Sociedade União Juventus. Para além das suas atividades comunitárias, sua outra paixão eram as abelhas. Foi um dos fundadores da Associação dos Apicultores do Paraná, tendo sido seu presidente entre 1984 e 1987.

Como mencionado anteriormente, no período entre guerras, os judeus poloneses constituíam uma parcela significativa dos imigrantes. Uma das representantes dessa comunidade no campo da ciência foi Anita Waingort Novinsky (1922-2021), que, embora nascida na Polônia, imigrou com os seus pais para o Brasil quando tinha apenas um ano de idade. No Brasil, recebeu uma educação cuidadosa – em 1956, formou-se em filosofia e, dois anos mais tarde, em psicologia pela Universidade de São Paulo. Continuou os seus estudos em ciências sociais em Paris na famosa École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS), cujo lema é a interdisciplinaridade. O tema de sua pesquisa foi o racismo no mundo ibérico. Obteve o título de doutora em ciências sociais na Universidade de São Paulo com um trabalho sobre esse tema e tornou-se professora titular da Université Panthéon-Sorbonne em Paris em 1983. Fundou e dirigiu por muitos anos o Laboratório de Estudos sobre a Intolerância da Universidade de São Paulo, voltado para pesquisas sobre a Inquisição, a intolerância e a perseguição a judeus e cristãos novos

roku uniwersytet Universidade Federal Rural de Pernambuco (UFRPE) nazwał jej imieniem katedrę na wydziale nauk społecznych, a rok później brazylijska Krajowa Rada Rozwoju Naukowego i Technologicznego przy Ministerstwie Nauki, Technologii, Innowacji i Komunikacji uhonorowała ją tytułem Pioniera Nauki.

W 1941 r. przybyła do Brazylii, urodzona w Jedwabnem i wykształcona na Uniwersytecie Warszawskim, Alina Perlowagora-Szumlewicz. Została zatrudniona w laboratorium Fundacji Rockefellera w Rio de Janeiro. Następnie przez dekadę pracowała w Instytucie Malariologii i Chorób Tropikalnych Ministerstwa Zdrowia, gdzie zajmowała się zwalczaniem przywr (rodzaj ślimaków o prymitywnej budowie), przenoszących groźną chorobę, zwaną schistosomatozą. Prowadziła także badania nad żółtą febrą i opracowała metodologię diagnozowania tej choroby. W 1970 roku Instytut, w którym pracowała Perlowagora-Szumlewicz został włączony do nowo utworzonej Fundacji Oswaldo Cruz, a ona sama została kierownikiem Pracowni Biologii i Kontroli Wektorowej Choroby Chagasa w miejscowości Jacarepaguá, położonej nieopodal Rio de Janeiro. Badania Perlowagory-Szumlewicz w dużym stopniu przyczyniły się do jej rozpoznania i opracowania skutecznych metod leczenia choroby Chagasa. Spuścizna naukowa badaczki jest przechowywana dziś w Casa de Oswaldo Cruz – Fiocruz w Rio de Janeiro.

Z Krakowa pochodzi Anita Dolly Panek z domu Haubenstock, którą wybuch II wojny światowej zastał we Francji. Na początku lat czterdziestych wraz z rodziną wyemigrowała przez Portugalię do Brazylii.

no Brasil. Em 2015, a Universidade Federal Rural de Pernambuco (UFRPE) deu seu nome a uma cátedra na Faculdade de Ciências Sociais e, um ano mais tarde, o Conselho Nacional de Desenvolvimento Científico e Tecnológico do Ministério da Ciência, Tecnologia, Inovação e Comunicação homenageou-a com o título de Pioneira da Ciência.

Nascida em Jedwabne e formada pela Universidade de Varsóvia, Alina Perlowagora-Szumlewicz chegou ao Brasil em 1941. Obteve um cargo no laboratório da Fundação Rockefeller no Rio de Janeiro. Posteriormente, trabalhou por uma década no Instituto de Malariologia e Doenças Tropicais do Ministério da Saúde, onde atuou no controle dos trematódeos (um tipo de caramujo com uma estrutura primitiva), transmissores da perigosa esquistossomose. Também fez pesquisas sobre a febre amarela e desenvolveu uma metodologia para o diagnóstico da doença. Em 1970, o Instituto onde Perlowagora-Szumlewicz trabalhava foi incorporado à recém-criada Fundação Oswaldo Cruz, e ela tornou-se chefe do Laboratório de Biologia e Controle Vetorial da Doença de Chagas em Jacarepaguá, perto do Rio de Janeiro. As pesquisas de Perlowagora-Szumlewicz contribuíram grandemente para o diagnóstico e desenvolvimento de tratamentos eficazes para a doença de Chagas. O legado científico da pesquisadora encontra-se hoje preservado na Casa de Oswaldo Cruz – Fiocruz, no Rio de Janeiro.

Anita Dolly Panek (sobrenome de solteira: Haubenstock) nasceu em Cracóvia, mas encontrava-se na França quando a Segunda

Studiowała w Bennett College w Rio de Janeiro, gdzie w 1954 r. uzyskała licencjat z chemii, a następnie tytuł doktora filozofii. Staż z mikrobiologii odbyła w Londynie. Przez całe swoje życie zawodowe związana była z Uniwersytetem Federalnym w Rio de Janeiro, gdzie była profesorem i promotorem wielu prac magisterskich i doktorskich. W 1996 r. została odznaczona brazylijskim Ordem Nacional do Mérito Científico (Narodowym Orderem Zasługi Naukowej). W 2017 roku wróciła do Krakowa.

Warszawiakiem był Olgierd Ligęza Stamirowski (1937-2012), który mieszkał kolejno w Rio de Janeiro, Kurytybie i São Paulo. W tym ostatnim mieście studiował psychologię, którą następnie zgłębiał na amerykańskim Uniwersytecie Stanforda i w Londynie. Wykładał na brazylijskich uniwersytetach, gdzie zajmował się psychologią doświadczalną. Był twórcą Rezerwatu Leśnego Saa dla żyjących tylko na kontynencie południowoamerykańskim maleńkich małpek *Callicebus nigrifrons* (titi czarnoczelna) i prezesem zarządzającego tym rezerwatem Centrum Badań nad Środowiskiem CEMA. Na terenie rezerwatu Serra do Lopo prowadził stację badań naukowych.

W okresie po II wojnie światowej piękną kartę w historii brazylijskiej medycyny zapisali także synowie Szymona Kossobudzkiego – Szymon Luty i Adam Polan, absolwenci Gimnazjum im. M. Reja w Warszawie (dziś XI LO im. Mikołaja Reja) oraz Wydziału Medycznego Uniwersytetu Warszawskiego, którym udało się wyjechać z Polski – dzięki posiadaniu paszportów brazylijskich – jesienią 1939 roku.

Guerra Mundial eclodiu. No início dos anos 40, imigrou com a sua família via Portugal para o Brasil. Estudou no Bennett College no Rio de Janeiro, onde obteve formação em Química em 1954 e, em seguida, um doutorado em filosofia. Fez ainda um estágio na área de microbiologia em Londres. Ao longo de toda a sua vida profissional, esteve associada à Universidade Federal do Rio de Janeiro, onde foi professora e orientadora de muitas teses de mestrado e doutorado. Em 1996, foi-lhe atribuída a Ordem Nacional do Mérito Científico. Em 2017, voltou para Cracóvia.

Olgierd Ligęza Stamirowski (1937-2012) foi um varsoviano que viveu no Rio de Janeiro, em Curitiba e em São Paulo. Nesta última cidade, estudou psicologia, que mais tarde aprofundou na Universidade de Stanford, nos EUA, e em Londres. Lecionou em universidades brasileiras, nas quais esteve envolvido com psicologia experimental. Fundou a Reserva Florestal de Saá para *Callicebus nigrifrons* (guigó mascarado), um pequeno macaco que vive apenas no continente sul-americano, e foi presidente do Centro de Estudos do Meio Ambiente, que gere a reserva. Dirigiu uma estação de pesquisa científica na reserva da Serra do Lopo.

Após a Segunda Guerra Mundial, uma bela página da história da medicina brasileira foi escrita, também, pelos filhos de Szymon Kossobudzki, Szymon Luty e Adam Polan. Graduados no Ginásio M. Rej em Varsóvia (atualmente XI LO Mikołaj Rej) e na Faculdade de Medicina da Universidade de Varsóvia, eles conseguiram deixar a Polônia no outono de 1939, graças aos seus passaportes brasileiros.



Szymon Luty Kossobudzki po zakończeniu studiów medycznych na Federalnym Uniwersytecie Parańskim, 1937 (zdjęcie z archiwum rodziny Kossobudzkich).

Szymon Luty Kossobudzki – foto de formatura em Medicina da Universidade Federal do Paraná, 1937 (foto por cortesia da família Kossobudzki).

Starszy z synów Kossobudzkiego – Szymon Luty (1911–1987) pracował najpierw jako lekarz w Irati (stan Parana), a następnie przeniósł się do Goiânii (stan Goiás), gdzie zajmował się m.in. zwalczaniem żółtej febry. Był profesorem na Wydziale Lekarskim Federalnego Uniwersytetu Goiás oraz, do 1964 roku, skarbnikiem Instytutu Zdrowia. W czasie dyktatury wojskowej był oskarżany o komunizm, prześladowany, więziony i torturowany. Po procesie politycznym (*Inquérito Policial Militar*), przeniósł się do stanu Tocantins, do Araguaína, gdzie mieszkał i praktykował. Jego



Zdjęcie rodzinne: Szymon Luty Kossobudzki z żoną Teresą z domu Ligęza Stamirowską i z synem Janem Polanem (siedzi) oraz bratem Teresy, Olgierdem Ligęza Stamirowskim (zdjęcie z archiwum rodziny Kossobudzkich).

Foto de família de Szymon Luty Kossobudzki com a sua mulher, Teresa Ligęza Stamirowska, filho Jan Polan (sentado) e irmão de Teresa, Olgierd Ligęza Stamirowski (foto de arquivo da família de Kossobudzki).

O filho mais velho de Kossobudzki, Szymon Luty (1911–1987), trabalhou primeiro como médico em Irati (estado do Paraná) e depois mudou-se para Goiânia (estado de Goiás), onde esteve envolvido, entre outras coisas, na luta contra a febre amarela. Foi professor na Faculdade de Medicina da Universidade Federal de Goiás e, até 1964, tesoureiro do Instituto de Saúde. Durante a ditadura militar, foi acusado de comunismo, perseguido, encarcerado e torturado. Após um inquérito policial militar, mudou-se para o estado do Tocantins, para Araguaína, onde viveu e trabalhou. Seu irmão,

brat Adam Polan Kossobudzki (1915–?), w czasie wojny pracował jako lekarz w mieście União da Vitória, a po wojnie w Ponta Grossa. W trzecim pokoleniu rodzinne tradycje Kossobudzkich kontynuował Jan Polan Tadeusz Kossobudzki (1944–2005), syn Szymona Lutego, urodzony w Irati, chirurg-ortopeda.

Również potomkowie prof. Juliana Juliusza Szymańskiego odegrali ważną rolę w historii medycyny brazylijskiej. Syn Lech Konstanty Szymański (1915–1999), urodzony w miasteczku Araucaria, pod Kurytybą w Brazylii, w wieku pięciu lat powrócił wraz z rodzicami do Polski. W Warszawie ukończył studia na Wydziale Medycznym Uniwersytetu Warszawskiego i pracował do 1947 roku. W październiku 1947 roku wyjechał z rodziną do Brazylii, gdzie spędził resztę swojego życia. W latach 1953–1955 pracował w Szpitalu im. dr. Ludwika Pasteura oraz prywatnej klinice Raula Rodriguesa Barrios w stolicy Urugwaju – Montevideo. Po powrocie do Brazylii nostryfikował dyplom lekarza – ze specjalizacją w dziedzinie oftalmologii – na Uniwersytecie w Recife (stan Pernambuco) i osiedlił się w São Paulo. W latach 1956–1961 pracował w szpitalu Guilherme Pereira, a następnie – w latach 1963–1966 – jako szef chirurgii okulistycznej w szpitalu São João Batista oraz, w latach 1967–1971, w szpitalu wojskowym. Od 1963 roku był biegłym sądowym w miejscowości Suzano k. São Paulo. W 1971 roku przeprowadził się do Cascavel (stan Parana), gdzie wraz z żoną i synem otworzył Klinikę Oka. Był jej dyrektorem do 1990 roku. Założył tam w 1979 Bank Oka i był jego pierwszym prezesem. Publikował w brazylijskich pismach specjali-

Adam Polan Kossobudzki (1915–?), traba-
lhou como médico na cidade de União da
Vitória durante a guerra e em Ponta Grossa
após a guerra. Na terceira geração, quem
deu continuidade à tradição da família
Kossobudzki foi o filho de Szymon Luty, Jan
Polan Tadeusz Kossobudzki (1944-2005),
nascido em Irati, cirurgião-ortopedista.

Os descendentes de Julian Szymański
também tiveram um papel importante na
história da medicina brasileira. O seu filho
Lech Konstanty Szymański (1915-1999),
nascido na cidade de Araucária, perto de
Curitiba, regressou à Polónia com os seus
pais aos cinco anos de idade. Em Varsóvia,
formou-se na Faculdade de Medicina da
Universidade de Varsóvia e trabalhou até
1947. Em outubro de 1947, partiu com
a sua família para o Brasil, onde passou
o resto de sua vida. De 1953 a 1955, traba-
lhou no Hospital Louis Pasteur e na clínica
particular de Raul Rodrigues Barrios, na
capital do Uruguai, Montevideu. Depois de
regressar ao Brasil, ele revalidou seu diplo-
ma de medicina – com especialização em
oftalmologia – na Universidade do Recife
(Estado de Pernambuco) e instalou-se em
São Paulo. De 1956 a 1961, trabalhou no
Hospital Guilherme Pereira e depois, de
1963 a 1966, como chefe de cirurgia oftal-
mológica no Hospital São João Batista e, de
1967 a 1971, no Hospital Militar. A partir
de 1963, foi perito judicial em Suzano, per-
to de São Paulo. Em 1971, mudou-se para
Cascavel (estado do Paraná), onde abriu,
com sua esposa e filho, a Clínica de Olhos,
a qual dirigiu até 1990. Fundou ali o Ban-
co de Olhos em 1979 e foi o seu primeiro
presidente. Publicou em revistas especia-

stycznych. Był członkiem wielu towarzystw zawodowych i naukowych w Brazylii, USA i Hiszpanii.

Również synowie Lecha Konstantego kontynuują tradycje rodzinne. Michał Lech Szymański (ur. w 1946) w 1969 roku ukończył Wydział Medyczny Uniwersytetu w São Paulo. Mieszka i praktykuje okulistykę w São Paulo, m.in. w uniwersyteckiej Klinice Wydziału Medycznego. Z kolei jego brat, Jacek Szymański (ur. w 1952), absolwent medycyny na Uniwersytecie Severino Sombra w Rio de Janeiro, specjalizuje się w medycynie pracy i pełni obecnie funkcję przewodniczącego Brazylijskiego Związku Medycyny Pracy – oddział w Paranie. Wykłada na studiach podyplomowych na Uniwersytecie Federalnym Parana. Wraz ze swoją żoną, doktor Aną Marią Kerr Saraiva Szymańską, prezentował prace badawcze na Światowych Kongresach Medycyny Pracy w Egipcie (Kair), Australii (Melbourne) i Holandii (Haga) oraz wielu innych międzynarodowych kongresach okulistycznych we Francji i Hiszpanii i krajach Ameryki Południowej. Syn Jacka Szymańskiego, Carlos Andrei Saraiva Szymanski, także kontynuuje tradycje medyczne.

Wybitnym endokrynologiem praktykującym w Kurytybie na przełomie XX i XXI w. był dr. Edgard D'Ávila Niclewicz (1944-2018), absolwent Wydziału Medycznego Uniwersytetu Parańskiego (UFPR) oraz studiów specjalizacyjnych na Uniwersytecie w São Paulo. Pracował w szpitalu Nossa Senhora das Graças w Kurytybie, gdzie był kierownikiem oddziału endokrynologicznego, a także jako wykładowca na UFPR. Był założycielem Centrum Diabetologicznego w Kurytybie (Mercês),

lizadas brasileiras. Foi membro de muitas sociedades profissionais e científicas no Brasil, EUA e Espanha.

Os filhos de Lech Konstanty também deram continuidade à tradição familiar. Michał Lech Szymański (nascido em 1946) formou-se na Faculdade de Medicina da Universidade de São Paulo em 1969. Mora em São Paulo e atua na área de oftalmologia, inclusive na Clínica da Faculdade de Medicina da Universidade. Por sua vez, o seu irmão, Jacek Szymański (nascido em 1952), formado em medicina pela Universidade Severino Sombra no Rio de Janeiro, é especialista em medicina do trabalho e atualmente é Presidente da Associação Brasileira de Medicina do Trabalho – Sucursal do Paraná. Leciona na pós-graduação na Universidade Federal do Paraná. Juntamente com a sua esposa, doutora Ana Maria Kerr Saraiva Szymański, apresentou trabalhos de pesquisa em Congressos Mundiais de Medicina do Trabalho no Egito (Cairo), Austrália (Melbourne) e Holanda (Haia), e em muitos outros congressos internacionais de oftalmologia na França e na Espanha e em países da América do Sul. O filho de Jacek Szymański, Carlos Andrei Saraiva Szymański, continua também a tradição médica.

Proeminente endocrinologista em Curitiba na virada do século XXI, o Dr. Edgard D'Ávila Niclewicz (1944-2018) formou-se pela Faculdade de Medicina da Universidade Federal do Paraná (UFPR) e especializou-se na Universidade de São Paulo. Trabalhou no Hospital Nossa Senhora das Graças em Curitiba, onde foi chefe do departamento de endocrinologia, e como professor na UFPR. Foi o fundador do Cen-

a także prezesem Brazylijskiego Towarzystwa Diabetologicznego (sekcja Paraná) oraz Brazylijskiego Towarzystwa Endokrynologicznego i Metabolizmu (również w Paranie). Znanym i cenionym specjalistą w zakresie estetyki i chirurgii plastycznej jest, wykształcony w Krakowie, dr. Edward Kusztra, który praktykuje w Kurytybie. Dokonania w zakresie ginekologii i położnictwa posiada Jan Paweł Andrade Pachnicki, nauczyciel akademicki na wielu uczelniach parańskich, a w latach 2018-2019 prezes Parańskiego Stowarzyszenia Położnictwa i Ginekologii (SOGIPA).

W naukach ścisłych znany nie tylko w Brazylii jest dorobek przynajmniej do polskośći Claudio Fernando Zawislaka (ur. w 1935) oraz Celso Grebogi (ur. w 1947). Kariera naukowa Zawislaka związana jest z Wydziałem Fizyki Uniwersytetu Federalnego w Porto Alegre, gdzie zdobywał kolejne tytuły naukowe. Naukę kontynuował na amerykańskich uczelniach, m.in. w California Institute of Technology. Był redaktorem czasopisma branżowego „Revista de Física Aplicada e Instrumentação”, a także prezesem Brazylijskiego Towarzystwa Fizyki. Za wybitne osiągnięcia naukowe został odznaczony komandorią Narodowym Orderem Zasługi dla Nauki (*Ordem Nacional do Mérito Científico*) w 1995 roku, i Wielkim Krzyżem tego Orderu w 2004.

Z kole Celso Grebogi jest fizykiem, znanym z badań w dziedzinie teorii chaosu. Zawodowo związany jest z Uniwersytetem w Aberden, w Szkocji. Wraz z dwoma amerykańskimi fizykami (Edward Ott i James York) opracował metodologię badań z dziedziny kontrolowania chaosu, która od pierwszych liter nazwisk jej autorów nazywana

tro de Diabetes de Curitiba (Mercês), e presidente da Sociedade Brasileira de Diabetes (seção Paraná) e da Sociedade Brasileira de Endocrinologia e Metabologia (também no Paraná). Cabe citar também o Dr. Edward Kusztra, formado em Cracóvia e um conhecido e respeitado especialista em estética e cirurgia plástica em Curitiba. Já Jan Paweł Andrade Pachnicki tem em seu currículo realizações no campo da ginecologia e obstetrícia. É professor de várias universidades do Paraná e foi presidente da Sociedade de Obstetrícia e Ginecologia do Paraná (SOGIPA) em 2018-2019.

O trabalho científico de Fernando Cláudio Zawislak (nascido em 1935) e de Celso Grebogi (nascido em 1947), ambos assumidamente de origem polonesa, é conhecido não só no Brasil. A carreira científica de Zawislak está ligada ao Departamento de Física da Universidade Federal do Rio Grande do Sul, onde obteve sucessivos diplomas. Continuou seus estudos em universidades americanas, incluindo o Instituto de Tecnologia da Califórnia. Foi editor da publicação especializada *Revista de Física Aplicada e Instrumentação*, e presidente da Sociedade Brasileira de Física. Pelos seus notáveis feitos científicos, foi agraciado com a Ordem Nacional do Mérito Científico na Classe Comendador, em 1995, e com a Grã-Cruz da mesma Ordem, em 2004.

Por sua vez, Celso Grebogi é físico, conhecido pela sua pesquisa sobre a teoria do caos. Profissionalmente, está ligado à Universidade de Aberden, na Escócia. Juntamente com dois físicos americanos (Edward Ott e James York), desenvolveu uma metodologia de investigação na área

jest metodą OGY (Ott-Grebogi-York). Trójka naukowców kandydowała do Nagrody Nobla w dziedzinie fizyki w 2016 r.

W Brazylii, w stanie Santa Catarina, działa jedyne w południowej Brazylii Obserwatorium Astronomiczne, którego patronem jest Tadeusz Krzysztof Mikowski (Observatório Astronômico Tadeu Cristóvão Mikowski – Brusque). Obserwatorium zostało inaugurowane 3 listopada 1979 roku w klasztorze Najświętszego Serca Jezusowego.

Obecnie najwyższą funkcję w brazylijskim szkolnictwie wyższym pełni Waldemiro Gremski (ur. w 1945), który jest rektorem Papieskiego Uniwersytetu Katolickiego w Kurytybie. Z uczelnią tą związany jest od początku swojej kariery naukowej, gdyż w 1969 roku uzyskał tam licencjat z historii naturalnej. Doktorat z histologii obronił na Uniwersytecie w São Paulo. Studia podyplomowe odbył na Uniwersytecie Sztokholmskim w Szwecji (1977/78) i Uniwersytecie Connecticut w USA, gdzie był profesorem wizytującym (1984/85 i 1989). Jego badania koncentrują się wokół zagadnień biotechnologicznych, a także zajmuje się planowaniem polityki naukowo-technicznej i szkolnictwa wyższego. Opublikował wiele rozpraw naukowych w renomowanych czasopismach, był też uczestnikiem kongresów naukowych m.in. w Kanadzie, USA, Hiszpanii, Chile. W 2019 roku został wybrany na stanowisko Przewodniczącego Rady Rektorów Brazylijskich Uniwersytetów (CRUB).

do kontroli chaosu, który się nazywa metoda OGY (Ott-Grebogi-York), a od pierwszych liter nazw ich autorów. Trzej naukowcy zostali kandydatami do Nagrody Nobla w dziedzinie fizyki w 2016 r.

Jedynym obserwatorium astronomicznym na południu Brazylii znajduje się w stanie Santa Catarina. Jego patronem jest Tadeusz Krzysztof Mikowski (Observatório Astronômico Tadeu Cristóvão Mikowski – Brusque). Obserwatorium zostało inaugurowane 3 listopada 1979 roku w klasztorze Sagrado Coração de Jesus.

Obecnie najwyższą funkcję w brazylijskim szkolnictwie wyższym pełni Waldemiro Gremski (ur. w 1945), który jest rektorem Papieskiego Uniwersytetu Katolickiego w Kurytybie. Z uczelnią tą związany jest od początku swojej kariery naukowej, gdyż w 1969 roku uzyskał tam licencjat z historii naturalnej. Doktorat z histologii obronił na Uniwersytecie w São Paulo. Studia podyplomowe odbył na Uniwersytecie Sztokholmskim w Szwecji (1977/78) i Uniwersytecie Connecticut w USA, gdzie był profesorem wizytującym (1984/85 i 1989). Jego badania koncentrują się wokół zagadnień biotechnologicznych, a także zajmuje się planowaniem polityki naukowo-technicznej i szkolnictwa wyższego. Opublikował wiele rozpraw naukowych w renomowanych czasopismach, był też uczestnikiem kongresów naukowych m.in. w Kanadzie, USA, Hiszpanii, Chile. W 2019 roku został wybrany na stanowisko Przewodniczącego Rady Rektorów Brazylijskich Uniwersytetów (CRUB).

Kultura/Cultura

Polscy emigranci, którzy docierali do Brazylii po 1869 roku, starali się jak najszybciej odtworzyć podstawy więzi międzysąsiedzkiej. Budowali kościoły i organizowali szkoły. Z czasem pojawiły się różnego typu towarzystwa kulturalne, choć żywot ich zwykle nie był długi. W tym czasie przedstawiciele bądź potomkowie osadników zaczynają uczestniczyć w życiu kulturalnym nowej ojczyzny. Udział ten z czasem stanie się znaczący w różnorodnych dziedzinach życia Brazylii. Jeśli chodzi o kulturę, to proces ten został zapoczątkowany wielkim talentem Jana Żaka, który do Brazylii przyjechał wraz z rodzicami w 1896 roku, jako dwunastoletni chłopak. Zamieszkali w nowo założonej kolonii Dorizon, w Paranie. „Jak wszyscy nowo przybyli – wspominał Jan Barański – rodzice Jasia żyli w trudnych warunkach. W pobliżu nie było szkoły, do której mogliby wysłać syna. Mały Jasio uciekał więc często w ustronne miejsca, gdzie ulegając swoim upodobaniom, oddaje się rzeźbieniu małych przedmiotów w drzewie i lepieniu z gliny małych figurek. Szef stacji kolejowej, uznając talent chłopca, wystawia je na zewnątrz swego biura, co okazjnie ułatwia ich nabywanie pasażerom. Pewnego razu zauważył je przejeżdżający tam podróżny belgijski Soleid, który podziwiając

Os imigrantes poloneses que chegaram ao Brasil depois de 1869 tentaram reestabelecer laços comunitários o mais rapidamente possível. Construíram igrejas e organizaram escolas. Com o tempo, surgiram associações culturais de vários tipos, mas a sua existência em geral não era longa. Nessa altura, representantes dos colonos e seus descendentes começaram a participar da vida cultural de sua nova pátria. Com o passar do tempo, essa participação se tornaria significativa em várias áreas da vida brasileira. No que diz respeito à cultura, esse processo teve início com o grande talento de Jan Żak, que chegou ao Brasil com os seus pais em 1896, quando ainda era um garoto de doze anos. Instalaram-se na recém-fundada colônia de Dorizon, no Paraná. “Como todos os recém-chegados – recorda Jan Barański – os pais de Joãozinho viviam em condições difíceis. Não havia nenhuma escola nas proximidades para onde pudessem enviar o seu filho. Assim, o pequeno Jaś com frequência fugia para lugares isolados onde, entregando-se ao seu gosto, dedicava-se a esculpir pequenos objetos em madeira e a moldar estatuetas de barro. O chefe da estação, reconhecendo o talento do garoto, expunha essas peças na parte externa do seu

zdolności Jasia, postanowił się zająć jego wykształceniem”.

Rzeczywiście, dzięki pomocy ludzi dobrej woli, Jan Żak ma możliwość studiować nie tylko w brazylijskiej Akademii Sztuk Pięknych w Rio de Janeiro, ale także w akademiach w Belgii i Francji. W 1923 roku, po powrocie do Brazylii, przyjął obywatelstwo brazylijskie i zaczął się posługiwać nazwiskiem João Zaco Paraná, pod którym stał się znany. W czasie swojej długiej kariery artystycznej tworzył głównie rzeźby, choć zajmował się także malarstwem i rysunkiem. Jedną z najbardziej znanych jego prac jest rzeźba „Matczyna miłość” (*Amor materno*), znajdująca się przy wejściu do jednego z symboli Kurytyby – Ogrodu Botanicznego. Równie emblematycznym dziełem jest pomnik „Siewcy”, ufundowa-

escriório, o que ocasionalmente facilitava a sua aquisição por passageiros. Certa vez, foram avistados por um viajante belga de passagem, Soleid, que, admirado com a capacidade de Jaś, decidiu cuidar de sua educação”.

De fato, foi graças à ajuda de pessoas de boa vontade que Jan Żak pôde estudar não só na Academia Brasileira de Belas Artes no Rio de Janeiro, mas também em academias na Bélgica e na França. Em 1923, no seu regresso ao Brasil, obteve a cidadania brasileira e passou a usar o nome de João Zaco Paraná, com o qual ficou conhecido. Durante a sua longa carreira artística, produziu sobretudo esculturas, embora também tenha feito pintura e desenho. Uma de suas obras mais conhecidas é a escultura *Amor Materno*, exposta na entrada de um



Odsłonięcie pomnika "Siewca" João Zaco Paraná, Kurytyba, 1925 r.

Inauguração do monumento "O Semeador" de João Zaco Paraná, Curitiba, 1925.



Bruno Lechowski w trakcie pracy, Rio de Janeiro, 1940 (zdjęcie dzięki uprzejmości rodziny Lechowskich).
Bruno Lechowski trabalhando, Rio de Janeiro, 1940 (foto por cortesia da família Lechowski).

ny przez polską społeczność w 100. rocznicę niepodległości Brazylii. Wzniesiony w Kurytybie, upamiętnia wkład osadników polskich w zagospodarowanie południowych stanów Brazylii. Przez ostatnie 20 lat swojego życia Jan Żak był profesorem Akademii Sztuk Pięknych w Rio de Janeiro, gdzie wykładał m. in. technikę modelarstwa artystycznego.

Dużym uznaniem cieszył się w Brazylii urodzony w Warszawie malarz Bruno Lechowski (1887-1941), który w 1926 roku osiadł w Rio de Janeiro, gdzie mieszkał do końca życia. Był jednym z założycieli grupy malarzy modernistów zwanej Núcleo Bernardelli i mentorem wielu słynnych brazylijskich artystów, m.in. José Pancettiego, Miltona Dacosty, Yoshiyi Takaoki i Yujiego Tamaki. Wiele jego dzieł znajduje się

dos símbolos de Curitiba, o Jardim Botânico da cidade. Obra igualmente emblemática é o monumento *O Semeadores*, financiado pela comunidade polonesa no 100º aniversário da independência do Brasil. Erigido em Curitiba, comemora a contribuição dos colonos poloneses para o desenvolvimento dos estados do sul do país. Durante os últimos 20 anos de sua vida, Jan Żak foi professor na Academia de Belas Artes do Rio de Janeiro, onde ensinou, entre outras coisas, técnicas de modelagem artística.

Pintor nascido em Varsóvia, Bruno Lechowski (1887-1941) gozou de grande reconhecimento no Brasil. Estabeleceu-se no Rio de Janeiro em 1926 e ali viveu até ao fim de sua vida. Foi um dos fundadores do grupo de pintores modernistas conhecido como Núcleo Bernardelli e foi men-



Zbigniew Henrique Morozowicz



Milena Morozowicz



Norton Morozowicz

w zbiorach Museu Oscar Niemeyer w Kurytybie oraz Museu Nacional de Belas Artes i Museu de Arte do Rio w Rio de Janeiro.

Niemalą rolę w rozwoju brazylijskiej kultury miała rodzina Morozowiczów. Jej nestor, Tadeusz Morozowicz (1900–1982), który przybył do Brazylii w 1926 r., stał się pionierem parańskiego baletu i teatru, założycielem grup teatralnych i folklorystycznych w Kurytybie. Jego córka Milena, była niezwykle cenioną artystką baletową i choreografką, prowadziła też studio baletowe, w którym wykształciła wielu artystów. Starszy syn Henryk bardziej znany jako Henrique de Curitiba, był jednym z najwybitniejszych parańskich kompozytorów muzyki poważnej. Skomponował ponad 150 utworów, w tym wiele dzieł muzyki chóralnej. Najmłodszy syn, Norton Morozowicz, jest znanym dyrygentem. Dyrygował orkiestrami w Brazylii, w Polsce oraz innych krajach.

Polscy Żydzi przybywający do Brazylii powoływali oni niekiedy w nowej ojczyźnie tzw. ziomkostwa Żydów polskich z poszczególnych miast i miasteczek. Wydają wspomnienia, piszą wiersze, w których pobrzmiewa, niekiedy gorzka, nostalgia. Fanny Elwing (1915-1986) przyjechała do

tor de muitos artistas brasileiros famosos, incluindo José Pancetti, Milton Dacosta, Yoshiya Takaoka e Yuji Tamaki. Muitas das suas obras estão nos acervos do Museu Oscar Niemeyer em Curitiba, do Museu Nacional de Belas Artes e do Museu de Arte do Rio de Janeiro.

A família Morozowicz teve um papel relevante no desenvolvimento da cultura brasileira. O seu patriarca, Tadeusz Morozowicz (1900-1982), que chegou ao Brasil em 1926, se tornou pioneiro do balé e teatro paranaenses, criou grupos de teatro e folclore em Curitiba. Sua filha, Milena, uma artista de balé e coreógrafa muito respeitada, dirigiu um estúdio de balé onde formou muitos artistas. O filho mais velho, Henrique, mais conhecido como Henrique de Curitiba, foi um dos mais proeminentes compositores de música clássica do Paraná. Compôs mais de 150 obras, incluindo muitas obras de música de coral. O filho mais novo, Norton Morozowicz, é um conhecido maestro. Dirigiu orquestras no Brasil, na Polônia e em outros países.

Depois da chegada para o Brasil, os judeus poloneses formavam por vezes na sua nova pátria sua nova pátria, formavam por vezes as chamadas *landsmanshaftn*,

Brazylii, podobnie jak jej przyszły mąż Luiz Goldberg (1910- 1987), z Ostrowca Świętokrzyskiego pod koniec lat dwudziestych XX wieku, jako czternastoletnia dziewczynka. Wraz Luizem zamieszkali w Juiz de Fora w Minas Gerais. W jej wierszach odwołania do polskich korzeni, choć bardzo osobiste i nie zawsze pozytywne, są obecne na każdym kroku (zob. tomiki: „Minha Esperança”, São Paulo 1983; „Meu Caminho sem Fim”, São Paulo 1984). W twórczości poetyckiej jej syna, Jacoba Pinheiro Goldberga, znanego psychologa i adwokata, urodzonego w 1933 roku w Brazylii, osobiste doświadczenia ustępują miejsca zaciekawieniu ziemią przodków, choć nie jest to już dominujący motyw jego twórczości („A mágica do exílio/ Magia wygnania”, wybór i przekład na język polski Henryka Siewierskiego, São Paulo 2003).

Ze Śląska około 1912 roku przybył do São Paulo architekt Georg Przyrembel (1885-1956). Urodził się w Jeleniej Górze, w Niemczech ukończył też studia architektoniczne, ale przez całe swoje życie podkreślał swoje polskie pochodzenie. Był współtwórcą stylu neokolonialnego, który propagował po licznych pobytach w historycznych miastach Minas Gerais. Zaprojektował wiele kościołów, m.in. w Kurytybie (São Francisco de Paulo), Santos (Niepokalanego Serca Maryi, Monte Serrat), São Paulo (klasztoru São Bento, bazylikę Nossa Senhora do Carmo), a także budynków użyteczności publicznej (dworzec kolejowy w São Paulo) czy rezydencji (Odon Cardoso w Praia Grande, Pałac Boa Vista w Campos do Jordão, będący zimową rezydencją

associações formadas por imigrantes judeus de mesma procedência. Publicaram memórias e escreveram poemas, dos quais, às vezes, ecoa uma amarga nostalgia. Fanny Elwing (1915-1986), tal como o seu futuro marido, Luiz Goldberg (1910-1987), veio de Ostrowiec Świętokrzyski para o Brasil no final da década de 1920, sendo ainda uma jovem de catorze anos. Juntamente com Luiz, instalaram-se em Juiz de Fora, Minas Gerais. Nos seus poemas, as referências às suas raízes polonesas, embora muito pessoais e nem sempre positivas, estão presentes a todo momento (*Minha Esperança*, São Paulo 1983; *Meu Caminho sem Fim*, São Paulo 1984). Na obra poética do seu filho, Jacob Pinheiro Goldberg, conhecido psicólogo e advogado, nascido no Brasil em 1933, as experiências pessoais dão lugar à curiosidade sobre a terra dos antepassados, ainda que este não seja o tema dominante em sua obra (*A mágica do exílio/Magia wygnania* – seleção e tradução para o polonês por Henryk Siewierski, São Paulo 2003).

O arquiteto Georg Przyrembel (1885-1956) veio da Silésia para São Paulo por volta de 1912. Nascido em Jelenia Góra, ele completou seus estudos em arquitetura na Alemanha, mas por toda a sua vida enfatizou suas origens polonesas. Foi cocriador do estilo neocolonial, que promoveu após várias visitas às cidades históricas de Minas Gerais. Concebeu muitas igrejas, por exemplo em Curitiba (São Francisco de Paulo), em Santos (Imaculado Coração de Maria, Monte Serrat), em São Paulo (Mosteiro de São Bento, Basílica de Nossa Senhora do Carmo), bem como

oficjalną gubernatorów stanu São Paulo). W 1922 roku brał udział w Tygodniu Sztuki Nowoczesnej w São Paulo.

Na Kielecczyźnie urodził się wybitny pisarz brazylijski Samuel Rawet, który opuścił Polskę w 1936 roku. Po ukończeniu studiów politechnicznych w Escola Nacional de Engenharia w Rio de Janeiro (w 1953 roku) współpracował m.in. z Oscarem Niemeyerem, Joaquimem Cardoso i Lúcio Costą przy budowie nowej stolicy kraju – Brasílii. Nie architektura jednak, ale literatura piękna zażyła jego wyobraźnię. Samuel Rawet został uznany przez krytykę za jednego z twórców nowoczesnej literatury brazylijskiej, szczególnie zaś za odnowiciela brazylijskiego opowiadania. Jako pierwszy w Brazylii zastosował technikę zwaną strumieniem świadomości, zrywając z tradycyjną strukturą narracji. W jego opowiadaniach ważna jest autonomia, życie wewnętrzne bohaterów, bardziej niż ich historia.

Znaczącą postacią brazylijskiej sztuki była Fayga Ostrower (1920-2001), urodzona w Łodzi, a mieszkająca w Brazylii od 1934 roku. Kształciła się w Rio de Janeiro i w Nowym Jorku. Jej twórczość pozostawała pod wpływem ekspresjonizmu, choć z czasem ewoluowała w kierunku abstrakcjonizmu. Jej drzeworyty, litografie, wkłęsłodruki,

edifícios públicos (estação ferroviária em São Paulo) ou residências (Odon Cardoso na Praia Grande, Palácio da Boa Vista em Campos do Jordão, a residência oficial de inverno dos governadores do estado de São Paulo). Em 1922, participou na Semana de Arte Contemporânea realizada em São Paulo.

Eminente escritor brasileiro, Samuel Rawet nasceu na região de Kielce. Deixou a Polônia em 1936. Depois de completar

seus estudos politécnicos na Escola Nacional de Engenharia no Rio de Janeiro (em 1953), colaborou com Oscar Niemeyer, Joaquim Cardoso e Lúcio Costa na construção da nova capital do país, Brasília. Mas não foi a arquitetura, e sim a literatura que cativou a sua imaginação. Samuel Rawet é considerado pelos críticos como um dos fundadores da moderna literatura brasileira, especialmente como renovador do conto brasileiro. Foi o primeiro no Brasil a utilizar uma técnica chamada fluxo de consciência,

rompendo com a estrutura narrativa tradicional. O que é importante nas suas histórias é a autonomia, a vida interior das personagens, mais do que a sua história.

Figura relevante na arte brasileira, Fayga Ostrower (1920-2001), nasceu em Łódź e se instalou no Brasil em 1934. Formou-se no Rio de Janeiro e em Nova Iorque. Sua obra foi influenciada pelo expressionismo, embora tenha evoluído ao longo do



Okladka książki Samuela Raweta "Contos do Imigrante".

Capa do livro de Samuel Rawet, *Contos do Imigrante*.



Fayga Ostrower, 1956 (zdjęcie Arquivo Nacional do Brasil).

akwarele oglądać można w największych muzeach świata. Była laureatką wielu nagród, m.in. zdobyła pierwszą nagrodę w konkursie grafiki na Międzynarodowym Biennale w São Paulo (1957), pierwszą nagrodę międzynarodową na Biennale w Wenecji (1958) i we Florencji (1970). W latach 1963-1966 była prezesem Brazylijskiego Stowarzyszenia Artystów Plastyków. Wykładała na renomowanych uczelniach artystycznych zarówno w Brazylii, jak i poza jej granicami. Od roku 2002 w Rio de Janeiro działa Instytut Faygi Ostrower, który propaguje i dokumentuje dorobek artystki.

Wśród uchodźców wojennych, którzy przybyli do Brazylii w latach 1939-1942, znalazły się wielkie postacie polskiej kultury (zob. wstęp), w tym m.in. opromieniony sławą europejskiego awangardzisty, rzeźbiarz August Zamoyski. W swojej przedwojennej twórczości dał się poznać

tempo para o abstracionismo. As suas xilogravuras, litografias, gravuras em metal e aquarelas podem ser vistas nos maiores museus do mundo. Recebeu vários prêmios, incluindo o primeiro prêmio num concurso de gravura na Bienal Internacional de São Paulo (1957), o primeiro prêmio internacional na Bienal de Veneza (1958) e em Florença (1970). De 1963 a 1966, foi presidente da Associação Brasileira de Artistas Plásticos. Lecionou em renomadas academias de arte, tanto no Brasil como no estrangeiro. Desde 2002, funciona no Rio de Janeiro o Instituto Fayga Ostrower, que promove e documenta a obra da artista.

Entre os refugiados de guerra que chegaram ao Brasil entre 1939 e 1942, encontram-se algumas grandes figuras da cultura polonesa (vide introdução), incluindo o escultor, vanguardista europeu, August

jako zwolennik ekspresjonizmu, kubizmu i futuryzmu. Pobyt w Brazylii, który miał być epizodem w jego peregrynacji do Stanów Zjednoczonych, przeciągnął się na 15 lat. Prowadził, na zaproszenie ministra Gustavo Capanema, Wolny Kurs Rzeźby w Rio de Janeiro, organizowany przez Ministerstwo Edukacji i Kultury. W marcu 1941 roku został mianowany przez prezydenta Brazylii Getúlio Vargasa profesorem Akademii Sztuk Pięknych. W 1950 roku poprowadził cykl wykładów w Muzeum Sztuki w São Paulo (MASP). Nauczał technik rzeźbiarskich w różnych materiałach: w kamieniu, brązie, glinie, gipsie.

Zamoyski uczestniczył w wielu światowych wydarzeniach kulturalnych, m.in. w I Międzynarodowym Biennale w São Paulo (1951), zaś w 1954 roku miał indywidualną wystawę w Museu de Arte Moderna (MAM/SP). Był założycielem Klubu Formistów, w którym poszukiwano czystej formy, wolnej od jakiegokolwiek obowiązku przedstawiania natury. Wraz z innym rzeźbiarzem, Włochem Ernesto de Fiori, przyczynił się do ukształtowania pokolenia młodych artystów. Ich uczniami byli między innymi Franz Weissmann (1911-2005), wybitny rzeźbiarz brazylijski urodzony w Austrii, Bellá Paes Leme (1910-?), malarz i scenografka, którą w 1942 roku poślubił Zamoyski, Vera Mindlin (1920-1985) oraz José Pedrosa (1915-2002).

Pięknym pomnikiem, jaki zostawił po sobie Zamoyski w Brazylii, jest posąg Chopina na plaży Praia Vermelha w Rio de Janeiro. Był to dar społeczności polskiej dla miasta Rio de Janeiro, odsłonięty w pięć rocznicę wybuchu II wojny światowej,

Zamoyski. No seu trabalho anterior à guerra, ficou conhecido como adepto do Expressionismo, do Cubismo e do Futurismo. A sua estada no Brasil, que seria apenas um episódio na sua peregrinação para os Estados Unidos, estendeu-se por 15 anos. Conduziu, a convite do Ministro Gustavo Capanema, o Curso Livre de Escultura no Rio de Janeiro, organizado pelo Ministério da Educação e Cultura. Em março de 1941, foi nomeado Professor na Academia de Belas Artes pelo presidente Getúlio Vargas. Em 1950, deu uma série de palestras no Museu de Arte de São Paulo (MASP). Ensinou técnicas de escultura em vários materiais: pedra, bronze, argila, gesso.

Zamoyski participou de muitos eventos culturais mundiais, incluindo a Primeira Bienal Internacional em São Paulo (1951) e, em 1954, teve uma exposição individual no Museu de Arte Moderna (MAM/SP). Foi fundador do Clube dos Formistas, que procurava a forma pura, livre de qualquer obrigação de representar a natureza. Juntamente com outro escultor, o italiano Ernesto de Fiori, ajudou a formar uma geração de jovens artistas. Entre seus alunos, estiveram Franz Weissmann (1911-2005), notável escultor brasileiro nascido na Áustria, Bellá Paes Leme (1910-?), pintora e cenógrafa com quem Zamoyski se casou em 1942, Vera Mindlin (1920-1985) e José Pedrosa (1915-2002).

Belo monumento de Zamoyski para o Brasil, a estátua de Chopin na Praia Vermelha foi um presente da comunidade polonesa para o Rio de Janeiro, tendo sido inaugurada no quinto aniversário do início da Segunda Guerra Mundial, em

1 września 1944 roku. Tematami prac Zamoyskiego były także akty i portrety kobiece. W Muzeum Sztuki Nowoczesnej (Museu da Arte Moderna), w Pampulha, Belo Horizonte znajduje się także monumentalna rzeźba z brązu przedstawiająca nagą kobietę zatytułowana „Akt” (Nu). Zamoyski był także autorem rzeźby przedstawiającej synową prezydenta Brazylii, Inge Vargas.

Wyrazem uznania dla dorobku Augusta Zamoyskiego może świadczyć fakt, że jego prace były prezentowane w 1982 roku na zbiorowej wystawie „Wiek Rzeźby” (Um Século de Escultura) w Museu de Arte Moderna (MAM/SP), a w 2004 roku w Museu de Arte da Pampulha (MAP) w Belo Horizonte. W uznaniu znaczenia spuścizny Zamoyskiego dla polskiej kultury, w 2019 roku polski rząd zakupił, po wieloletnich negocjacjach, kolekcję ponad 90 jego rzeźb, które trafiły do Muzeum Narodowego w Warszawie. Od 2007 r. Muzeum Literatury w Warszawie przechowuje również archiwum Augusta Zamoyskiego, w którego skład wchodzi notatki, korespondencja, szkicowniki, filmy i fotografie artysty.

Inny uchodźca wojenny, Zbigniew Ziembinski (1908-1978), znany aktor scen polskich, przybył do Rio de Janeiro w 1941 roku. Dwa lata później wyreżyserował w Teatrze Miejskim w Rio de Janeiro sztukę Nelsona Rodriguesa „Suknia ślubna”, która zapoczątkowała „rewolucję teatralną” w Brazylii. Po wojnie był aktorem, reżyserem spektakli teatralnych i telewizyjnych, wykształcił pokolenia aktorów i reżyserów brazylijskich. Modernizując teatr, popularyzując sztuki brazylijskich autorów i walcząc o dostęp do sztuki teatralnej dla publiczności wszystkich

1 de setembro de 1944. Mas entre os temas das obras de Zamoyski estão também nus e retratos femininos. O Museu de Arte da Pampulha, em Belo Horizonte, abriga essa escultura monumental, intitulada Nu. Zamoyski foi igualmente autor de uma escultura que representa a nora do presidente brasileiro, Inge Vargas.

Em reconhecimento pela obra de August Zamoyski, os seus trabalhos foram apresentados em 1982 na exposição *Um Século de Escultura no Museu de Arte Moderna* (MAM/SP) e, em 2004, no Museu de Arte da Pampulha (MAP), em Belo Horizonte. E em reconhecimento pela importância do seu legado para a cultura polonesa, em 2019, o governo polonês adquiriu, após anos de negociações, uma coleção com mais de 90 esculturas suas, que foram para o Museu Nacional de Varsóvia. Desde 2007, o Museu de Literatura de Varsóvia possui o arquivo de August Zamoyski, que inclui notas do artista, correspondência, esboços, filmes e fotografias.

Outro refugiado de guerra, Zbigniew Ziembinski (1908-1978), conhecido ator dos palcos poloneses, chegou ao Rio de Janeiro em 1941. Dois anos mais tarde, dirigiu a peça *O Vestido de Noiva* de Nelson Rodrigues no Teatro Municipal do Rio de Janeiro, que deu início à “revolução do teatro” no Brasil. Depois da guerra, foi ator, diretor de produções teatrais e televisivas e formou gerações de atores e diretores brasileiros. Ao modernizar o teatro, popularizar peças de autores brasileiros e lutar pelo acesso ao teatro para o público de todas as classes sociais, deixou uma marca indelével na cultura contemporânea bra-



Pomnik Chopina A. Zamoyskiego, Rio de Janeiro. Monumento de Chopin de A. Zamoyski, Rio de Janeiro.

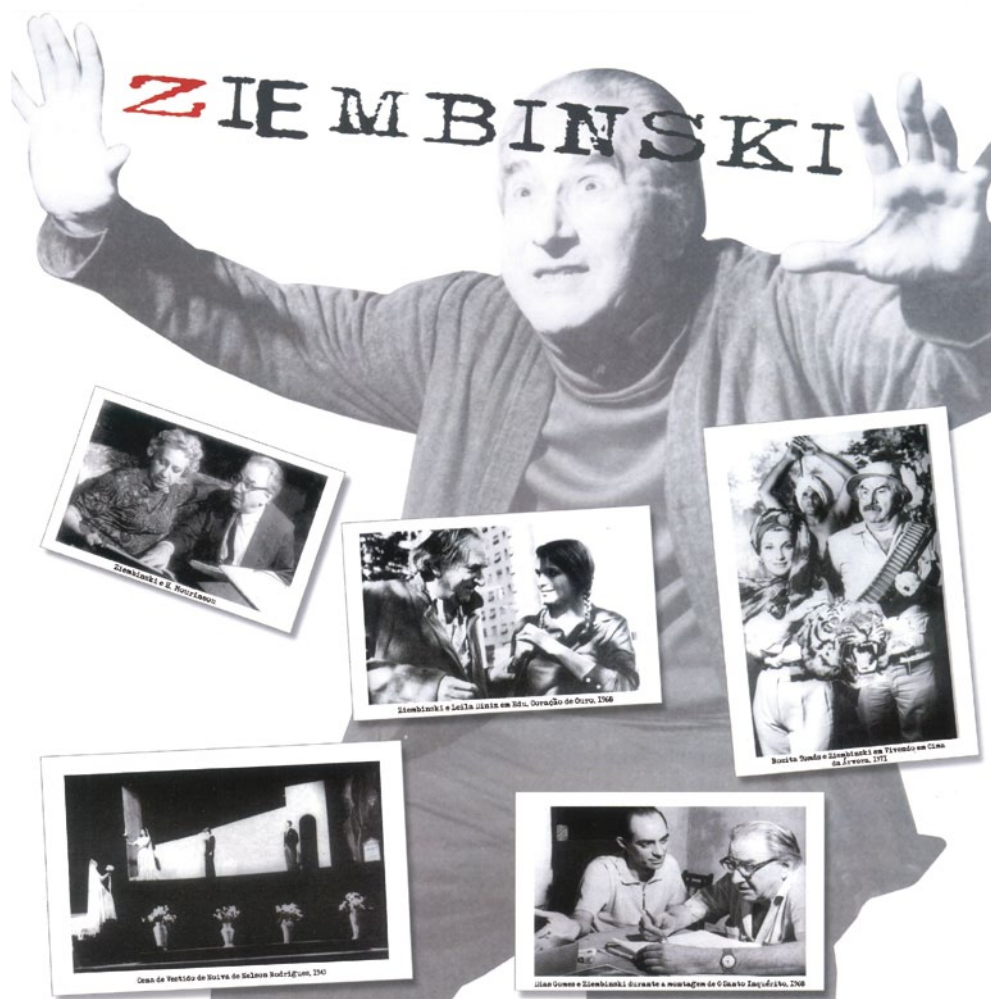
klas społecznych, zostawił niezatarty ślad we współczesnej kulturze brazylijskiej. Rio de Janeiro przyznało Ziembinskiemu tytuł honorowego obywatela, a po jego śmierci nadało jednemu z placów i jednemu z teatrów jego imię.

Współpracownikiem Zbigniewa Ziembńskiego, autorem jego biografii, był urodzony w Częstochowie Yan Michalski. Do Brazylii przybył w 1944 roku, w wieku dwunastu lat. Odegrał ważną rolę w rozwoju krytyki teatralnej, publikując na łamach „Jornal do Brasil”. Michalski był wielkim promotorem Jerzego Grotowskiego, który zaczął wywierać wpływ na scenę brazylijską po 1971 roku, gdy ukazało się brazylijskie wydanie książki „Ku teatrowi ubogiemu” (*Em Busca de um*

sileira. O Rio de Janeiro concedeu a Ziembinski o título de cidadão honorário e, após a sua morte, deu o seu nome a uma praça e a um teatro.

Colaborador de Zbigniew Ziembinski e autor da sua biografia, Yan Michalski nasceu em Częstochowa. Chegou ao Brasil em 1944, com a idade de doze anos. Desempenhou um papel importante no desenvolvimento da crítica de teatro, publicando no *Jornal do Brasil*. Michalski foi um grande promotor de Jerzy Grotowski, que começou a influenciar a cena brasileira depois de 1971, quando da edição brasileira do seu livro *Em Busca de um Teatro Pobre*, com prefácio de Michalski. O crítico foi também o idealizador da primeira visita de Grotowski ao Brasil, ao Rio de Janeiro, em 1974 (a segunda visita ocorrendo em 1996).

Aristarch Kaszkurewicz (1912-1989), pintor e vitralista polonês, foi uma figura extraordinária. Antes da Segunda Guerra Mundial, estudou Direito na Universidade de Lviv, mas também aprendeu os segredos da pintura em vários cursos. Durante a guerra, a explosão de uma granada privou-o das duas mãos e ele também perdeu o olho esquerdo. Felizmente, isso não afetou o seu amor pela arte, que ele continuou a explorar depois de 1945 na Alemanha. Era também apaixonado pela aprendizagem de idiomas estrangeiros; conhecia nove línguas. E mesmo sendo uma pessoa com deficiência física, aprendeu a criar murais e vitrais. Substituiu as mãos perdidas por ferramentas que ele próprio construiu. Depois de completar os seus estudos, tentou vir para o Brasil para



Panel z wystawy "Polacy w Brazylii" przygotowanej z inicjatywy Ambasady RP w Brasílii (projekt M. Siewierski).

Painel de exposição "Poloneses no Brasil" da Embaixada da República da Polónia em Brasília (projeto gráfico de M. Siewierski).

Teatro Pobre), z przedmową Michalskiego. Krytyk był także inicjatorem pierwszej wizyty Grotowskiego w Brazylii, w Rio de Janeiro, w 1974 roku (po raz drugi przebywał w 1996 roku).

Postacią niezwykle był Arystarch Kaszkurewicz (1912-1989), polski malarz i witrażysta. Przed II wojną studiował prawo na Uniwersytecie Lwowskim, ale poznawał

tomar parte na composição de vitrais na Casa Conrad Sorgenicht. As autoridades àquela altura eram contrárias que pessoas com deficiência se estabelecessem no país, e foi o próprio Presidente Getúlio Vargas que deu autorização para a vinda de Aristarch Kaszkurewicz. Em 1952, com a sua esposa Ludmila e o filho Eugeniusz vieram para o Brasil e estabeleceram-se

także na różnych kursach tajniki malarstwa. Podczas wojny wybuch granatu pozbawił go obydwu dłoni, stracił również lewe oko. Nie miało to na szczęście wpływu na zamiłowanie do sztuki, którą zgłębiał po 1945 roku w Niemczech. Z pasją oddawał się też nauce języków obcych, których znał dziewięć. Będąc inwalidą nauczył się tworzyć malowidła ściennie i witraże. Utracone dłonie zastępowały mu narzędzia, które sam skonstruował. Po ukończeniu studiów podjął starania wyjazdu do Brazylii, aby uczestniczyć przy realizacji witraży w Casa Conrad Sorgenicht. Ówczesne władze były przeciwne osiedlaniu w kraju osób niepełnosprawnych, pozwolenie na przyjazd Arystarcha Kaszkurewicza wydał sam prezydent Getulio Vargas. W 1952 roku z żoną Ludmiłą i synem Eugeniuszem przybyli do Brazylii i zamieszkali w São Paulo. Od tamtej pory komponował witraże i mozaiki, głównie w świątyniach, m.in. w Campinas, Americana, Jundiaí, Santo André, Itatiba, Itatiaia, Cuiabá, Passo Fundo, Erechim, Fortaleza, Rio de Janeiro i São Paulo. Najśłynniejszym dziełem Arystarcha Kaszkurewicza jest złożona z 300 tys. elementów mozaika w Liceum Salezjańskim w Campinas. Był twórcą, który unikał rozgłosu, malował pod szyldem pracowni założonej przez niemieckiego artystę. O jego życiu i dziełach w 2004 r. przypomniała dziennikarka Raquel Bueno, której informacji udzielał syn artysty, Eugeniusz, obecnie wykładowca uniwersytecki oraz pracownik brazylijskiego Ministerstwa Nauki i Technologii. Ich dziełem oraz fotografa Gustava Olmosa jest książka „Arystarch – Architekt Bogów” (*Arystarch – O Arquiteto dos Deuses*).

em São Paulo. Desde então, ele compôs vitrais e mosaicos, principalmente em templos em diversas cidades, incluindo Campinas, Americana, Jundiaí, Santo André, Itatiba, Itatiaia, Cuiabá, Passo Fundo, Erechim, Fortaleza, Rio de Janeiro e São Paulo. A obra mais famosa de Kaszkurewicz é um mosaico de 300 000 peças no Liceu Salesiano em Campinas. Era um artista que evitava a publicidade, produzindo em nome de um estúdio fundado por um artista alemão. Em 2004, a jornalista Raquel Bueno rememorou a vida e obra de Kaszkurewicz com informações obtidas com o filho do artista, Eugeniusz, então professor universitário e funcionário do Ministério da Ciência e Tecnologia do Brasil. O livro *Aristarch – O Arquiteto dos Deuses* é obra deles, juntamente com o fotógrafo Gustavo Olmos.

Frans Krajcberg, nascido em Kozienice, em 1921, numa família de comerciantes judeus que morreram durante o Holocausto, alcançou grande fama no Brasil. De 1945 a 1947, trabalhou na Academia de Belas Artes em Stuttgart, sob a direção de Willi Baumeister. Em 1948, chegou a São Paulo, onde viveu por alguns anos. Em 1952, tendo deixado o seu trabalho como engenheiro, retirou-se para uma floresta em Monte Alegre, Paraná, onde se dedicou à descoberta dos mistérios da natureza. Em 1956, voltou ao Rio de Janeiro e dedicou-se inteiramente à arte, apenas para escapar mais uma vez para a natureza, primeiro para Cata Blanca em Minas Gerais e depois para Nova Viçosa no estado da Bahia. Ganhou grande reconhecimento pela sua atitude original e não conformista

Duży rozgłos w Brazylii uzyskał Frans Krajcberg, urodzony w 1921 roku w Kozienicach, w rodzinie żydowskich kupców, zgładzonej podczas Holocaustu. Od 1945 do 1947 roku pracował w Akademii Sztuk Pięknych w Stuttgarcie pod kierownictwem Williego Baumeistra. W 1948 roku przybył do São Paulo, gdzie mieszkał przez kilka lat. W 1952 roku, porzuciwszy posadę inżyniera, zaszył się w lesie w Monte Alegre w stanie Parana, gdzie poświęcił się odkrywaniu tajemnic natury. W 1956 roku powrócił do Rio de Janeiro i w zupełności poświęcił się sztuce, by ponownie uciec na łono natury – wpraw do Cata Blanca w Minas Gerais, a potem do Nova Viçosa w stanie Bahia. Uzyskał duże uznanie swoją oryginalną i nonkonformistyczną postawą oraz zaangażowaniem w obronie środowiska naturalnego. Jego prace, głównie rzeźby i fotografie, były eksponowane na niezliczonych wystawach w wielu miejscach na świecie. Docenione zostały również jego prace malarskie, które zdobywały nagrody na Międzynarodowym Biennale w São Paulo i w Wenecji. Od 2003 r. w Kurytybie działa Instytut Sztuki i Środowiska Frans Krajcberg, dbający o spuściznę artysty.

W połowie XX w. cenionym inżynierem i architektem był Edmund Gardoliński (1914-1979), potomek polskich emigrantów w drugim pokoleniu. Zaprojektował i wybudował wiele budynków i całych osiedli głównie w Porto Alegre, ale również na terenie stanów Parana i Santa Catarina. Zajmował się także studiowaniem dziejów polskiej emigracji w Rio Grande do Sul, czego efektem jest kilka publikacji na ten temat. Amatorsko

e pelo seu compromisso com a defesa do meio ambiente. Suas obras, principalmente esculturas e fotografias, têm sido exibidas em inúmeras exposições em muitos lugares do mundo. Seus quadros também foram reconhecidos, sendo premiados na Bienal Internacional de São Paulo e de Venezuela. Desde 2003, funciona em Curitiba o Instituto de Arte e Meio Ambiente Frans Krajcberg, que zela pelo legado do artista.

Em meados do século XX, Edmund Gardoliński (1914-1979), descendente de segunda geração de imigrantes poloneses, era um respeitado engenheiro e arquiteto. Projetou e construiu edifícios e conjuntos habitacionais principalmente em Porto Alegre, mas também nos estados do Paraná e de Santa Catarina. Estudou ainda a história da imigração polonesa no Rio Grande do Sul, o que resultou em publicações sobre o assunto. Além disso, era fotógrafo amador. Deixou muitos materiais e fotografias que documentam a presença dos poloneses no sul do Brasil.

Refugiado de guerra e um dos melhores arquitetos poloneses do período entre guerras, Lucjan Korngold (1897-1963) formou-se pela Universidade Tecnológica de Varsóvia e deixou belos edifícios modernistas na capital polonesa. Participou da luta em defesa da Polônia em 1939 e conseguiu evitar ser feito prisioneiro, chegando ao Brasil via Bucareste e Roma. Instalou-se com sua família em São Paulo, onde não podia atuar como arquiteto independente por não ter a cidadania brasileira. Assim, inicialmente, trabalhou no escritório de Francisco Matarazzo Neto e, a partir de 1944, colaborou com o ar-

zajmował się także fotografią. Pozostawił po sobie wiele materiałów i zdjęć, które dokumentują obecność Polaków na południu Brazylii.

Uchodząc wojennym był jeden z najlepszych polskich architektów okresu międzywojennego, Lucjan Korngold (1897-1963), absolwent Politechniki Warszawskiej, który pozostawił po sobie wiele pięknych, modernistycznych budowli w Warszawie. Brał udział w wojnie obronnej 1939 roku. Uniknąwszy dostania się do niewoli, przez Bukareszt i Rzym przedostał się do Brazylii. Wraz z rodziną osiedlił się w São Paulo, gdzie nie mógł projektować jako samodzielny architekt bez obywatelstwa brazylijskiego. Początkowo pracował więc w pracowni Francisco Mararazzo Neto, a od 1944 r. współpracował z węgierskim architektem Francisco Beckiem. Po otrzymaniu obywatelstwa brazylijskiego w 1949 roku pracował już we własnej pracowni. W Brazylii Korngold musiał przestawić się na projektowanie wysokich budynków. Projektował biurowce oraz siedziby dużych instytucji, m.in. budynek Edifício Vista Alegre. Najbardziej znanym dziełem Korngolda w São Paulo jest 33-piętrowy biurowiec CBI Esplanada, który stanął na Placu Ramos de Azevedo w dawnym centrum biznesowym miasta. Z czasem otrzymywał też zlecenia od prywatnych osób na projekty budynków mieszkalnych.

Absolwentem warszawskiego Liceum im. Adama Mickiewicza oraz architektury w Bukareszcie był Jerzy (Jorge) Zalszupin, który przybył do Brazylii w 1949 roku. Początkowo mieszkał w Rio de Janeiro, ale za sprawą Lucjana Korngolda, z którym początkowo współpracował, przeniósł się

quiteto húngaro Francisco Beck. Depois de obter a cidadania brasileira em 1949, passou a trabalhar em seu próprio escritório. No Brasil, Korngold teve de mudar sua concepção para projetar edifícios altos. Concebeu edifícios de escritórios e sedes para grandes instituições, incluindo o Edifício Vista Alegre. A obra mais conhecida de Korngold em São Paulo é o edifício de escritórios da Esplanada CBI de 33 andares, na Praça Ramos de Azevedo, no antigo centro empresarial da cidade. Ao longo do tempo, também trabalhou para particulares na concepção de edifícios residenciais.

Formado pela Escola Secundária Adam Mickiewicz em Varsóvia e em arquitetura em Bucareste, Jerzy (Jorge) Zalszupin chegou ao Brasil em 1949. Viveu primeiramente no Rio de Janeiro, mas mudou-se para São Paulo graças a Lucjan Korngold, com quem trabalhou inicialmente. Envolveu-se com projetos arquitetônicos, mas com o tempo passou a se interessar mais por arte aplicada. Foi fortemente influenciado pelo trabalho de Oscar Niemeyer e outros modernistas, mas concentrou-se na arquitetura de interiores. Concebeu lojas, escritórios e residências, assim como mobiliário. Em 1959, fundou uma empresa de mobiliário, L'Atelier, que, de pequena oficina, transformou-se em uma empresa produtora de mobiliário hoje considerada um ícone do *design* no Brasil. O seu trabalho combinava modernidade com simplicidade, inspirado em Arne Jacobsen e outros arquitetos dinamarqueses. A sua "Cadeira Dinamarquesa" é considerada um ícone do *design* brasileiro.

do São Paulo. Zajmował się projektowaniem, z czasem jednak bardziej zaczęła go interesować sztuka użytkowa. Był pod dużym wpływem pracy Oscara Niemeyera i innych modernistów, jednak skupiał się na architekturze wnętrz. Projektował sklepy, biura, domy mieszkalne i wille, a także meble. W 1959 r. założył firmę meblarską – L'Atelier, która rozwinęła się z małego warsztatu do przedsiębiorstwa produkującego meble uznawane dziś w Brazylii za ikony wzornictwa. W swojej twórczości łączył nowoczesność z prostotą, inspirując się Arne Jacobsenem i innymi duńskimi architektami. Jego „Duńskie Krzesło” jest uważane za ikonę brazylijskiego designu.

Ważną postacią parańskiej urbanistyki i architektury był Jaime Lerner, uznawany za jednego z pionierów zrównoważonego rozwoju miast. Jako burmistrz Kurytyby wprowadził wiele innowacyjnych rozwiązań, m.in. w dziedzinie transportu publicznego, gospodarowania odpadami czy tworzenia terenów zieleni. Architekt jest założycielem Instytutu Jaime Lerner oraz firmy Jaime Lerner Arquitetos Associados (JLAA), a w latach 2002-2005 był prezesem Międzynarodowego Związku Architektów (União Internacional dos Arquitetos UIA). Jego firma JLAA zrealizowała wiele projektów dla sektora publicznego i prywatnego w kilku miastach w Brazylii (w São Paulo, Rio de Janeiro, Brasílii, Porto Alegre, Florianópolis, Recife) oraz za granicą, m.in. w Luandzie (Angola), David (Panama), Durango, Oaxaca i Mazatlan (Meksyk), Santiago de los Caballeros (Dominikana).

Yanka Rudzka urodziła się co prawda w Polsce, ale większość życia spędziła



Jorge Zalszupin w pracy (zdjęcie dzięki uprzejmości rodziny).

Jorge Zalszupin trabalhando (foto por cortesia da família).

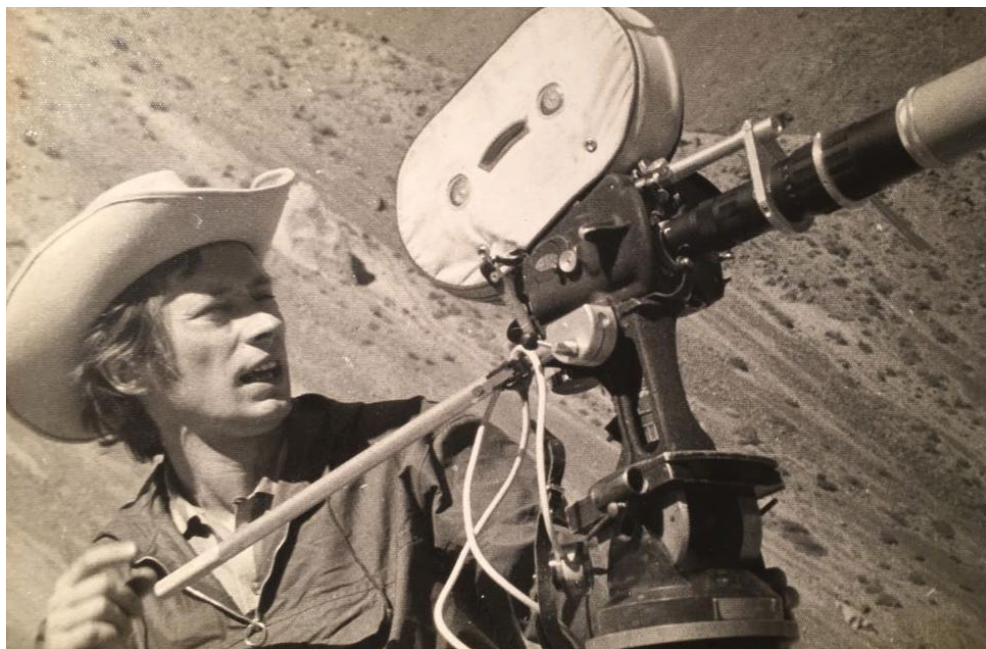
Visto como um dos pioneiros do desenvolvimento urbano sustentável, Jaime Lerner foi uma figura importante no planejamento urbano e na arquitetura paranaense. Como prefeito de Curitiba, introduziu muitas soluções inovadoras, incluindo o transporte público, a gestão de resíduos e a criação de espaços verdes. Fundador do Instituto Jaime Lerner e da empresa Jaime Lerner Arquitetos Associados (JLAA), foi presidente da União Internacional dos Arquitetos de 2002 a 2005. A sua empresa JLAA realizou numerosos projetos para os setores público e privado em várias cidades no Brasil (São Paulo, Rio de Janeiro, Brasília, Porto Alegre, Florianópolis, Recife) e no exterior, incluindo Luanda (Angola), David (Panamá), Durango, Oaxaca e Mazatlán (México), Santiago de los Caballeros (República Dominicana).

zagranicą, najpierw kształcąc się w Niemczech i Szwajcarii, by następnie osiąść na stałe w Brazylii. Jej kariera artystyczna rozpoczęła się w 1956 roku, kiedy to objęła w Salvadorze funkcję dyrektora Szkoły Tańca Uniwersytetu Federalnego w Bahia (Universidade Federal da Bahia). Wkrótce stała się ważną postacią brazylijskiej kultury współczesnej. Do tradycyjnego tańca nowoczesnego włączała elementy lokalnej kultury afro-brazylijskiej. Fascynowała się candomblé, na scenę wprowadza też berimbau, instrument wykorzystywany w capoeirze. Była postrzegana jako osoba charyzmatyczna, której nietuzinkowe pomysły oddziaływały na inne ośrodki kulturalne w kraju. Jej najbardziej znane spektakle to „Candomblé” czy „Ex votu”. Nie zamykała się przy tym jedynie na teatrze, balecie czy szkole tańca. Znany epizod z jej życia zawodowego to praca przy choreografii do jednego z filmów brazylijskich “Kobiety i miliony” (w reżyserii Jorge Ileli).

Jak wspominaliśmy, praktycznie wraz z falą emigracji powojennej zamknął się proces dopływu Polaków do Brazylii. W następnych latach jeśli docierali nasi rodacy do tego kraju, to były to wypadki nieliczne. Jednym z takich wyjątków jest Andrés Bukowinski, który mieszka w São Paulo od 1973 roku, prowadząc, jako dyrektor i udziałowiec, firmę ABAFILMES. Urodził się w Warszawie w 1940 roku. Mając sześć lat opuścił Polskę wraz z rodzicami i udał się do Anglii, gdzie mieszkał do 1949 roku, po czym wyemigrował do Argentyny. W wieku 21 lat zaczął karierę jako reżyser filmów reklamowych. Jest laureatem wielu renomowanych nagród, w tym trzech

Yanka Rudzka nasceu na Polônia, mas passou a maior parte de sua vida no exterior, tendo estudado primeiramente na Alemanha e na Suíça, antes de se estabelecer permanentemente no Brasil. A sua carreira artística começou em 1956, quando assumiu o cargo de diretora da Escola de Dança da Universidade Federal da Bahia, em Salvador. Logo se tornou uma figura importante na cultura contemporânea brasileira. Ela incorporou elementos da cultura afro-brasileira local à dança moderna tradicional. Fascinada pelo candomblé, introduziu no palco um instrumento utilizado na capoeira, o berimbau. Era vista como uma pessoa carismática, cujas ideias invulgares influenciaram outros centros culturais do país. As suas atuações mais conhecidas incluem *Candomblé* e *Ex votu*. E não se limitou ao teatro, balé ou à escola de dança. Um episódio bem conhecido na sua vida profissional foi o trabalho na coreografia de um filme brasileiro, *Mulheres e Milhões* (dirigido por Jorge Ilela).

Como já (akcent nad a) foi mencionado, o fluxo de poloneses para o Brasil praticamente cessou com a onda de imigração do pós-guerra. Nos anos seguintes, foram raros os casos de poloneses que vieram para o país. Um desses casos é Andrés Bukowinski, que vive em São Paulo desde 1973, dirigindo a empresa ABAFILMES da qual também é acionista. Nasceu em Varsóvia em 1940 e, aos seis anos de idade, deixou a Polônia com os seus pais e foi para Inglaterra, onde viveu até 1949, antes de ir para a Argentina. Aos 21 anos de idade, iniciou a sua carreira como diretor de comerciais. Ganhou muitos prêmios de renome, incluindo três Leões de



Andrzej Bukowiński (zdjęcie ze zbiorów artysty).
Andrzej Bukowiński (foto do acervo do artista).

Złoty Lwów z Cannes, Nagrody Clio oraz wielu, wielu innych. Brazylijska sieć telewizyjna Globo siedmiokrotnie uznała go za Profesjonalistę Roku. Jego film „Hitler” jest uważany za jeden z 40 najlepszych filmów komercyjnych XX wieku.

Względy rodzinne zadecydowały również o tym, że urodzony w Warszawie Jerzy Milewski, wybitny polski skrzypek, został Brazylijczykiem. Po ukończeniu studiów występował w Orkiestrze Kameralnej Filharmonii Narodowej. Talent Jerzego Milewskiego został wynagrodzony Medalem im. Henryka Wieniawskiego. W 1968 poznał studiującą w Polsce brazylijską pianistkę Aleidę Schweitzer, którą poślubił w 1971. Wyjechał z żoną do Brazylii i przyjął tamtejsze obywatelstwo. Razem utworzyli «Milewski Duo» i popularyzowali w Brazylii twórczość polskich kompozytorów. W ich repertuarze

Ouro de Cannes, um Prêmio Clio e muitos outros. A rede Globo nomeou-o Profissional do Ano sete vezes. Seu filme publicitário *Hitler* é considerado um dos 40 melhores comerciais do século XX.

Questões familiares também fizeram com que Jerzy Milewski, um notável violonista polonês nascido em Varsóvia, viesse a se tornar brasileiro. Depois de completar os seus estudos, atuou na Orquestra de Câmara da Filarmônica Nacional, seu talento tendo sido reconhecido com a medalha *Henryk Wieniawski*. Em 1968, conheceu Aleida Schweitzer, uma pianista brasileira que estudava na Polônia, vindo a se casar com ela em 1971. Veio com a esposa para o Brasil e obteve a cidadania brasileira. Juntos formaram o *Duo Milewski* e popularizaram obras de compositores poloneses no Brasil. O seu repertório incluía

znajdowały się liczne interpretacje brazylijskiej muzyki popularnej. Występowali i prowadzili koncerty edukacyjne w szkołach i na uczelniach. Jerzy Milewski wielokrotnie zasiadał w jury konkursów międzynarodowych, które odbywały się w Brazylii.

Tymczasem dla osiadłej wcześniej społeczności polskiej i jej potomków okres po II wojnie światowej to początek skomplikowanego procesu asymilacji i budowania własnej pozycji w wieloetnicznym i wielokulturowym społeczeństwie brazylijskim. Jako symbol przemian, wzrostu znaczenia pozycji emigrantów polskich w społeczeństwie brazylijskim, mogą posłużyć biografie João Urbana, Paula Leminskiego, Leticii Wierchowski i Paulo Szota.

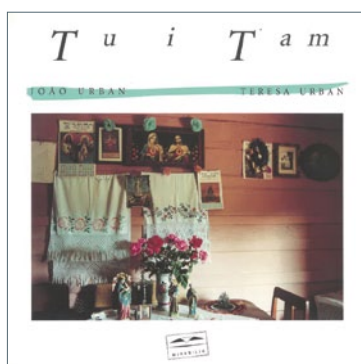
João Urban od dzieciństwa zajmował się fotografią. W latach sześćdziesiątych XX wieku zaangażował się w działalność polityczną (podobnie jak jego siostra, znana dziennikarka Teresa Urban, która jest autorką tekstów w jego albumach), brał udział w ruchu opozycyjnym przeciw władzom wojskowym. W swojej późniejszej pracy zawodowej, fotografa branży reklamowej, nie stracił wrażliwości społecznej, co uwidoczniło się w albumach fotograficznych przedstawiających pracę i codzienność różnych warstw społeczeństwa brazylijskiego („Bóias-frias, vista parcial”, Curitiba, 1988; „Trapeiros”, São Paulo 1992) czy piękno brazylijskiej przyrody („Rios por onde passo”, Curitiba 2007;

numerosas interpretações da música popular brasileira. Apresentaram-se e realizaram concertos educativos em escolas e universidades. Jerzy Milewski foi por várias vezes membro do júri de concursos internacionais realizados no Brasil.

Enquanto isso, para a comunidade polonesa anteriormente estabelecida e os seus descendentes, o período após a Segunda Guerra Mundial marcou o início de um complicado processo de assimilação e construção da sua própria posição na sociedade brasileira multiétnica e multicultural. As biografias de João Urban, Paulo Leminski, Leticia Wierchowski e Paulo Szot simbolizam as mudanças e a crescente importância da posição dos imigrantes poloneses na sociedade brasileira.

A fotografia esteve presente na vida de João Urban desde a infância. Nos anos 60, envolveu-se na política (tal como sua irmã,

a conhecida jornalista Teresa Urban, autora dos textos dos seus álbuns) e participou do movimento de oposição ao governo militar. No seu trabalho profissional posterior, como fotógrafo para o mercado publicitário, não perdeu a sua sensibilidade social, evidente nos seus álbuns fotográficos que retratam o traba-



Okładka książki „Tu i tam” João i Teresy Urban.

Capa do livro *Tu i Tam* de João e Teresa Urban.

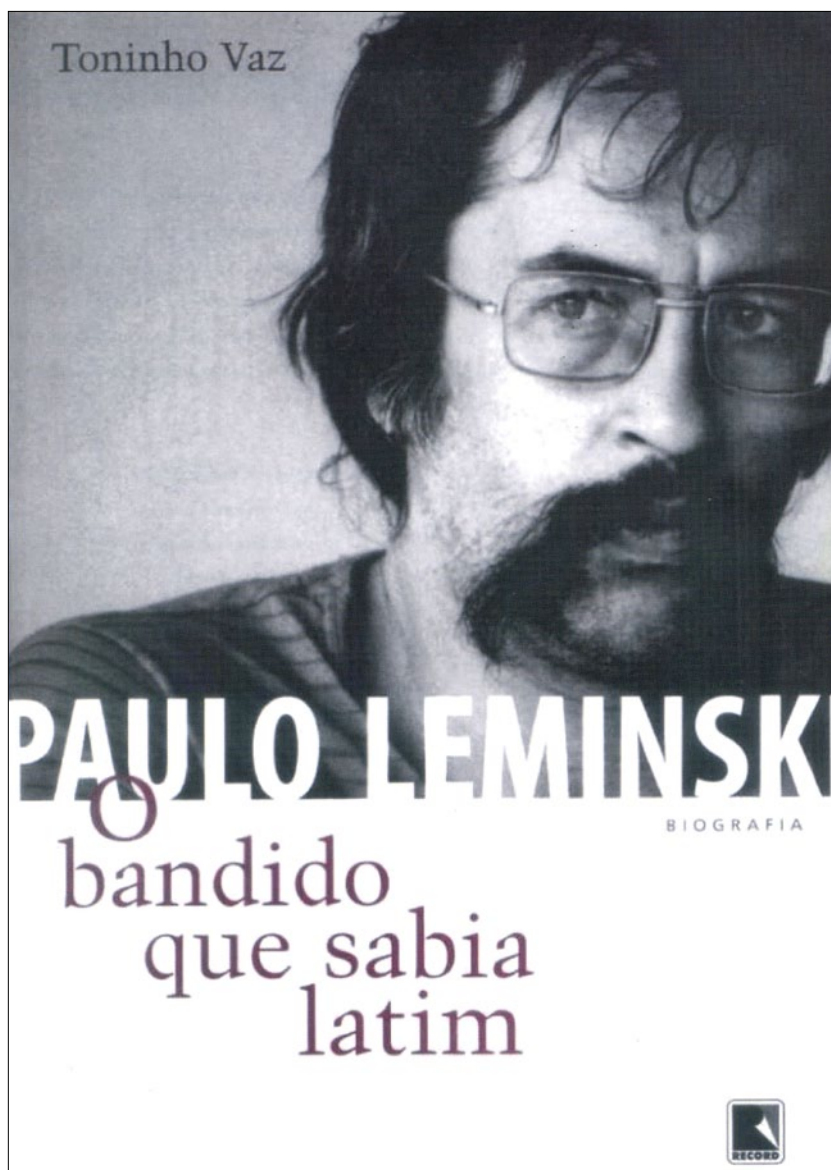
lho e o quotidiano de diferentes camadas da sociedade brasileira (*Boias-frias, vista parcial*, Curitiba, 1988; *Trapeiros*, São Paulo, 1992) ou a beleza da natureza brasileira (*Rios por onde passo*, Curitiba, 2007; *Mar e mata*,

„Mar e Mata”, Curitiba 2007). Ważnym motywem w twórczości Urbana są albumy fotograficzne przedstawiające życie, pracę i zwyczaje polskich i ukraińskich emigrantów w południowej Brazylii („Tu i tam). *Memória da imigração polonesa no Paraná*”, 2004). João Urban wystawiał swoje prace w Brazylii i za granicą. W 1999 r. otrzymał Nagrodę J. P. Morgan, a rok później stypendium Bolsa Vitae de Artes. Uczestniczył w światowych wydarzeniach kulturalnych, m.in. w XIV i XV Biennale w São Paulo (1977, 1979), V Biennale w Hawanie (1994). W 2006 roku w Muzeum Oscara Niemeyera w Kurytybie została zorganizowana retrospektywa jego prac zatytułowana „Demarcação Temporal – João Urban 40 anos de fotografia”.

Paulo Leminski (1944-1989), urodził się w Kurytybie, w mieszanej etnicznie rodzinie, jego ojciec miał korzenie polskie, matka zaś afrykańskie. Jako dziewiętnastolatek wziął udział w Narodowym Tygodniu Poezji Awangardowej w Belo Horizonte, gdzie z racji młodego wieku i talentu zyskał miano „Rimbaud z Kurytyby”. Początkowo pracował jako nauczyciel historii, a także jako autor tekstów w agencji reklamowej. Po udanym debiucie w 1955 roku na łamach czasopisma „Invenção”, opublikował liczne tomiki poetyckie. Uprawiał także krytykę literacką, między innymi na łamach tygodnika „Veja” i dziennika „Folha de São Paulo”. Leminski stał się znany i rozpoznawalny w Brazylii, gdy jego teksty zaczęli śpiewać brazylijscy artyści: Caetano Veloso, Ney Matogrosso, Paulinho Boca de Cantor, Guilherme Arantes czy zespół rockowy Os Titãs. W 1976 roku opublikował powieść eksperymentalną „Catatau”, uznawaną za dzieło współczesnej literatury

Curitiba, 2007). Um tema importante no trabalho de Urban são os retratos da vida, do trabalho e dos costumes dos imigrantes poloneses e ucranianos no sul do Brasil (*Tu i tam – Memória da imigração polonesa no Paraná*, 2004). João Urban expôs as suas obras no Brasil e no exterior. Em 1999, recebeu o Prêmio J. P. Morgan e, um ano mais tarde, a bolsa *Vitae de Artes*. Participou em eventos culturais, incluindo as 14ª e 15ª Bienais de São Paulo (1977, 1979), a 5ª Bienal de Havana (1994). Em 2006, foi organizada uma retrospectiva da sua obra intitulada *Demarcação Temporal – João Urban 40 anos de fotografia* no Museu Oscar Niemeyer em Curitiba.

Paulo Leminski (1944-1989) nasceu em Curitiba, em uma família etnicamente mista, tendo o seu pai raízes polonesas e a sua mãe, africanas. Aos dezenove anos de idade, participou da Semana Nacional de Poesia de Vanguarda em Belo Horizonte, onde ficou conhecido como o “Rimbaud de Curitiba” devido à sua pouca idade e grande talento. Inicialmente, trabalhou como professor de história e como autor de textos para um escritório de publicidade. Após a sua bem-sucedida estreia em 1955 na revista *Invenção*, publicou numerosos volumes de poesia. Fez também crítica literária, inclusive na revista semanal *Veja* e no diário *Folha de São Paulo*. Leminski tornou-se conhecido e reconhecido no Brasil quando seus textos foram cantados por artistas brasileiros: Caetano Veloso, Ney Matogrosso, Paulinho Boca de Cantor, Guilherme Arantes ou a banda de rock Os Titãs. Em 1976, publicou o romance experimental *Catatau*, considerado uma obra-prima



Zdjęcie okładki książki "Paulo Leminski, o bandido que sabia latim" autorstwa Toninho Vaza.

Capa do livro "Paulo Leminski, o bandido que sabia latim" de Toninho Vaz.

brazylijskiej. Leminski nawiązywał też do negatywnego stereotypu Polaka brazylijskiego, żartując z niego, między innymi w tomiku poezji z 1980 roku, zatytułowanego „Polonaises”. W niektórych ze swoich znanych

da literatura brasileira contemporânea. Leminski também aludiu ao estereótipo negativo do polono-brasileiro, fazendo troça dele, inclusive no seu volume de poesia de 1980 intitulado *Polonaises*. Em alguns dos

wierszy odwołuje się do swego polskiego rodowodu:

Wróciło moje polskie serce
serce, które mój dziadek
przwiózł mi z daleka
serce zdruzgotane
podeptane
serce poety
Oby mucha usiadła na mapie
aby wylądowała w Narajowie
we wsi, z której pochodzi
ojciec mojego ojca
ten co przyjechał zdobyć Amerykę
ten, któremu się nie uda
Polska w pamięci
przed nim Atlantyk
Wiśła w żyłach
(z portugalskiego przełożył Tomasz Łychowski)

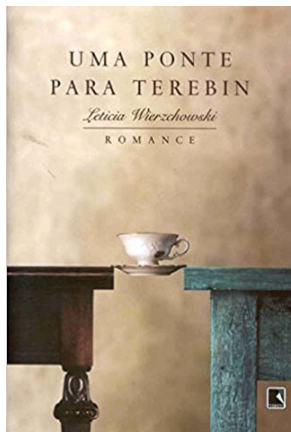
Sukces czytelniczy nie tylko w Brazylii odniosła urodzona w 1972 r. w Porto Alegre Leticia Wierzchowski. Swoją pierwszą powieść zatytułowaną „O anjo e o resto de nós” wydała w wieku 26 lat. Debiut okazał się sporym sukcesem i otworzył autorce drzwi do znanych wydawnictw. W 2002 roku opublikowała powieść „Casa das sete Mulheres”, która została zaadaptowana przez TV Globo do miniseriału telewizyjnego. Fabuła książki osnuta jest wokół życia i relacji kobiet, których mężowie wyruszyli na wojnę (tzw. Powstanie

seus poemas bem conhecidos, ele refere-se à sua ascendência polonesa:

Meu coração de polaco voltou
coração que meu avô
trouxe de longe pra mim
um coração esmagado
um coração pisoteado
um coração de poeta
Uma mosca pouse no mapa
e me pouse em Narajów
a aldeia donde veio
o pai do meu pai,
o que veio fazer a América,
o que veio fazer o contrário,
a Polônia na memória,
o Atlântico na frente,
o Vístula na veia.

Leticia Wierzchowski, nascida em 1972 em Porto Alegre, foi um sucesso da literatura, e não só no Brasil. Publicou o seu primeiro romance intitulado *O anjo e o resto de nós* aos 26 anos de idade. A estreia teve

grande êxito e abriu as portas de editoras conhecidas para a autora. Em 2002, publicou o romance *A Casa das sete Mulheres*, que foi adaptado pela Rede Globo em uma minissérie para a televisão. A trama do livro gira em torno das vidas e relações de mulheres cujos maridos partiram para a guerra (a chamada “Revolta dos Farrapos”, 1835-1845). O romance foi traduzido e publicado em seis países (Alemanha, Espanha,



Okladka książki Leticii Wierzchowski "Uma ponte para Terebin"
Capa do livro *Uma ponte para Terebin* de Leticia Wierzchowski

Farrapos, czyli tzw. „łachmaniarzy”, 1835-1845). Powieść została przetłumaczona i wydana w sześciu krajach (Niemczech, Hiszpanii, Francji, Portugalii, Włoszech i Serbii), a serial TV Globo był emitowany w 23 krajach świata. Leticia Wierzchowski jest dziś uważana za jedną z najbardziej utalentowanych i płodnych pisarek współczesnej literatury brazylijskiej. W swoim pisarstwie odwołuje się często do polskiego dziedzictwa kulturowego. Widać to w książce dla dzieci, napisaną wspólnie z Anną Klaciewicz, „O dragão de Wawel e outras lendas polonesas”, czy powieści „Uma ponte para Terebin”, opowiadającą historię jej dziadka, Jana Wierzchowskiego, który przybył do Brazylii w 1936 roku. Pisarka jest także autorką scenariuszy filmowych. Wspólnie z Tabajarą Ruas przygotowała adaptację książki Erico Verissimo, zatytułowanej „O Tempo e o Vento”. Film w reżyserii Jayme Monjardima, opowiada dzieje rywalizujących rodzin, Cambará i Amaral, na tle historii stanu Rio Grande do Sul. Wierzchowski jest też stałą felietonistką gazety „Zero Hora”, a także gospodarzem warsztatów literackich w Porto Alegre.

Międzynarodowy rozgłos towarzyszy także karierze Paulo Szota, urodzonemu w 1969 r. w rodzinie polskich emigrantów w São Paulo. W 1988 roku po maturze zdecydował się na przyjazd do Polski. Studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, w Instytucie Badań Polonijnych, a potem w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej UJ. W tym czasie rozpoczął także występy sceniczne, najpierw w zespole „Nowa Huta”, a następnie – za namową prof. Stanisława Hadyny – trafił do Zespołu Pieśni

França, Portugal, Itália e Sérvia) e a série televisiva da Globo foi transmitida em 23 países em todo o mundo. Letícia Wierzchowski é hoje considerada uma das escritoras mais talentosas e profícuas da literatura brasileira contemporânea. Na sua escrita, ela refere-se frequentemente ao patrimônio cultural polonês. Isto pode ser visto no seu livro para crianças, escrito juntamente com Anna Klaciewicz, *O dragão de Wawel e outras lendas polonesas*, ou no romance *Uma ponte para Terebin*, que conta a história do seu avô, Jan Wierzchowski, que veio para o Brasil em 1936. A escritora é também autora de roteiros de filmes. Juntamente com Tabajara Ruas, preparou uma adaptação do livro de Erico Veríssimo intitulado *O Tempo e o Vento*. O filme, dirigido por Jayme Monjardim, conta a história de famílias rivais, Cambará e Amaral, tendo como pano de fundo a história do estado do Rio Grande do Sul. Wierzchowski é também colunista regular do jornal *Zero Hora* e organiza oficinas literárias em Porto Alegre.

Paulo Szot, nascido em 1969 numa família de imigrantes poloneses em São Paulo, goza também de reconhecimento internacional. Em 1988, após terminar o ensino médio, decidiu ir para a Polônia. Estudou na Universidade Jagiellońska em Cracóvia, no Instituto de Pesquisas Polônicas e, mais tarde no Instituto de Etnologia e Antropologia Cultural da Universidade Jagiellońska. Nessa altura, começou também a atuar no palco, primeiro no grupo *Nowa Huta*, e depois, instigado pelo Professor Stanisław Hadyna, juntou-se ao grupo de canto e dança *Śląsk*. Em 1995, sob a influência de Luciano Pavarotti, regressou ao Brasil, onde se dedicou

i Tańca „Śląsk”. W 1995 roku pod wpływem Luciana Pavarottiego wrócił do Brazylii, gdzie zajął się tylko karierą operową. Zadebiutował dwa lata później w operze „Cyrulik sewilski” Gioacchina Rossiniego w Teatrze Paulo Eiró w São Paulo. Od tego momentu występował na wszystkich wielkich operach na całym świecie. W 2008 roku zadebiutował na Broadwayu w roli Emile’a de Becque w „Południowym Pacyfiku” (Lincoln Center Theater), za którą zdobył nagrodę Tony Award dla najlepszego aktora w musicalu. Jest pierwszym brazylijskim aktorem, który dostał tego honoru. W 2008 roku otrzymał nagrodę Drama Desk oraz nagrodę Outer Critics Circle w kategorii wybitny aktor w musicalu. Otrzymał również Medal Zasłużony Kulturze „Gloria Artis”, odznaczenie nadawane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Polsce.

W tym czasie dużą popularność i wysoki poziom artystyczny osiągnęły polskie zespoły folklorystyczne, czego dowodem jest ich częsty udział w przeróżnych, także międzynarodowych, festiwalach. W skupiskach Brazylijczyków polskiego pochodzenia prowadzona jest bogata działalność kulturalno-społeczna: kultywuje się polskie tradycje i zwyczaje, organizuje kursy języka polskiego, celebryje polskie święta narodowe i kościelne. Ważną rolę pełni założony w 2012 r. Dom Kultury Polska – Brazylia w Kurytybie. Instytucja ta powstała dzięki współpracy wielu artystek i artystów polskiego pochodzenia oraz działaczy kulturalnych. Dom jest miejscem spotkań, prezentacji wystaw i wydarzeń kulturalnych i edukacyjnych. Organizował również wystawy sztuki brazylijskiej w Polsce.



Paulo Szot (zdjęcie dzięki uprzejmości artysty).
Paulo Szot (foto por cortesia do artista).

exclusivamente à sua carreira lírica. Estreou dois anos mais tarde na ópera *O Barbeiro de Sevilha*, de Gioacchino Rossini, no Teatro Paulo Eiró em São Paulo. Desde então, tem atuado em todas as grandes casas de ópera do mundo. Em 2008, fez a sua estreia na Broadway no papel de Emile de Becque em *South Pacific* (Lincoln Center Theater), pelo qual ganhou o *Tony Award* de melhor ator de musical. É o primeiro ator brasileiro a receber esse prêmio. Em 2008, recebeu também os prêmios *Drama Desk Award* e *Outer Critics Circle Award*. Recebeu ainda a Medalha de Mérito à Cultura *Gloria Artis*, uma condecoração outorgada pelo Ministro da Cultura e Patrimônio Nacional da Polónia.

Por sua vez, os grupos folclóricos poloneses alcançaram popularidade e um elevado nível artístico, como evidenciado pela sua frequente participação em vários

W wieloetnicznym i wielokulturowym społeczeństwie brazylijskim wielką rolę w utrzymaniu tożsamości kulturowej odgrywa literatura. Literatura polska w Brazylii w ostatnich dwóch dekadach jest coraz bardziej obecna, a to głównie za sprawą czterech osób – Henryka Siewierskiego, Tomasa Barcińskiego, Marcelo Paiva de Souzy i Reginy Przybycień.

Henryk Siewierski (ur. w 1951), obecnie profesor literatury porównawczej w Universidade de Brasília, jest absolwentem polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie obronił także pracę doktorską. Do Brazylii przybył w 1986 roku. W latach 1986-2001 wydawał pismo „Aproximações. Europa de Leste em Língua Portuguesa”, publikujące przekłady tekstów autorów Europy Środkowo-Wschodniej. Do spopularyzowania literatury polskiej w Brazylii wydatnie przyczyniła



Prof. Henryk Siewierski w obiektywie Luisa Humberto (zdjęcie z archiwum prywatnego).
Professor Henryk Siewierski na lencie de Luis Humberto (foto de arquivo privado).

festivals, incluindo internacionais. Nas comunidades brasileiras de origem polonesa, existe uma rica atividade cultural e social: cultivam-se tradições e costumes poloneses, organizam-se cursos de língua polonesa, celebram-se festas polonesas, nacionais e religiosas. Nesse sentido, a Casa de Cultura Polônia Brasil desempenha um importante papel. Criada em 2012 graças à cooperação de muitos artistas de origem polonesa e agentes culturais, a Casa é um local para reuniões, apresentações de exposições e eventos culturais e educacionais. A Casa já organizou também exposições de arte brasileira na Polônia.

Na sociedade brasileira multiétnica e multicultural, a literatura tem uma grande importância para a manutenção da identidade cultural. A literatura polonesa tem estado cada vez mais presente no Brasil nas últimas duas décadas, principalmente graças a quatro pessoas – Henryk Siewierski, Tomasz Barciński, Marcelo Paiva de Souza e Regina Przybycień.

Henryk Siewierski (nascido em 1951), atualmente Professor de Literatura Comparada na Universidade de Brasília, é licenciado em Estudos Poloneses pela Universidade Jagiellońska, onde também defendeu a sua tese de doutorado. Chegou ao Brasil em 1986. De 1986 a 2001, publicou a revista *Aproximações – Europa do Leste em Língua Portuguesa*, que trazia traduções de textos de autores da Europa Central e Oriental. A sua *História da Literatura Polonesa*, publicada em 2000 (Brasília, Editora Universidade de Brasília), contribuiu significativamente para a popularização da literatura polonesa no

się jego „História da Literatura Polonesa”, wydana w 2000 roku (Brasília, Editora Universidade de Brasília). Równocześnie w wydawnictwach brazylijskich ukazywały się jego przekłady autorów polskich, takie jak „Sanatorium pod klepsydrą” i „Sklepy cynamomowe” Brunona Schulza, „Świat opery zebraczej” Bronisława Geremka, „Msza za miasto Arras” i „Początek” Andrzeja Szczypiorskiego, „Panna Nikt” Tomka Tryzny, „Não mais” Czesława Miłosza (przekład z Marcelo Paiva de Souza) i antologii „Czterech poetów polskich: Czesław Miłosz, Tadeusz Różewicz, Zbigniew Herbert i Wisława Szymborska” (*Quatro Poetas Poloneses: Czesław Miłosz, Tadeusz Różewicz, Zbigniew Herbert e Wisława Szymborska*) (przeł. razem z José Santiago Naud).

Tomasz Barciński (1936-2014) w Brazylii mieszkał od lutego 1947 roku. Po ukończeniu Escola Nacional de Engenharia w Rio de Janeiro, pracował w przemyśle, głównie tytoniowym i browarniczym. Po przejściu na emeryturę w 1999 r. poświęcił się tłumaczeniu literatury polskiej na język portugalski. W 2002 roku wyszła w jego przekładzie książka Anny Boleckiej „Kochany Franz”. W ostatnich latach wydawnictwa brazylijskie, Record i Companhia das Letras, wydały przetłumaczone przez Barcińskiego książki: „Pianistę” Władysława Szpilmana, „Trylogię” Henryka Sienkiewicza (w sześciu tomach), „Ferdynand”, „Kosmos” i „Pornografię” Witolda Gombrowicza, „Heban”, „Cesarz”, „Podróże z Herodem” i „Wojnę Futbolową” Ryszarda Kapuścińskiego, „Złoty Pociąg” i „Czerwony Byk” Mirosława Bujki, „Faraona” Bolesława Prusa, „Pamiętnik” Rutki Laskier.

Marcelo Paiva de Souza (ur. 1971) studiował literaturę porównawczą na Univer-

Brasil. Ao mesmo tempo, editoras brasileiras publicavam suas traduções de autores poloneses, como *O Sanatório* e *Lojas de catedral*, de Bruno Schulz; *Os filhos de Caim*, de Bronisław Geremek; *Uma missa para a cidade de Arras* e *Bela senhora Seidenman*, de Andrzej Szczypiorski; *Senhorita ninguém*, de Tomek Tryzna; *Não mais*, de Czesław Miłosz (traduzido com Marcelo Paiva de Souza); e a antologia *Quatro Poetas Poloneses: Czesław Miłosz, Tadeusz Różewicz, Zbigniew Herbert e Wisława Szymborska* (traduzida com José Santiago Naud).

Tomasz Barciński (1936-2014) veio para o Brasil em fevereiro de 1947. Depois de se formar na Escola Nacional de Engenharia no Rio de Janeiro, trabalhou na indústria, principalmente de tabaco e de cerveja. Depois de se aposentar em 1999, dedicou-se à tradução da literatura polonesa para o português. Em 2002, foi publicada sua tradução do livro de Anna Bolecka *Caro Franz*. Nos últimos anos, as editoras brasileiras Record e Companhia das Letras publicaram outros livros traduzidos por Barciński: *O Pianista*, de Władysław Szpilman; *Trilogia*, de Henryk Sienkiewicz (em seis volumes); *Ferdynand*, *Cosmos* e *A Pornografia*, de Witold Gombrowicz; *Ébano*, *O Imperador*, *Minhas Viagens com Heródoto* e *Guerra de Futebol*, de Ryszard Kapuściński; *Trem de ouro* e *O Touro vermelho*, de Mirosław Bujka; *O Faraó*, de Bolesław Prus; *O Diário de Rutka*, de Rutka Laskier.

Marcelo Paiva de Souza (nascido em 1971) estudou literatura comparada na Universidade de Brasília, onde entrou em contato com a literatura polonesa graças ao professor Henryk Siewierski. Aprendeu polonês no Instituto Polôni-

sidade de Brasília, gdzie dzięki prof. Siewierskiemu zetknął się z literaturą polską. Nauczył się języka polskiego w Instytucie Polonijnym Uniwersytetu Jagiellońskiego, a następnie odbył studia doktoranckie i uzyskał tytuł doktora na Wydziale Filologicznym. Jego praca doktorska, zatytułowana „Teatr niepokoju. Studium porównawcze dramaturgii Stanisława Ignacego Witkiewicza i Oswalda de Andrade”, została opublikowana w Krakowie w 2001 roku. Obecnie jest kierownikiem polonistyki na Uniwersytecie Federalnym w Kurytybie. Na język portugalski tłumaczył m.in. powieści Idy Fink, Doroty Masłowskiej oraz poezję Czesława Miłosza.

Regina Przybycień urodziła się w 1949 r., w rodzinie polskich emigrantów, mieszkających od lat dwudziestych XX wieku w Kurytybie. Studiowała w Brazylii i Stanach Zjednoczonych. Obecnie jest emerytowanym profesorem, specjalizującym się w literaturze amerykańskiej i portugalskiej. Społeczeństwu brazylijskiemu od lat przybliża twórczość polskiej noblistki z 1996 roku, Wisławy Szymborskiej. Po cieszących się popularnością tomikach „Wierze” (*Poemas*, 2011) i „Szczęśliwa miłość” (*Um amor feliz*, 2016), w roku 2020 został wydany zbiór składający się z 85 wierszy „Pewnej niedzieli” (*Para o meu coração num domingo*). W tomiku, zorganizowanym i przetłumaczonym przez Reginę Przybycień i Gabriela Borowskiego, polska poetka porusza takie kwestie i zagadnienia jak: codzienność, miłość, marzenia, śmierć, filozofia, mitologia, historia czy antropologia. Tematy uniwersalne i ważne dla każdego człowieka na Ziemi.

co da Universidade Jagielloński e depois fez seus estudos de doutorado e obteve o título na Faculdade de Filologia. A sua tese de doutorado, intitulada *Teatro do Desassossego – Um estudo comparativo da dramaturgia de Stanisław Ignacy Witkiewicz e Oswald de Andrade*, foi publicada em Cracóvia em 2001. Atualmente, é professor do Curso de Letras Polônês na Universidade Federal do Paraná. Traduziu para o português os romances de Ida Fink, Dorota Masłowska e a poesia de Czesław Miłosz, entre outros.

Regina Przybycień nasceu em 1949, em uma família de imigrantes poloneses que vivia em Curitiba desde os anos 20. Estudou no Brasil e nos Estados Unidos. Atualmente é professora aposentada, especializada em literatura norte-americana e brasileira. Há alguns anos vem apresentando ao público brasileiro as obras de Wisława Szymborska, vencedora do Prêmio Nobel de literatura em 1996. Depois dos populares volumes *Poemas* (2011) e *Um amor feliz* (2016), uma coleção com 85 poemas, *Para o meu coração num domingo*, foi publicada em 2020. Nesse volume, organizado e traduzido por Regina Przybycień e Gabriel Borowski, a autora polonesa aborda questões e temas como a vida cotidiana, o amor, os sonhos, a morte, a filosofia, a mitologia, a história e a antropologia. Temas universais e importantes para todas as pessoas na Terra.

Od autorów/Palavras finais

Na zadziwiające podobieństwa pomiędzy Polską a Brazylią w rozwoju gospodarczym i społecznym zwracał wielokrotnie uwagę prof. Marcin Kula. Widoczne są one w epoce nowożytnej (XVI-XVIII w.), choć nie brak ich także w odniesieniu do XIX i XX wieku. W okresie międzywojennym oba kraje zmagaly się z podobnymi problemami gospodarczymi oraz feudalną strukturą społeczną. Przemysł słabo modernizował kraj a w społeczeństwach wciąż dominował model arystokratyczno-szlachecki.

Idea rozwoju gospodarczego była bliska obu krajom także po II wojnie światowej, gdy Brazylia i Polska znajdowały się w przeciwstawnych blokach ustrojowo-politycznych. Industrializacja dla obu krajów stała się głównym czynnikiem wzrostu gospodarczego. W tym czasie oba narody przeszły głęboką transformację; od społeczeństw tradycyjnych do nowoczesnych, agrarnych do industrialnych, elitarnych do egalitarnych, autokratycznych do demokratycznych. Tak się złożyło, że finał tego ostatniego procesu nastąpił prawie jednocześnie. Nie-

O Professor Marcin Kula apontou mais de uma vez as surpreendentes semelhanças entre a Polônia e o Brasil no que se refere ao desenvolvimento econômico e social. Essas semelhanças são claramente visíveis nos séculos XVI-XVIII, mas não deixam tampouco de aparecer nos séculos XIX e XX. No período entre guerras, ambos os países lidavam com problemas econômicos similares e com uma estrutura social feudal. A indústria não conseguia modernizar efetivamente os países, e as sociedades ainda eram dominadas por um modelo aristocrático.

A questão do desenvolvimento econômico também foi comum aos dois países após a Segunda Guerra Mundial, quando o Brasil e a Polónia acabaram se encontrando em blocos de sistemas políticos opostos. A indus-



Brazylijski konsularny znaczek skarbowy, 1919.
Selo da taxa consular brasileiro, 1919.

trialização tornou-se o principal motor do crescimento econômico para os dois estados. Durante esse período, ambas as nações passaram por uma profunda transformação, indo do tradicional para o moderno, do agrário para o industrial, do elitista para o igualitário, do autocrático para o democrático. E o final deste último processo ocorreu quase que simul-

co wcześniej drogę do pełnej demokracji przeszła Brazylia, czego zwieńczeniem była Konstytucja z 1988 roku. Rok później nastąpiły przemiany ustrojowe w Polsce.

We wzajemnych relacjach istotne okazało się zacieśnienie więzi między społeczeństwami, będące m.in. efektem procesów migracyjnych. Mieszkający w Brazylii Polacy i ich potomkowie, na równi z zamieszkującymi Polskę Brazylijczykami, przeważnie identyfikują się jako brazylijscy Polacy lub polscy Brazylijczycy i z dużym zaangażowaniem włączają się w rozwój obu państw, swoich dwóch ojczyzn. Obecnie zacieśnianiu więzi między społeczeństwami sprzyja współpraca gospodarcza. Oba kraje wzajemnie zyskują na znaczeniu. Polska jest znaczącym importerem samolotów Embraer. Umowa na dostawę pierwszych samolotów ERJ 145 do Polski została podpisana w 1999 roku, kiedy zakłady Embraera, świeżo po prywatyzacji, nie miały jeszcze mocnej pozycji na międzynarodowym rynku lotniczym. W 2004 r. Polskie Linie Lotnicze LOT, wprowadziły do swej floty, jako pierwsze na świecie, serię e-jet Embraera. Polska, będąc jednym z pionierów w wykorzystaniu na dużą skalę brazylijskich samolotów, przyczyniła się do dynamicznego rozwoju brazylijskiej firmy. Oczywiście Polska zyskała przy tym samoloty niezawodne, o wysokim ratingu jakość/cena.

W ostatnim czasie pojawiło się wiele firm z polskim kapitałem, a przy ich rozwoju niekiedy istotną rolę odegrał fakt obecności polskiej społeczności w Brazylii. Warto spośród nich wymienić m.in.: MAFLOW (części gumowe systemów kli-

taneamente. O Brasil, um pouco antes, tomou o caminho da plena democracia, o que culminou com a Constituição de 1988. Um ano mais tarde, começou a transformação democrática na Polônia.

O estreitamento dos laços entre as sociedades, resultante, entre outros, dos processos migratórios, tem sido significativo nas relações bilaterais. Os poloneses que vivem no Brasil e seus descendentes, do mesmo modo que os brasileiros que vivem na Polônia, identificam-se geralmente como poloneses brasileiros ou brasileiros poloneses e estão engajados no desenvolvimento de ambos os países, suas duas pátrias. Atualmente, é a cooperação econômica que está promovendo o estreitamento dos laços entre as duas sociedades. Ambos os países estão ganhando importância um para o outro. A Polônia é um grande importador de aviões Embraer. O contrato para a entrega dos primeiros aviões ERJ 145 à Polônia foi assinado em 1999, quando as fábricas da Embraer, recém-privatizadas, ainda não tinham uma posição forte no mercado internacional de aviação. Em 2004, a companhia aérea polonesa LOT foi a primeira no mundo a introduzir a série Embraer e-Jet em sua frota. A Polônia, pioneira na utilização em larga escala de aeronaves brasileiras, contribuiu para dinamizar o desenvolvimento da empresa brasileira. Por sua vez, a Polónia recebeu aeronaves confiáveis, com ótima classificação nos critérios de qualidade e preço.

Recentemente, surgiram várias empresas de capital polonês no Brasil, e a presença da comunidade polonesa no país tem às vezes um papel importante na sua largada. Nesse sentido, cabe mencionar, entre ou-

matyzacji samochodów), SELENA (kleje i silikony), GREMI (turystyka), FLAPPER (transport lotniczy), GTV (okucia plastikowe), MEDCOM (modernizacja pociągów metra), LUG LIGHT (oświetlenie led), PROSTER (elektronika, automatyka i robotyka), RTB HOUSE (ogłoszenia graficzne), EDRONE (software systemów sprzedaży), PHOTON GROUP (suplementy diety). Przedsiębiorstwa te, dzielą się z Brazylią know-how, wzbogacają jej ofertę towarową i usługową, płacą podatki, wspierają brazylijski rynek pracy.

Doświadczenia historyczne, intensywna współpraca gospodarcza i polityczna wraz z ożywioną wymianą kulturalną i naukową powodują, że przybywa w obu społeczeństwach osób takich jak bohaterowie opisani w niniejszej publikacji. Rośnie również brazylijska społeczność w Polsce. Stanowi to gwarancję trwałości więzi polsko – brazylijskich na kolejne stulecia.

tras: MAFLOW (peças de borracha para sistemas de ar-condicionado de automóveis), SELENA (adesivos e silicones), GREMI (turismo), FLAPPER (transporte aéreo), GTV (acessórios de plástico), MEDCOM (modernização de vagões de metrô), LUG LIGHT (iluminação led), PROSTER (eletrônica, automação e robótica), RTB HOUSE (publicidade gráfica), EDRONE (*software* para vendas), PHOTON GROUP (suplementos alimentares). Essas empresas partilham o seu *know-how* com o Brasil, enriquecem a gama de bens e serviços do país, pagam impostos e ajudam o mercado de trabalho brasileiro.

As experiências ao longo da história, a intensa cooperação econômica e política e o vibrante intercâmbio cultural e científico fazem com que haja, em ambas as sociedades, cada vez mais pessoas como as apresentadas nesta publicação. E a comunidade brasileira na Polônia também está crescendo. Isso tudo garante a conservação dos laços polono-brasileiros pelos próximos séculos.



Plakat polsko-brazylijskiej artystki Dulce Osiński, 2013 r.
Cartaz de Dulce Osiński, artista polono-brasileira, 2013.

KONSULAT GENERALNY
Rzeczypospolitej Polskiej
w KURYTYBIE

298-a/Br/3

statystyki

KURIEREM

ŚCIŚLE TAJNE

Do

Ministerstwa Spraw Zagranicznych

Wydział E.11.

w Warszawie.

W związku z pismami Ministerstwa z dnia 1.IX.1938r. za Nr.E.1.273b-Br/43 i z dnia 6.III.b.r. za Nr.E.11.A.297-4-Br/4 oraz nawiązując do pisma tutejszego Urzędu z dnia 15.XII.1938r. za Nr.298-Br-a/36, Konsulat Generalny komunikuje, że zebranie dalszych danych statystycznych, z chwilą powstania kampanii nacjonalistycznej w Brazylii, t.j. przeszło od roku, napotykało na wielkie trudności, wobec czego zebranie tych danych musiało się ograniczyć jedynie do zebrania liczb, dotyczących ilości rodzin i ich liczbowego składu, bez spisywania szczegółów.

Celem przejrzystego przedstawienia wszystkich dotychczasowych prac statystycznych, przeprowadzonych na terenach stanów Paraná, Rio Grande do Sul i Santa Catarina, Konsulat Generalny załącza końcowe zestawienia statystyczne polskiej ludności /z urodzenia i pochodzenia/ spisanej, jak również nie ujętej /przypuszczalne dane/ spisem /załączniki: Nr.1. Paraná, Nr.2. Rio Grande do Sul, Nr.3. Santa Catarina/.

Ogólne zestawienie prac statystycznych, przeprowadzonych na terenach trzech wyżej wymienionych stanów, przedstawia się następująco /zał.Nr.1, Nr.2, Nr.3/:

	Ogółem	Liczba osób spisanych	Do spisania
Paraná	88.605	64.170	24.435
Rio Grande do Sul	80.000	20.524	59.500
Santa Catarina	23.372	9.528	13.844

RAZEM/około/....191.977.....94.222.../około/....97.779

W związku z liczbami podanymi pod rubryką "Ogółem" i "Do spisania", Konsulat Generalny zaznacza, że są to dane przypuszczalne, bardzo zbliżone do rzeczywistości. Nawiązując do spisu ludności polskiej w stanie Santa Catarina, Konsulat Generalny komunikuje, że przesyła w załączeniu materiały, dotyczące ludności spisanej oraz opis stanu Santa Catarina, w dwóch egzemplarzach /załącz-

WYSLANO DN. 14 maj 1939

(ad 4.5.39).

nik-teczka Nr.4/.Przedkładaając wyżej wymienione materiały, Konsulat Generalny wyjaśnia, że na terenie wymienionego stanu statystyka była prowadzona w roku 1934, od tego zaś czasu, ze względu na szczupłość personelu instruktorskiego, statystyki w tym stanie nie prowadzono. Tym się tłumaczy skromny wynik prac statystycznych, wykonanych w stanie Santa Catarina.

Reasumując ogólne wyniki cyfrowe spisu ludności polskiej i polskiego pochodzenia, Konsulat Generalny zaznacza, że spis ten prowadzono od roku 1934, zamknięto zaś w końcu ubiegłego roku. Ogólna więc liczba ludności polskiej w trzech południowych stanach Brazylii, biorąc pod uwagę znaczny przyrost naturalny wśród tutejszej kolonii polskiej, jest w tej chwili większa od liczby podanej powyżej w raporcie. Należy przypuszczać, że obecnie liczba ludności polskiej w trzech południowych stanach Brazylii wynosi o 15% więcej, t.j. około 220 tysięcy osób.

Celem przejrzystego ujęcia zagadnienia ilości ludności polskiej w stanach Paraná, Rio Grande do Sul i Santa Catarina oraz jej stosunku procentowego do ogółu ludności w poszczególnych stanach, zostały opracowane odpowiednie mapki, które Konsulat Generalny przy niniejszym przesyła /zał.Nr.5 i Nr.6/.

Jednocześnie Konsulat Generalny pozwala sobie przesłać w załączeniu zestawienie liczbowe ludności Parany z podziałem na narodowości, zaznaczając, że dane urzędowe, jak nieraz sdożano stwierdzić w terenie, są nieco przesadnie uchwycone. Zestawienie to zostało opracowane na podstawie statystyki ludności polskiej, danych urzędowych i informacji z terenu/zał.Nr.7/.

Materiały o kupcach i przemysłowcach oraz wykaz literatury polskiej o Brazylii zostaną przesłane do Ministerstwa przy oddzielnym piśmie.

Załączników 7.

Rozdzielniki:

M.S.Z.Wydział E.I. /bez zał. 4, 5 i 6/

Poselstwo R.P. w Rio /z załącznikami/.

Konsul Generalny R.P.

Józef Gieburowski

W latach 1934-1938 miał miejsce spis powszechny wykonany przez wysłaną specjalnie z Polski ekipę rachmistrzów. Celem spisu miało być określenie liczby i zamożności emigracji polskiej w Brazylii. Odniesienie procentowe wyników spisu do całościowej liczby ludności kraju przez wiele lat służyło do określenia szacunkowej liczby Brazylijczyków pochodzenia polskiego. Na zdjęciu pismo Konsulatu Generalnego w Kurytybie informujące o częściowych rezultatach spisu (zdjęcie z archiwum Konsulatu Generalnego RP w Kurytybie).

Nos anos 1934-1938 foi realizado um censo da comunidade polonesa, por um grupo de contadores vindos da Polónia. O objetivo do censo foi definir o tamanho da população de origem polonesa, bem como o seu status económico. A percentagem relativa ao total da população brasileira na época por vários anos serviu como ponto de referência para determinar a quantidade das pessoas de origem polonesa no Brasil. Na foto a informação oficial sobre os resultados parciais do censo (foto de arquivo do Consulado Geral da República da Polónia em Curitiba).



ISBN 978-83-66213-66-1